

PIKKUAIKUISIA, NÄKYMÄTTÖMIÄ LAPSIA JA NUORIA KAPINALLISIA

11–12-vuotiaiden käsityksiä lasten henkisestä pahoinvoinnista ja siitä selviytymisestä

Maria Kokkonen

Kasvatustieteen

pro gradu -tutkielma

Syksy 2005

Opettajankoulutuslaitos

Jyväskylän yliopisto

Kokkonen, M. 2005. PIKKUAIKUISIA, NÄKYMÄTTÖMIÄ LAPSIA JA NUORIA KAPINALLISIA. 11–12-vuotiaiden käsityksiä lasten henkisestä pahoinvoinnista ja siitä selviytymisestä. Jyväskylän yliopisto. Opettajankoulutuslaitos. Pro gradu -tutkielma, 154 sivua.

TIIVISTELMÄ

Tutkimuksen tavoitteena oli tutkia lasten henkisen pahoinvoinnin ilmiötä lapsen näkökulmasta. Tutkimuksessa tarkasteltiin 11–12-vuotiaiden lasten käsityksiä perheeseen liittyvän henkisen pahoinvoinnin syistä ja ilmenemismuodoista sekä perehdyttiin lapsen stressinhallintakeinoihin ja selviytymiseen pahoinvoinnista. Tutkimusaineisto kerättiin eläytymismenetelmällä, kirjoitelman muodossa keväällä 2004. Tutkimukseen osallistui kaksi koululuokkaa, toinen maaseutu- ja toinen kaupunkikoulusta. Tutkimushenkilöitä oli 39, joista 21 oli tyttöjä ja 18 poikia. Lapset kirjoittivat mielikuviin perustuvan tarinan pahoinvoivan tai hyvinvoivan lapsen elämästä. Tutkimus oli luonteeltaan fenomenografinen käsitystutkimus. Aineiston käsittely perustui teemoittelun avulla muodostettuihin kategorioihin ja tyyppiteltyihin selviytymisrooleihin. Aineiston analyysissä sovellettiin ilmiöpohjaista, laadullista sisällönanalyysiä, jossa erilaiset käsitteet ja teoriat toimivat aineiston ja ilmiön tulkintakehyksinä.

Tutkimus osoitti, että lasten käsitysten mukaan henkisen pahoinvoinnin syynä ovat perheen moniongelmaisuus ja alhainen sosio-ekonominen asema. Lasten mukaan suurimmat pahoinvointia aiheuttavat tekijät ovat lapsen yksinäisyys, huolenpidon laiminlyönti, perheen hajoaminen, vanhempien päihdeongelmat, perheväkivalta ja köyhyys. Lapset käsittävät pahoinvoinnin asiaksi, joka voidaan ratkaista perheen ulkopuolisten aikuisten avulla ja viranomaisten toimilla. Lasten käsityksissä pahoinvointiin liittyy vahva selviytymisvietti. Tarinoiden lapset ovat aktiivisia oman elämänsä muokkaajia: he pyrkivät selviytymään pahoinvoinnin kokemuksesta kantamalla vastuuta, kapinoimalla, sopeutumalla ja vetäytymällä sekä selviytymällä suojaavien tekijöiden ansiosta. Tutkimuksessa selvisi, että nykyajan lapsilla on paljon tietämystä hyvin raskaista ja osin aikuisuuteen liittyvistä asioista ja ongelmista. Tutkimus osoitti, että nyky-yhteiskunnassa lapsuuden ja aikuisuuden raja on hämärtynyt, ja sen myötä lasten elämään on tullut uudenlaisia uhkia.

Avainsanat: henkinen pahoinvointi, hyvinvointi, syrjäytyminen, lastensuojelu, lapsuus, hallintakeino, selviytyminen, suojaava tekijä

Kokkonen, M. 2005. *LITTLE ADULTS, INVISIBLE CHILDREN AND YOUNG REBELS* Opinions of 11-12 year-olds on mental malaise in children and on how to cope with it. University of Jyväskylä. Department of Teacher Education. Pro gradu thesis, 154 pages.

ABSTRACT

The aim of this thesis was to study the phenomenon of mental malaise in children from the standpoint of a child. In this study the opinions of a group of 11–12 year-olds about the reasons and manifestations of family-related mental malaise were examined.

Moreover, the study looked into the means in which children control stress and cope with mental malaise. The research material was gathered with the help of a role playing method, by having the children write essays. Two school classes, one from a rural area and the other from an urban one, participated in the study in the spring of 2004. The target group consisted of 39 children, of whom 21 were girls and 18 boys. The children wrote stories based either on their images of the life of a child afflicted with mental malaise or the life of a well-adjusted child. In this phenomenographic study the treatment of material was based on qualitative content analysis, categories formed by means of thematic classification and different coping roles formed by means of typification.

The research revealed that in the children's conception the multi-problematic situation and low socio-economic status of the family were the reasons for mental malaise. The essays indicated that the children saw the loneliness of the child, neglect of care, breaking down of the family, substance abuse by the parents, domestic violence and poverty as the main reasons for mental malaise. They thought that mental malaise can be solved with the help of adults outside the family and the authorities. The children held the opinion that a strong survival instinct is connected with mental malaise. The children depicted in the essays are active in improving their lives: they try to cope with mental malaise by assuming responsibility, rebelling, adapting themselves and evading the situation or by coping with the help of various protective factors. The study indicated that today's children know many things about very difficult adult issues, and that in our society the boundary between childhood and adulthood has become blurred, and as a consequence new kinds of threats have emerged in the lives of children.

Key words: mental malaise, welfare, social exclusion, child protection, childhood, controlling method, coping, protective factor

SISÄLLYS

I OSA: JOHDANTO	8
1 TUTKIMUSKOhteena LASTEN HENKINEN PAHOINVOINTI	8
II OSA: TUTKIMUKSEN TEOREETTISET JA MENETELMÄLLISET RATKAISUT	10
2 LAPSUUDEN SOSIAALISET KEHYKSET MURROKSESSA	11
2.1 Perhe hyvinvoinnin tuottajana.....	11
2.1.1 Lapsi ja perhe	11
2.1.2 Perheen muuttuvat määritelmät.....	12
2.1.3 Työn ja perheen yhteensovittaminen	13
2.2 Kasvatus hyvän elämän perustana	15
2.2.1 Kasvatusperinteiden muuttuminen.....	15
2.2.2 Haastava vanhemmuus.....	16
2.2.3 Vanhemmuuden murtuminen.....	17
2.3 Yhteisöllisyyden katoaminen	20
3 LAPSUUDEN YHTEISKUNNALLISET KEHYKSET MURROKSESSA	23
3.1 Laman jäljet yhteiskunnassa	23
3.1.1 Hyvinvointiyhteiskunnan murtuminen	23
3.1.2 Lapsiperheiden pärjääminen	24
3.1.3 Lasten köyhyys	26
3.2 Syrjäytyminen kulttuurin rakenteista	28
3.2.1 Syrjäytymisen määritelmiä	28
3.2.2 Lasten syrjäytyminen	29
3.3 Lapset aikuisten yhteiskunnassa	31
3.3.1 Aikuislähtöisyys lapsuuden määrittäjänä.....	31
3.3.2 Lapsuus yhteiskunnallisena ilmiönä	33
3.3.3 Lyhenevä lapsuus	34
4 TUTKIMUSKÄSITTEIDEN TARKASTELUA.....	37

4.1	Henkinen hyvinvointi.....	37
4.1.1	Yksilön objektiivinen ja subjektiivinen hyvinvointi	37
4.1.2	Lapsen oikeudet hyvinvoinnin lähtökohtana	39
4.1.3	Lapsuuden hyvinvointi.....	40
4.2	Henkinen pahoinvointi	43
4.2.1	Lähtökohtia henkisen pahoinvoinnin tarkasteluun.....	43
4.2.2	Lapsuuden riskitekijät	44
4.2.3	Henkisen pahoinvoinnin kokemus	46
4.2.4	Hyvinvoinnissa on pala pahoinvointia	47
4.2.5	Lastensuojelun asiakkuus pahoinvoinnin ilmentäjänä.....	48
5	TUTKIMUKSEN LÄHTÖKOHDAT	50
5.1	Tutkimuksen tavoitteet.....	50
5.2	Tutkimusongelmat	50
5.3	Fenomenografinen tutkimus.....	51
6	TUTKIMUKSEN TOTEUTTAMINEN	53
6.1	Kohderyhmä ja sen valinta.....	53
6.2	Eläytymismenetelmä tiedonhankintamenetelmänä.....	53
6.3	Aineiston kerääminen.....	56
6.4	Aineiston analyysimenetelmät	56
6.4.1	Ilmiöpohjaisuus analyysin lähtökohtana	56
6.4.2	Laadullinen sisällönanalyysi	57
6.4.3	Teemoittelu	58
6.4.4	Tyypittely	59
6.5	Lapsitutkimuksen haasteita	60
6.5.1	Lapsilähtöisen näkökulman löytäminen.....	60
6.5.2	Lapsen häpeä ja vaikeneminen.....	61
6.6	Tutkimuksen etiikka.....	62
	III OSA: LASTEN TARINOIDEN ANALYYSI JA TULKINTA	65
7	TUTKIMUSAINEISTON KUVAUS	66
7.1	Tytöt ja pojat kirjoittajina	66

7.2	Todenmakuiset pahoinvoinnin tarinat.....	67
7.3	Hyvinvoinnin tarinat – onnellisen lapsuuden myytti	68
8	HENKISEN PAHOINVOINNIN SYYT	69
8.1	Henkisen pahoinvoinnin syiden luokittelu.....	69
8.2	Läsnäolon ja huolenpidon laiminlyönti.....	70
8.2.1	Yksinäisyys	70
8.2.2	Perheen hajoaminen	72
8.2.3	Perushoivan laiminlyönti	75
8.2.4	Emotionaalinen hylkääminen.....	79
8.3	Vanhempien sosiaalisia ongelmia.....	81
8.3.1	Alkoholinkäyttö	81
8.3.2	Perheväkivalta.....	84
8.4	Köyhyys ja sosio-ekonominen asema	87
8.4.1	Perheen taloudelliset vaikeudet.....	87
8.4.2	Sosio-ekonominen asema pahoinvoinnin määrittäjänä.....	90
8.5	Päätelmiä pahoinvoinnin syistä.....	93
9	SELVIYTYMINEN HENKISESTÄ PAHOINVOINNISTA	94
9.1	Lapsen selviytyminen.....	94
9.1.1	Stressinhallinta	94
9.1.2	Puolustusmekanismeihin perustuvat roolit	96
9.2	Tyypitellyt lasten selviytymisroolit.....	98
9.2.1	Selviytymisroolien muodostaminen.....	98
9.2.2	Vastuunkantaja ottaa aikuisen roolin	99
9.2.3	Nuori kapinallinen nousee vastarintaan	104
9.2.4	Sopeutuja oppii unohtamaan itsensä	110
9.2.5	Vetäytyjä sulkeutuu omaan maailmaansa	113
9.2.6	Selviytyjä luottaa läheisten apuun.....	117
9.3	Päätelmiä lasten selviytymisrooleista	122
10	POHDINTA JA JOHTOPÄÄTÖKSET.....	125
10.1	Lasten käsitykset henkisen pahoinvoinnin ilmiöstä.....	125
10.1.1	Perinteisiä näkemyksiä pahoinvoinnista	125

10.1.2	Ratkaisuja etsimässä	127
10.2	Tutkimuksen luotettavuus	131
11	TULEVAISUUDEN HAASTEITA.....	136
	LÄHTEET.....	141
	LIITE 1: Tutkimuslupa.	153
	LIITE 2: Tehtävänannot.....	154

I OSA: JOHDANTO

1 TUTKIMUSKOHTENA LASTEN HENKINEN PAHOINVOINTI

Suomalaisten lasten yksinäisyys, päihteiden käyttö, itsetuhoisuus, masentuneisuus ja kouluviihtymättömyys sekä lastensuojelu- ja mielenterveyspalvelujen lisääntynyt tarve ovat viime vuosina tulleet julkisiksi huolenaiheiksi. (Bardy, Salmi & Heino 2002, 13–14). Lasten henkistä pahoinvointia voidaan kuvata muoti-ilmiöksi, jota käsitellään myös epätieteellisissä yhteyksissä, esimerkiksi eri medioissa. Lehtien palstoilla ja televisio-ohjelmissa pahoinvointikeskustelu on usein sentimentaalisesti väritynyttä sosiaalipuhetta, sillä ilmiö on arkaluonteinen ja vahvoja tunteita herättävä. Ilmiön tieteelliseen ymmärtämiseen tarvitaan selkeää tutkimustietoa, jotta arkaluonteisen asian käsittelyssä ei ajauduttaisi moralisointiin, kauhisteluun ja vanhempien syyllistämiseen.

Perinteisesti lasten henkistä pahoinvointia selitetään perheiden moniongelmaisuuksilla ja lastensuojelun asiakkuudella. Lastensuojelun asiakasperheitä rasittavat esimerkiksi taloudelliset ja työllisyyden ongelmat, parisuhderistiriidat, päihdeongelmat ja perheväkivalta. Vanhempien painiskellessa ongelmiensa kanssa lapsi saattaa jäädä yksin, vaille rakkautta ja huolenpitoa. Lasten henkisestä pahoinvoinnista puhuttaessa tarkoitetaan niin inhimillisen, sosiaalisen kuin aineellisen pääoman puutteita. (Forssén 1993, 89–90; Järventie 2001, 106.) Järventie (1999) ja Uusikylä (2003) kuitenkin korostavat, että pahoinvointia voi ilmetä myös niin sanotuissa hyvissä perheissä kasvavilla lapsilla. Lapsi saattaa elää aineellisen yltäkylläisyyden keskellä, mutta jäädä henkisesti heitteille vanhempien kiireisyyden tai välinpitämättömyyden vuoksi. (Järventie 1999, 39; Uusikylä 2003, 85–86.)

Henkisen pahoinvoinnin lisääntymisen taustalla voidaan nähdä ainakin yhteiskunnalliset muutokset. Syvä taloudellinen lama mursi hyvinvointivaltion perustaa ja heikensi usean lapsiperheen aineellisen elämän ehtoja. Toisaalta muutokset ovat kohdistuneet sosiaaliseen kulttuuriin ja työelämään: yksilöllistymistä, kilpailua, tehokkuutta ja oman edun tavoittelua korostetaan; yhteisöllisyyden ja sosiaalisen vastuun ihanteet menettävät merkitystään. (Jokinen & Saaristo 2002, 200; Lönnqvist 2001, 8–9; Valtioneuvoston selonteko eduskunnalle lasten ja nuorten hyvinvoinnista 2002, 2–3.) Järventien ja Saulin (2001, 9) mukaan lasten henkinen pahoinvointi

johtuukin juuri siitä, että yhteiskunnallinen kehitys on murtanut sukupolvien välistä vuorovaikutusta ja huolenpidon sosiaalisia rakenteita eli lasten kasvun kannalta tärkeän sosiaalisen perimän siirtoa tukevia elämäntapoja.

Lasten kokemukset ja keinot selviytyä pahoinvoinnista ovat toistaiseksi vähän tutkittu ulottuvuus lapsia ja lapsiperheitä käsittelevässä tutkimuksessa. Usein aikuiset edustavat tutkimuksessa lapsia ja lapsuutta. (Alanen 1998, 127; Kuivakangas 2002, 30.) Tutkimukseni tarkoituksena on tutkia henkisen pahoinvoinnin ilmiötä lapsen näkökulmasta ja selvittää, miten lapsi käsittää omaa ikäryhmäänsä koskevan ilmiön: mitä henkinen pahoinvointi on, mistä se johtuu ja kuinka siitä voi selviytyä. En siis tutki lasten omia pahoinvoinnin kokemuksia vaan lasten käsityksiä, joiden perusteella pyrin selittämään ja kuvailemaan pahoinvoinnin ilmiötä ja syitä sekä tarkastelemaan lasten keinoja selviytyä pahoinvoinnista. Keräsin tutkimusaineiston eläytymismenetelmällä kahdelta koululuokalta. 11–12-vuotiaat tutkimushenkilöt kirjoittivat lyhyen ohjeistuksen perusteella tarinan pahoinvoivan tai hyvinvoivan lapsen elämästä.

Lasten henkistä pahoinvointia omana ilmiönä ei ole tutkittu paljon, eikä sitä ole käsitteellistetty yksiselitteisesti tieteessä. Siksi pahoinvoinnilla voidaan tarkoittaa eri asioita. Moniulotteisuuden hyväksyminen onkin ilmiön määrittelyn ainut mahdollinen lähtökohta. (Kuivakangas 2002, 32, 46.) Haasteelliseksi tutkimusaiheen rajaamisen teki se, että lähes kaikki elämän ilmiöt voidaan liittää pahoinvointiin ja hyvinvointiin. Keskityn tutkimuksessani tarkastelemaan perheeseen liittyvää pahoinvointia ja lasten selviytymisrooleja. Teoriataustassa käsitteelen lapsen elämään vaikuttavia perheen ja yhteiskunnan muutoksia. Rajaan tutkimukseni ulkopuolelle terveyteen liittyvän sekä koulun aiheuttaman pahoinvoinnin. En myöskään tarkastele juurikaan esimerkiksi median kielteisiä vaikutuksia lasten elämässä.

Kiinnostukseni tutkimusaihetta kohtaan heräsi kesätyöni kautta. Olen työskennellyt kuutena kesänä lastenleireillä, jonne lapset valitaan pääasiassa sosiaalisiin perustein. Vastaosa lapsista tulee leirille sosiaalitoimen maksamana ja suosittamana perheistä, joilla ei taloudellisesti tai muista syistä ole resursseja järjestää lapsille lomanviettoa. Taloudellisten vaikeuksien lisäksi lasten perheillä on usein myös muita elämäntilanteeseen liittyviä ongelmia, kuten työttömyyttä, yksinhuoltajuutta ja päihdeongelmia. Tekemäni havainnot lasten ongelmakäyttäytymisestä ja tulkintani mahdollisesta pahan olon oirehdinnasta saivat minut valitsemaan henkisen pahoinvoinnin tutkimukseni aiheeksi. Halusin löytää tieteellistä pohjaa näille arkisille havainnoille ja lasten kokemuksille.

II OSA: TUTKIMUKSEN TEOREETTISET JA MENETELMÄLLISET RATKAISUT

Lasten henkinen pahoinvointi ei ole marginaalinen, muusta yhteiskunnasta erillään oleva tai vain yhtä väestönosaa koskettava ilmiö, vaan lasten henkinen pahoinvointi heijastaa voimakkaasti koko yhteiskunnan pahoinvointia (Salakari 2004, 16; Uusikylä 2003, 80). Siksi ilmiön ymmärtäminen vaatii vallitsevan yhteiskunnallisen tilanteen ja siihen johtaneiden muutosten hahmottamista. Lahikaisen, Kraavin, Kirmasen ja Maijalan (1995) mukaan lapsesta huolehtivan aikuissukupolven tehtävänä on välittää lapselle kulttuuriperintö ja vastata lapsen sosiaalistumisesta yhteiskunnan jäseneksi. Lapsuuden tutkimuksessa lähihistorian ja yhteiskunnallisten muutosten tuntemus on olennaista juuri niiden prosessien ymmärtämisen kannalta, joissa lapsi asteittain jäsenyyt yhteiskuntaan. (Lahikainen, Kraav, Kirmanen & Maijala 1995, 58.)

Lasten pahoinvointia tarkasteltaessa on olennaista tehdä katsaus yhteiskunnan rakenteisiin, sillä juuri näiden rakenteiden muutokset heijastuvat lapsiin ja lapsiperheiden arkeen. Tässä tutkimukseni toisessa osassa pyrin hahmottamaan henkisen pahoinvoinnin ilmiön taustatekijöitä lähi-ilmiöiden ja -käsitteiden avulla. Aluksi luon teoreettisen tiedon ja aiempien tutkimustulosten pohjalta kuvan lapsuuden kehyksistä ja lapsuuteen vaikuttavista tekijöistä 2000-luvun suomalaisessa yhteiskunnassa. Pyrin tarkastelemaan pahoinvointia määrittäviä eri ilmiöitä siinä valossa, miten niiden muutokset ja niihin liittyvät ongelmat ovat kytköksissä lasten pahoinvointiin.

Lapsuuden sosiaaliset kehykset murroksessa -luvussa käsittelen perhettä, perheen ja työn yhteensovittamista, vanhemmuutta ja kasvatusta sekä yhteisöllisyyttä ja sen katoamista lapsen elämän näkökulmasta. Luvussa Lapsuuden yhteiskunnalliset kehykset murroksessa, tarkastelen lapsuuteen vaikuttavia taloudellisia, kulttuurisia ja sosiologisia ulottuvuuksia kuten hyvinvointivaltioita ja se murrosta, laman seurauksia lapsiperheiden toimeentuloon, köyhyyttä ja syrjäytymistä sekä kulttuurin aikuislähtöisyyttä ja lapsuuden lyhentymistä. Näiden sosiaalisten ja yhteiskunnallisten taustatekijöiden pohjalta luon kolmannessa pääluvussa katsauksen siihen, mitä ovat henkinen hyvinvointi ja henkinen pahoinvointi käsitteinä tieteessä, kasvatusta- ja sosiaalitieteiden tutkimuskohteina ja ilmiöinä yhteiskunnassa. Pahoinvoinnin ilmiön sisällöllisen tarkastelun jälkeen esittelen tutkimukseni empiirisen osuuden menetelmälliset ratkaisut.

2 LAPSUUDEN SOSIAALISET KEHYKSET MURROKSESSA

2.1 Perhe hyvinvoinnin tuottajana

2.1.1 Lapsi ja perhe

Suomessa on lapsia ja nuoria eli alle 18-vuotiaita runsas miljoona, joka on noin 24 prosenttia koko väestöstä. Tulevaisuudessa lasten määrän ja osuuden väestöstä ennustetaan pienenevän. (Kartovaara 2000a, 11–13; Väestötilastot 2002.) Pääosin suomalaiset lapset asuvat perheissä. Valtaosa Suomen lapsiperheistä eli perheistä, joissa on alle 18-vuotiaita lapsia, on avioparin ja lasten muodostamia perheitä, ja niitä on 492 524. Toiseksi tyypillisimmin lapsi asuu yksinhuoltajaäidin ja lasten muodostamassa perheessä, jollaisia Suomessa on 157 143. Avoparin perheitä on 107 443, yksinhuoltajaisän perheitä 29 093 ja rekisteröityneiden nais- ja miesparien ja lapsien muodostamia perheitä 32. (Väestötilastot 2002.) Suomalaisen lapsiperheen muoto on muuttunut merkittävästi erityisesti kahden viime vuosikymmenen aikana. Vaikka valtaosa Suomen lapsista elää edelleen avioparin perheessä, avoparien ja erityisesti yksinhuoltajien osuus lapsiperheiden vanhemmista on kohonnut selvästi. (Kartovaara 2000b, 29–31.)

Perhettä pidetään yhtenä vakaan yhteiskunnan keskeisimmistä instituutioista, jonka tehtävänä on tuottaa, sosiaalistaa ja hoivata yhteiskunnan jäseniä sekä tarjota taloudellista turvaa. Perheen odotetaan olevan yksilön ensisijainen hyvinvoinnin tuottaja. (Jallinoja 1998, 63; Reuna 1997, 10–13; Sipilä 1984, 39.) Erityisesti lapset määrittävät kiinteästi osana perhettä, ja lasten hyvinvointi on usein sidoksissa koko perheen hyvinvointiin. Perhesidonnaisuus voidaan nähdä sekä myönteisenä että kielteisenä asiana. Toisaalta perhe mahdollistaa hoivan ja huolenpidon sekä vuorovaikutuksellisten tunnesiteiden muodostumisen eli luo pohjan lapsen kasvulle, kehitykselle ja hyvinvoinnille (Järventie 2001, 106; Tamminen 2001, 14). Toisaalta perheen sisällä voi tapahtua monia lapsen kehitystä haittaavia asioita. Perheenjäsenet ilmaisevat usein toisilleen sellaisia tunteita, joita he eivät muualla uskalla ilmaista. Kodin seinien sisälle kätkeytyy myös kielteisiä ilmiöitä, kuten perheväkivaltaa. Koska perhesuhteet ovat yleensä kiinteämpiä kuin muut ihmissuhteet, niiden uskotaan pitävän siinäkin tilanteessa, jossa ystävyysuhteet eivät kestäisi. (Rönkä & Kinnunen 2002, 7.)

Perhe ja kasvatus sekä sukupuolten ja sukupolvien väliset suhteet ovat keskeisiä ihmisten elämää jäsentäviä tekijöitä, sillä pääsääntöisesti jokaisella on kokemusta perhesuhteista (Jokinen & Saaristo 2002, 191). Koska lapsi on niin yhteiskunnassa kuin myös tutkimuksessa kiinteästi osa perhettä (Eskelinen & Kinnunen 2001, 10), lasten henkisen pahoinvoinnin tarkastelussa yhtenä selittäjänä voidaan pitää juuri perheeseen kohdistuvia muutoksia ja paineita. Yhteiskunnan muuttuminen tuo perheiden elämään uusia uhkatekijöitä, jotka horjuttavat perheen perinteistä asemaa lapsen hyvinvoinnin tuottajana. Lisääntynyt perheiden hajoaminen, työelämän kiristyvät vaatimukset, kasvatusperinteiden ja vanhemmuuden murtuminen sekä yhteisöllisyyden katoaminen mainitaan usein syiksi lasten huonovointisuuden lisääntymiselle.

2.1.2 Perheen muuttuvat määritelmät

Perhe on ollut muutoksen tilassa 1970-luvulta lähtien, ja erityisen nopeaa muutos on ollut 1990-luvulla. Perinteinen perhesysteemi on epävakaistunut, perheet ovat pienentyneet ja sukulaisverkostot harventuneet. Lapsia hankitaan aiempaa vähemmän, avioero otetaan entistä herkemmin ja uusia yhdessä elämisen malleja kokeillaan. (Jokinen & Saaristo 2002, 98; Järventie & Sauli 2001, 8.) Uusperheiden ja avoliittojen osuus lapsiperheistä kasvaa koko ajan, kun taas pitkäaikaisten liittojen määrä vähenee. Perheiden hajoaminen on lisääntynyt, ja on havaittavissa, että uusperheissä ja avoparien liitoissa hajoamisen riski on avioliittoja ja perinteisiä ydinperheitä suurempi. Lisääntyneet avioerot ovat kasvattaneet yksinhuoltajien ja uusperheiden määrää. Yhä useammat vanhemmat jäävät asumaan avoliittoon myös lasten syntymän jälkeen. (Järventie & Sauli 2001, 8; Kartovaara 2000b, 29.)

Perinteisesti perhesuhteet perustuvat sukulaisuuteen tai laillisiin sopimuksiin. Perhettä ja perhesuhteita määrittävät monenlaiset rutiiniluonteiset vuorovaikutustilanteet ja perheen omat käytännöt. Perhesuhteet ovat usein pitkäkestoisia. (Rönkä & Kinnunen 2002, 6–7.) Perhettä tarkasteltiin 1960-luvulle saakka instituutiona, jonka tarkoituksena on huolehtia sille kuuluvista tehtävistä, kuten lasten hoivaamisesta ja kasvattamisesta. Ydinperhettä pidettiin tähän tehtävään sopivimpana perhemuotona ja muita perhemuotoja lähinnä ei-toivottuina poikkeustapauksina. 1970-luvulla uudistuneessa perhesosiologiassa kaikki perhemuodot tehtiin tasaveroiseksi vaihtoehtoiksi lasten kasvattamiseen. (Jallinoja 1998, 63.) Nätkin

(2003, 17) toteaakin, että nyky-yhteiskunnassa perhemuodot ovat moninaisemmat kuin ennen, ja erilaiset vaihtoehdot ovat normalisoituneet.

Vaikka perinteisellä, vanhempien ja lasten muodostamalla perheellä on edelleen vahva asema, yhä merkittävämmäksi on tullut näkemys, että jokaisella ihmisellä on oikeus määritellä perheensä itse. Perheenjäsenyyden perusteluna on tunne perheeseen kuulumisesta, mikä syntyy kiintymyksen ja yhdessä olemisen pohjalta eikä välttämättä edellytä sukulaisuutta. (Jallinoja 2000, 187, 195–197; Lindgren & Ritamies 1994, 128; Reuna 1997, 14–25.) Perhe voidaan siis määritellä ryhmittymäksi, joka koostuu yksilöistä, jotka itse määrittelevät itsensä perheeksi ja jotka tuntevat vastuuta ja velvollisuuksia toisiaan kohtaan. Tämä näkemys perheestä ei jätä mitään perhemuotoja tarkastelun ulkopuolelle. Sen mukaan perheitä ovat esimerkiksi avio- ja avoparit lapsineen, uusperheet, yksinhuoltajaperheet, lapsettomat parit, vanhemmat ja heidän täysi-ikäiset lapsensa sekä samaa sukupuolta olevat parit. (Lindgren & Ritamies 1994, 128–129; Oinonen 1999, 163.)

Vaikka perheen monimuotoisuus hyväksytään, keskustelua käydään myös siitä, millaisia riskejä erilaiset perhemuodot luovat lapsen kehitykselle. Edelleen vallalla on ajatus siitä, että lapsen hyvinvointi toteutuu parhaiten ehjässä ydinperheessä. (Jokinen & Saaristo 2002, 198.) Lasten henkistä pahoinvointia määriteltessä on tarpeellista pohtia, vaikuttaako perhemuoto ratkaisevasti lapsen hyvinvointiin, ja toisaalta aiheuttaako ydinperheen idealisointi turhia paineita erimuotoisille perheille? Viimeisen kymmenen vuoden aikana, kun lasten pahoinvoinnista on alettu puhua enemmän, myös perherakenne on ollut muutoksen tilassa. Perherakenteen muuttuminen ei yksinään selitä lasten henkistä pahoinvointia, mutta sitä voidaan pitää yhtenä pahoinvoinnin osoittimena. Esimerkiksi lastensuojelun asiakasperheistä enemmistö on yksinhuoltajien perheitä (Kähkönen 1994, 40). Perheet ovat kuitenkin erilaisia, ja perheillä on erilaiset mahdollisuudet huolehtia lapsista. Yhteiskunnallisilla ratkaisuilla voidaan sekä tukea että hankaloittaa perheiden elämää. (Bardy ym. 2002, 142.)

2.1.3 Työn ja perheen yhteensovittaminen

Suomalaisille vanhemmille on tyypillistä sitoutuminen sekä perheeseen että työhön. Molempien vanhempien ja myös pienten lasten äitien kokopäiväinen työssäkäynti on ominaista juuri suomalaisille perheille. Lapsiperheiden vanhemmat ovat yleensä paremmin työllistyneitä kuin työikäinen väestö keskimäärin, ja heidän viikoittainen

työaikansa on pidempi kuin lapsettomilla pariskunnilla. Varsinkin isät tekevät pitkiä työpäiviä lasten ollessa pieniä. 1990-luvun kuluessa työelämän tahti on kiristynyt ja työsidonnaisuus syventynyt. Tehtyjen työtuntien määrä osoittaa suomalaiset hyvin työkeskeisiksi. Kilpailu työpaikoista ja tehokkuusvaatimusten kasvu ovat johtaneet siihen, että lasten vanhemmat joutuvat entistä enemmän tasapainottelemaan kodin ja työn välillä. Kehitys näyttää menevän siihen suuntaan, että työelämän vaatimukset jättävät perheen toissijaiseksi. (Kinnunen & Mauno 2002, 99, 101; Kivimäki 2003, 195; Sauli 2000b, 119; Valtioneuvoston selonteko 2002, 26–27.)

Sosiaalipoliittiset toimenpiteet ovat Suomessa turvanneet perheiden hyvinvointia ja antaneet vanhemmille mahdollisuuksia työn ja perhe-elämän yhteensovittamiseen turvaamalla lasten päivähoidon ja takaamalla vanhempainloman sekä äideille että isille (Kivimäki 2003, 186–187, 195–196). Vuorotteluvapaalle jääminen sekä Suomessa kuitenkin vähän käytetty osa-aikatyö auttavat vanhempia työn ja perheen yhteensovittamisessa. (Kinnunen & Mauno 2002, 111–112). Yhteiskunnan tukitoimista huolimatta tasapainottelu työn ja perhe-elämän välillä hankaloituu jatkuvasti. Haasteet eivät kosketa vain perheitä, joissa molemmat vanhemmat käyvät kokopäivätyössä, vaan esimerkiksi yksihuoltajaperheissä tilannetta joudutaan pohtimaan eri tavalla kuin kahden huoltajan perheissä. (Lewis & Lewis 1996, 4.)

Ajankäytön tasapainottelun lisäksi työn kuormittavuus vaikuttaa perheiden hyvinvointiin. Kiireisten aikataulujen, liiallisen työmäärän, riittämättömyyden tunteiden ja työn epävarmuuden vuoksi työ uuvuttaa henkisesti yhä enemmän. (Kivimäki 2003, 192.) Vanhempien työssä jaksamisella on yhteys myös lasten hyvinvointiin. Ylikuormittava työ heijastuu vanhempien oman pahoinvoinnin kautta kielteisesti vanhemman ja lapsen välisiin suhteisiin, mikä saattaa näkyä lapsen pahoinvointina. Vanhempien kiireisyys ja työhön uppoutuminen sekä työn aiheuttama rasittuminen saattavat johtaa siihen, että vanhemmat eivät ehdi huolehtia riittävästi lapsesta ja jaksaa puuttua tämän tekemisiin. Vastaavasti vanhempien hyvät kokemukset työssä ja onnistunut työn ja perheen yhteensovittaminen vaikuttavat myönteisesti lapsen ja vanhempien vuorovaikutukseen ja lapsen hyvinvointiin. (Kinnunen & Mauno 2002, 104, 109; Pulkkinen 2002b, 146.)

2.2 Kasvatus hyvän elämän perustana

2.2.1 Kasvatusperinteiden muuttuminen

Ihminen on suureksi osaksi kasvatuksensa ja lapsuuskokemustensa tuote. Kehittyäkseen tasapainoiseksi yksilöksi lapsi tarvitsee kasvattajakseen turvallisen aikuisen, joka osaa kuunnella, olla lähellä ja asettaa lapsen ikäkauden ja kypsyiden mukaiset rajat. Sopivien rajojen asettaminen on onnistuneen kasvatuksen perusedellytys, sillä vain siten lapselle syntyy käsitys siitä, että on olemassa turvallisia aikuisia, joihin hän voi luottaa. Näin saatu perusturvallisuuden tunne säilyy parhaimmillaan koko elinajan. (Uusikylä 2003, 8, 101–103.) Näin ollen kasvatus voidaan nähdä merkittävänä osana lapsen hyvinvointia. Ilman aikuisten kasvattajien läsnäoloa lapsen kehitys vaarantuu merkittävästi. Kuitenkin nykyaikana kasvatuksesta ja vanhemmuudesta on tullut monimutkaisempaa, sillä yhteiskunnalliset muutokset ovat tuoneet lasten ja perheiden elämään uusia uhkatekijöitä (Keränen, Rönkä & Stiller 2001, 58).

Kasvatusta ohjaavien perinteiden murtuminen on yksi lapsuuteen ja kasvatukseen vaikuttavista yhteiskunnan muutoksista. Esimoderneissa yhteiskunnissa, ennen teollista yhteiskuntaa, vanhemmuuteen opittiin sukupolvelta toiselle siirtyvien mallien ja perinteiden avulla. Perinteisen kasvatuksen vahvuus oli siinä, että koko yhteisö osallistui kasvatukseen. Yhteiset arvot takasivat sen, että kasvatuksen perusta oli johdonmukainen. (Hirsjärvi & Laurinen ja tutkijaryhmä 1998, 12–13; Ojanen 1994, 353.) Moderneissa yhteiskunnissa perinteiden merkitystä kyseenalaistetaan. Koska sukupolvien välinen kanssakäyminen on vähentynyt, perinteet ja auktoriteetit tukevat yhä vähemmän myös vanhemmuuden identiteetin rakentumista. Nykyajan kasvatuksen ongelmana on, että vanhemmilta saattaa puuttua tukea antava yhteisö. Tällöin vanhemmat jäävät yksin hyvin vaikeidenkin kasvatustilanteiden keskellä. Nopeiden muutosten yhteiskunnassa vanhemmat joutuvat ristiriitaisten näkemysten ja odotusten kohteeksi, joiden hallinnassa he eivät enää pysty turvautumaan omilta vanhemmilta saatuihin kasvatusmalleihin. (Hirsjärvi & Laurinen ym. 1998, 12–13; Ojanen 1994, 354.)

Perinteistä suomalaista kasvatusta on luonnehtinut vanhempien vallan korostaminen ja lapsen alistaminen myös fyysisiin rangaistuksiin. Nykyään tällainen kasvatusmalli nähdään kielteisenä ja laki kieltää lapsen fyysisen rankaisemisen. Perinteisten, epähyväksyttävien kasvatuskeinojen tilalle ei ole tullut riittävästi uusia

malleja tukemaan vanhempien kasvatustyötä. Usein ankaruudesta on siirrytty toiseen ääripäähän, sallivuuteen, joka voi näyttäytyä välinpitämättömyytenä. (Lahikainen ym. 1995, 70; Pulkkinen 2002b, 125.) Arkipuheessa kasvatusta, jota luonnehtii välinpitämättömyys, hemmottelu ja sallivuus, kutsutaan usein vapaaksi kasvatukseksi. On kuitenkin syytä erottaa välinpitämättömyyteen perustuva vapaa kasvatustapa alkuperäisestä vapaan kasvatuksen filosofiasta, jonka mukaan lapsi kehittyy parhaiten silloin, kun hän kasvattaa itse itsensä. Kasvatusmallin mukaan lasta tuetaan, mutta hänen omaa tahtoaan ei lannisteta. (Ojanen 1994, 353.)

2.2.2 Haastava vanhemmuus

Vanhemmuus tarkoittaa huolenpitoa, riittävän pitkän ja pysyvän tunnesiteen ylläpitämistä ja ajankäyttöä lapsen hyväksi. Vanhemman tehtävä on huolehtia lapsen ravitsemuksesta, puhtaudesta, riittävästä levosta ja turvallisuudesta. Hyvään vanhemmuuteen kuuluu lämpöä, hyväksyntää, emotionaalista tukea, rajojen asettamista ja valvontaa. Vanhemmuus, joka tarjoaa lapselle vahvan tunnesiteen, tukee lapsen yksilöllisyyttä ja omaa ajattelua ja samalla asettaa käyttäytymiselle rajat, vahvistaa lapsen itsetuntoa, sosiaalisia taitoja ja koulumenestystä. Hyvä vanhemmuus perustuu siihen, että vanhemmat viettävät riittävästi aikaa lastensa kanssa. (Keränen ym. 2001, 58; Pulkkinen 2002a, 17.) Hoikkala (1993, 52) lisää hyvään vanhemmuuteen lapsen ohjaamisen hyviin harrastuksiin sekä lapsen koulutuksen turvaamisen.

Vanhemmuuden kulttuuriset merkitykset perustuvat pitkälti traditioon, käytäntöön ja ideologiaan. Erilaiset määritykset vanhemmuudesta muotoutuvat monien tekijöiden vaikutuksesta. Näitä vaikuttajia ovat omat kokemukset perheestä, perheen vuorovaikutussuhteiden laadusta ja sosioekonomisesta luokka-asetelmästä, uskomukset tämän päivän perheestä ja koko yhteiskunnasta sekä arvioinnit omasta henkilökohtaisesta hyvinvoinnista ja taloudellisista mahdollisuuksista. Lisäksi vanhemmuus ja vanhemmuuden tavat ovat kiinteästi yhteydessä lapsuutta koskeviin käsityksiin. (Arendell 1997, 4–5.) Vanhemmuus ja kasvatustapa voidaan esimerkiksi Baumrindin (1989, 351–352) määrittelyn mukaan jakaa kolmeen tyyppiin: autoritatiiviseen, autoritaariseen ja sallivaan kasvatukseen.

Autoritatiivinen kasvatustapa nähdään lapsen sosio-emotionaalisen kehityksen suotuisana. Autoritatiivisen vanhemman toiminta nojaa vanhemman luontaiseen auktoriteettiin. Vanhempi ohjaa lasta ja tämän toimintaa rationaalisin perustein. Hän

selittää ja perustelee lapselle ohjeitaan, neuvojaan ja kieltojaan vetoamalla johdonmukaiseen ajatteluun. Autoritatiivinen vanhempi asettaa säännöt ja rajat lapsen toiminnalle, mutta käyttää keskustelevaa otetta kasvatuksessa, myös ristiriitatilanteissa. Hän ymmärtää lapsen tunnetiloja, on rakastava, tukee lasta ja ohjaa tätä virikkeelliseen toimintaan. (Baumrind 1989, 351, 353–354.)

Sen sijaan sekä autoritaarista että sallivaa kasvatusta voidaan pitää haitallisempina kasvatusmalleina. Autoritaarinen vanhempi pyrkii muovaamaan ja säätelemään lapsen käyttäytymistä suhteessa johonkin ulkopuolelta asetettuun normiin. Tottelevaisuus on hyve autoritaariselle vanhemmalle. Hän suosiikin rangaistuksia ja voimakeinoja lapsen käyttäytymisen ja tahdon hillitsemiseksi. Salliva vanhempi ei puolestaan rajoita lapsen toimintaa paljoakaan, vaan lapsi saa usein toimia omien toiveidensa ja ajatustensa mukaisesti. Sallivan vanhemman tunnesuhde lapseen on kuitenkin lämmin. Tällainen vanhempi ei ole toiminnassaan rankaisukeskeinen, mutta hänellä ei myöskään ole vahvaa pyrkimystä vaikuttaa lapsen käyttäytymiseen. (Baumrind 1989, 353–354.)

Vanhemmuuden määritelmät saattavat antaa vanhemmuudesta jäykän kuvan, mutta niiden avulla pystyy ymmärrettävästi ja taloudellisesti kuvaamaan erilaisia kasvatustyyliä. Arendell (1997, 5) kuitenkin korostaa, että vanhemmuus nähdään alituisesti muuttuvana ja uudelleen muotoutuvana. Jokaisen vanhemman kasvatustyyliä voi olla piirteitä useammasta vanhemmuuden määritelmästä, tai vanhemmalla voi olla useita kasvatusmalleja (Hoikkala 1993, 52). Kasvatustyylien jyrkkä erottelu hyviksi tai huonoiksi kasvatustyyliksi ei olekaan yksiselitteistä. Lapsen pahoinvointia selitettäessä ei siten ole pohjimmiltaan kyse siitä, että vanhempien kasvatustyyli olisi vääränlainen vaan siitä, että kasvatusta puuttuu kokonaan. Pulkkinen (1994) puhuikin laiminlyövästä vanhemmista, joille on ominaista kiinnostumattomuus lapsesta, lapsen vähäinen hyväksyntä ja jopa hyljeksintä. Äärimmäisessä muodossaan laiminlyönti tarkoittaa sekä lapsen fyysisten että psyykkisten perustarpeiden huomiotta jättämistä. (Pulkkinen 1994, 37.) Samasta ilmiöstä puhuessaan Bentovim (1987, 59) ja Kähkönen (1994, 8) puolestaan käyttävät termiä vanhemmuuden murtuminen.

2.2.3 Vanhemmuuden murtuminen

Vanhemmuuden murtumisella (*breakdown of parenting*) tarkoitetaan niitä tuhoavia käyttäytymisen muotoja ja suhteita sekä hoivan epäonnistumista, jotka johtavat lapsen

hoidon laiminlyöntiin, hylkäämiseen tai pahoinpitelyyn (Bentovim 1987, 59). Vanhemmuuden murtumisen ja lasten henkisen pahoinvoinnin yhteydestä on tutkimuksissa puhuttu melko yksisuuntaisesti. Perinteisesti vanhemmuuden murtuminen liitetään perheen huono-osaisuuteen, sosiaalisiin ongelmiin ja lastensuojelun asiakkuuteen. Kuitenkin on viitteitä siitä, että vanhemmuus murtuu myös niin sanotuissa hyvissä perheissä. Vanhemmuuden murtumisen syitä ovat silloin vanhempien välinpitämättömyys, kiireisyys ja kasvatuksellinen epätietoisuus.

Kähkösen (1994) tutkimuksen mukaan vanhemmuuden murtuminen ei ole yksiselitteinen ilmiö eikä se ole perheissä keskenään samanlaista, vaikka vanhemmuuden murtumisen syyt usein todentavat lastensuojelun asiakasperheitä yhdistävää moniongelmaisuuutta. Vanhemmuuden murtumisen taustalla ovat sekä vanhemmuuden ongelmat että vanhemman ongelmat; vanhemmuutta murtavat vanhempien mielenterveyden ongelmat, liiallinen alkoholinkäyttö, epävakaat perhetilanne, johon liittyy alkoholinkäyttöä, parisuhderiitoja ja perheväkivaltaa, ja vanhempien kyvyttömyys tai voimattomuus sekä oman elämän hallintaan että lapsesta huolehtimiseen. Myös yksinhuoltajuus on usein yhdistetty vanhemmuuden ongelmiin, sillä lastensuojelun asiakasperheistä enemmistö on yksinhuoltajaperheitä. (Kähkönen, 1994, 35–36, 40.)

Huono-osaisuus on vahva altistava tekijä vanhemmuuden murtumiselle, mutta se ei ole ilmiön syy (Bardy 2001, 48). Vanhempien vähäinen koulutus ja satunnainen ammatissa toimiminen, taloudelliset vaikeudet, perherakenteen hajanaisuus, yksinhuoltajuus sekä sosiaaliset ja psyykkiset ongelmat ovat lastensuojelun piirissä olevien perheiden kohdalla muuta väestöä yleisempiä. (Forssén 1993, 75, 82–102; Kivinen 1994, 128.) Forssénin (1993) tutkimuksen mukaan lastensuojelun asiakasperheillä on usein enemmän kuin yksi vanhempiin liittyvä ongelma. Yleensä suurimmat vanhempien ongelmat ovat alkoholinkäyttö, avuttomuus, psyykkiset ongelmat ja perheristiriidat. Lasten hoidon laiminlyönti kytkeytyy vahvasti vanhempien päihdeongelmaan ja avuttomuuteen; kasvatusvaikeudet puolestaan ovat usein yhteydessä vanhemman mielenterveysongelmiin. (Forssén 1993, 103–104.)

Huono-osaisuus ja vanhemmuuden murtuminen liittyvät toisiinsa huono-osaisuuden ylisukupolvisuuden kautta. Jos vanhempien oma lapsuus on ollut epävakaata ja turvatonta, vanhempien voi olla vaikeaa muuttaa saamaansa mallia oman lapsen kanssa. Lastensuojelun asiakasperheiden vanhemmilla on usein selvästi enemmän lapsuudenolosuhteisiin liittyvää epävakaata sekä lastensuojelun asiakkuutta jo omassa

lapsuudessaan kuin väestöllä keskimäärin. Mitä moniongelmaisempi perheen tilanne on, sitä selvempi on yhteys vanhempien lapsuuden ajan negatiivisten olosuhteiden ja nykyisten ongelmien välillä. Huono-osaisuuden siirtyminen sukupolviketjussa onkin lastensuojelun suurimpia ongelmia. (Bardy 2001, 49, 70–75; Forssén 1993, 105–108.)

Vanhemmuuden ongelmia ei voi kuitenkaan selittää ainoastaan vanhempien huonoilla lapsuuskokemuksilla, sillä esimerkiksi Forssénin tutkimuksessa kolmannes tutkituista lastensuojelun asiakasperheiden vanhemmista oli lähtöisin melko tasapainoisista lapsuuden olosuhteista (Forssén 1993, 109). Uusikylä (2003) esittää, että vanhemmuus voi murtua myös sellaisissa perheissä, jotka eivät ole lastensuojelun asiakkaita. Lasten kasvatuksen laiminlyöntiä ja henkistä heitteillejättöä tapahtuu kaikissa yhteiskuntaluokissa. Perinteisen, moniongelmaisuuteen perustuvan vanhemmuuden murtumisen määritelmän lisäksi lapset saattavat voida pahoin, jos vanhemmilla ei ole kiireidensä vuoksi aikaa heille tai jos vanhemmat korvaavat yhteisen ajan lapselle rahalla, tavaroilla ja kalliilla harrastuksilla. (Uusikylä 2003, 78, 85–86.)

Vanhemmuuden murtumisen taustalla voidaan nähdä yhteiskunnan nopea muuttuminen, joka asettaa kasvatukselle sellaisia uusia haasteita, joiden kohtaamiseen vanhemmilla ei ole keinoja. Haastavissa tilanteissa vanhempien kasvatuksellinen epä tietoisuus tai toisaalta heidän itsekkyytensä ja mukavuudenhalunsa saattavat johtaa välinpitämättömyyteen lasta kohtaan. Välinpitämättömyys ilmenee kasvatuksellisen ohjauksen ja toiminnan rajoittamisen vähäisyytenä, lapsen jättämisenä yksin ja liiallisena luottamuksena lapseen kykyyn selvittää arjesta itsenäisesti. (Pulkkinen 2002b, 125–127.) Välinpitämättömyyden taustalla voi olla myös ajalle ominainen nuoruuden ja menestymisen ihannoiti, minkä vuoksi vanhempien voi olla vaikea luopua nuoruusvaiheeseen kuuluneesta vapaasta elämäntavasta (Keränen ym. 2001, 59).

Hoikkalan (1993) mukaan nykyvanhemmuutta kuvastaa se, että vanhemmat haluavat olla kasvattajia vain tietyin ehdoin. Vanhemmat näkevät suhteensa lapseen mieluummin kaverisuhteena kuin kasvatussuhteena, sillä kasvatust-sana on saanut kielteisiä sävyjä. Tavoitteellisesta kasvattamisesta ja auktoriteettisuhteista otetaan etäisyyttä; lapset ja nuoret nähdään mieluummin itsekasvattuvina yksilöinä, jotka oppivat omien kokemustensa myötä. Tämä näkemys perustuu paljolti yksilöllisyyttä ja yksilöllisiä valintoja korostavaan kulttuuriin. Vaikka lasta tuetaan, neuvotaan ja rajoitetaan, hän tekee kasvamiseensa liittyvät ratkaisut itse. Näin lapsia valmennetaan jo pienestä pitäen itsestään huolehtimiseen ja vastuunottamiseen. (Hoikkala 1993, 49–53.)

Vaikka Hoikkalan (1993) kuvailemassa kasvatusmallissa on paljon hyvää, ja osin on kyse vain kasvatuksen uudentyylistä kielellistämisestä, siinä piilee myös vaaransa. Itsekasvattamiseen ja kaverisuhteeseen perustuva kasvatusmalli on ristiriidassa sen tiedon kanssa, että lapsi tarvitsee kasvamisensa tueksi selkeitä rajoja, auktoriteetteja ja aikuisia päättämään asioistaan ja kantamaan vastuun (ks. Baumrind 1989; Pelkonen 1998; Pulkkinen 2002b; Uusikylä 2003). Pelkosen (1998) mukaan lasten pahoinvoinnin taustalla onkin kasvatusotteen kirpoaminen, joka johtuu vanhempien virheellisestä vapauden käsityksestä ja kyvyttömyydestä asettaa rajoja lapselle. Jokainen lapsi tarvitsee lähelleen aikuisen, joka elää aikuisuutta. Aikuisuuteen kuuluu kyky kuunnella, elää mukana, ymmärtää, auttaa ja asettaa rajoja. Sen sijaan lapsi ei tarvitse aikuisia, jotka pyrkivät asettumaan hänen tasolleen ja olemaan ikään kuin lapsen kavereita. (Pelkonen 1998, 26–27.)

2.3 Yhteisöllisyyden katoaminen

Yhteisöllistä kulttuuria luonnehtivat yhteiset arvot ja uskomukset, välittömät kontaktit, yksilön aseman ja roolin selkeys sekä vastavuoroisuus. Yhteisöllisyys merkitsee sitä, että ihmiset tuntevat toisensa, uskovat samoihin asioihin, antavat toisilleen suojaa ja tukea, ovat keskinäisessä riippuvuudessa toisiinsa eikä omasta asemasta tarvitse jatkuvasti taistella. (Ojanen 1994, 344, 346.) Perinteisten, ihmistä lähellä olevien yhteisöjen luonne on kuitenkin muuttunut. Yhteisöt eivät enää kannan samanlaista vastuuta jäsenistään kuin ennen; ihmiset toimivat yhä enemmän yksilöinä vailla lähiyhteisön kahleita mutta myös vailla lähiyhteisön turvaa. Tämä 1960-luvulla alkanut suomalaisen yhteiskunnan rakenteellinen ja kulttuurinen muuttuminen on heikentänyt lasten ja nuorten mahdollisuuksia kiinnittyä yhteiskuntaan ja lähiyhteisöihin. (Valtioneuvoston selonteko 2002, 2.)

Eräsaaren (2002) mukaan yhteisöllisyyden katoamisen syynä on yhteiskunnallinen kehitys, joka on johtanut hyvinvointiyhteiskunnan muuttumiseen riskiyhteiskunnaksi. Muutoksen liikevoimina ovat lisääntynyt koulutus, sukupolvien välinen kuilu, ihmisten liikkuvuus, työmarkkinoiden moninaistuminen sekä kilpailu. Nämä tekijät vaikuttavat toisiinsa, vahvistavat toisiaan ja yhdessä rapauttavat agraari- ja teolliseen yhteiskuntaan kuuluneen yhteisöllisyyden, jota ylläpitivät esimerkiksi perhe, suku, naapurusto ja työyhteisö. Yhteisöllisyyden tilalle tulleen yksilöllistymisen syyksi ei todeta omistamista, itsekkyyttä, häikäilemättömyyttä ja oman edun tavoittelua vaan

muutoksen syynä on vanhojen rakenteiden asteittainen murtuminen. (Eräsaari 2002, 88.) Voidaan kuitenkin todeta, että itsekkyyden ja oman edun tavoittelu luonnehtivat ihmisten toimintaa ja saattavat lisääntyä yhteisöllisyyden murtumisen myötä. Puhutaan paljon omien oikeuksien turvaamisesta, terveestä itsekkyydestä, jopa niin sanotusta valistuneesta ahneudesta. Olisi kuitenkin lyhytnäköistä pitää niitä koko ilmiön syynä.

Yhteiskunnan muutos on kohdistunut elinkeino- ja tuotantorakenteeseen, välineellistyvään kommunikaatioon, kansallisvaltiollisesti ohjatun hallintorakenteen ohenemiseen ja kulttuuriseen moninaisuuteen. Muutoksen seurauksena on syntynyt tilanne, jossa eri sukupolvien sosiaalistumisedellytykset, sukupolvien välinen kokemusten vaihto, yhteisöjen ja traditioiden merkitys sekä yhteiskuntaan integroitumisen mahdollisuudet ovat heikentyneet merkittävästi. (Eskelinen & Kinnunen 2001, 11–12; Valtioneuvoston selonteko 2002, 2.) Sukupolvien välisen vuorovaikutuksen ja sitä kautta huolenpidon sosiaalisten rakenteiden murtuminen vaikuttavat erityisesti lasten hyvinvointiin ja kasvamiseen yhteiskunnan jäseneksi. On nähtävissä, että lähiyhteisöt eivät enää pysty ylläpitämään lasten kasvulle tärkeitä sosiaalisen perimän siirtoa tukevia elämäntapoja. (Järventie & Sauli 2001, 9.)

Markkinatalouden lakien luoman liikkuvan elämäntavan seurauksena perheet vaihtavat asuinpaikkaa työelämän vaatimusten vuoksi. Kaupunkeihin suuntautuvasta muuttoliikkeestä johtuen yhä useamman perheen arkea luonnehtii kaupunkimainen elämäntapa, jossa perinteiset sukulaiskeskeiset perhe-elämän mallit eivät yleensä toimi. Kaupunkimaiselle elämäntavalle ovat ominaisia lyhytaikaiset ja pysymättömät ihmissuhteet. Tällaisessa tilanteessa perheestä itsestään tulee keskeisin tai ainoa pysyvyyden symboli. Muuttajasukupolven lasten kannalta tilanne on vaikea, sillä on todettu, että kaupunkiin muuttaneista lapsista tulee usein ongelmalapsia. Yhtenä syynä lienee vanhempien osaamattomuus ohjata lasta ympäristössä, joka on heille itselleenkin vielä vieras. Vaihtuvat työtilanteet tai uuteen ympäristöön sopeutumisvaikeudet saattavat johtaa uuteen muuttoon. Näin syntyy juurettomia perheitä, joilta puuttuu läheisten ja naapurien tukiverkosto. (Lahikainen ym. 1995, 69, 72.)

Länsimaisia yhteiskuntia ja kaupunkimaista elämäntapaa leimaa yhteisöllisyyden vastakohtana yksilöllistyminen ja perheiden eristäytyminen. Toisaalta perhe on irrottautunut laajemmasta yhteisöstä pieneksi henkisesti ahtaaksi yksiköksi, ja toisaalta perhe on hajonnut irrallisiksi yksilöiksi, joilta tärkeät, läheiset ihmissuhteet saattavat puuttua kokonaan. Lisäksi perheet ovat aikaisempaa pienempiä, isovanhemmat ja sukulaiset asuvat kaukana ja naapurustot eivät ole enää niin yhtenäisiä ja yhteisöllisiä

kuin ennen. Perheiden eristäytymisen voimistumisen syynä on luokkien, sukupuolten, ikäryhmien, rotujen ja kansallisuuksien eristäytyminen toisistaan. Näistä suurin syy kaikissa sosiaaliluokissa on ikäryhmien eristäytyminen toisistaan. Monissa yhteiskunnissa ei enää ole sukupolvien välisiä, läheisiä suhteita, joita määrittää vastuunkanto ja sitoutuminen. (Corsaro 1997, 261, 264–265; Sipilä 1984, 40–41.)

Yhteiskunnan muutokset vaikeuttavat puuttumista lasten elämäntilanteissa esiintyviin epäkohtiin. Yksityisyyden voimakas lisääntyminen 1900-luvulla on vähentänyt yhteisölliselle kulttuurille ominaista keskinäistä kontrollia. (Eskelinen & Kinnunen 2001, 12; Ojanen 1994, 344–345.) Aikaisemmin lasten lähipiirissä oli vanhempien lisäksi jatkuvasti muita aikuisia, joilta lapsi sai apua ja jotka kontrolloivat lasten tekemisiä. Nykyisin lasten aikuiskontaktit ovat vähentyneet merkittävästi. Naapurit eivät välttämättä ole tekemisissä toistensa kanssa, eivätkä perheen ulkopuoliset katso voivansa puuttua vieraiden lasten asioihin. (Taskinen 2001, 54.)

Yhteisöllisyyden katoaminen voidaan nähdä yhdeksi syyksi lasten ongelmakäyttäytymisen lisääntymiseen. Koska yhteisö ei enää yhtä vahvoin normein kuin aiemmin säätele lasten ja nuorten käyttäytymistä, lapset voivat toimia vapaammin. Myös lasten kyky erottaa oikea ja väärä toisistaan saattaa hämärtyä. Lasten itsetuhoisen käyttäytymisen, pähteiden käytön, väkivaltaisuuden ja rikollisuuden lisääntymisen syynä on ensisijaisesti lasten turvattomuus ja yksinäisyys. Erityisesti lasten ja nuorten rikollisuuden kasvua voidaan selittää perinteisten yhteisörakenteiden murtumisella. Yksilöllisyyttä korostavassa kulttuurissa ihmiset ovat vieraita toisilleen, ja se saattaa lisätä toisiinsa kohdistuvien rikosten määrää. (Uusikylä 2003, 84–85; Ojanen 1994, 344.)

Järventien ja Saulin (2001, 10) mukaan näyttää siltä, että suomalaisella yhteiskunnalla ei ole keinoja suojata lapselle tärkeiden yhteisöjen sisäistä eheyttä ja jatkuvuutta. Perinteisen yhteisöllisyyden haastajaksi ovatkin nousseet yksilöllistyminen ja uudenlaiset yhteisörakenteet, jotka tukevat ihmisen lähiyhteisöjä huomommin kuin vanhat perhe- ja sukukeskeiset rakenteet. Nyky-yhteiskunnassa markkinatalouden toteutumista haittaavat kollektiiviset rakenteet uhkaavat purkautua. Ihanteeksi on noussut itse elämästään vastuuta kantava yksilö, joka on koko ajan muutosvalmiudessa. Joustavuuden ja yksilöllisen menestymisen vaatimukset eivät juuri anna tukea perhe-elämän, ihmissuhteiden ja yhteisöllisyyden vaalimiselle. Tämä voi johtaa siihen, että vanhemmat eivät enää kykene välittämään lapsille pitkäjänteisyyden ja sosiaalisen vastuun ihanteita. (Jokinen & Saaristo 2002, 199–201.)

3 LAPSUUDEN YHTEISKUNNALLISET KEHYKSET MURROKSESSA

3.1 Laman jäljet yhteiskunnassa

3.1.1 Hyvinvointiyhteiskunnan murtuminen

Hyvinvointivaltiolla viitataan sekä yhteiskuntaan, jossa valtio järjestää turvaa ja hyvinvointipalveluita, että valtioon, jonka tehtävissä hyvinvoinnin edistämällä on keskeinen merkitys (Hellsten 1993, 17). Hyvinvointivaltiosta puhuttaessa kyse on ensinnäkin valtiosta ja sen toiminnasta suhteessa kansalaisiin. Toiseksi käsite tuo esiin muutoksen valtion toimien luonteessa: hallinto- ja järjestystehtävien ohella valtion kuuluu hoitaa koulutukseen ja sosiaaliturvaan liittyvät tehtävät. (Kosonen 1998, 15.) Hyvinvointivaltion käsite tuo sosiaalisen näkökulman valtion toimintaan: se on kollektiivinen vakuutus elämän epäonnea ja riskejä vastaan. Sen ydin on lakisääteinen sosiaaliturva elämänkulun tavanomaisissa riskitilanteissa. Sosiologiassa hyvinvointivaltiota on kuvattu modernin yhteiskunnan arvojen, yksilönvapauden, tasa-arvon, oikeudenmukaisuuden ja solidaarisuuden realisoitumaksi. (Julkunen 1998, 6–7.)

Pohjoismaisen hyvinvoinnin tavoitteena ovat universaalit sosiaaliset oikeudet, julkisen vallan vastuu hyvinvoinnin takaamiseksi, tasa-arvo, täystyöllisyys ja korkea työhön osallistuminen. Universalismi hyvinvointipolitiikassa merkitsee sitä, että maassa asuvat ihmiset ovat oikeutettuja palveluihin ja toimeentuloturvaan. Lisäksi Pohjoismaissa tavoitteena on kattavan perusturvan ja korkeatasoisen ansiosidonnaisen turvan takaaminen. Julkisen vallan vastuu hyvinvoinnin ylläpidossa konkretisoituu siinä, että julkinen sektori on tärkeä toimija sosiaali- ja terveystaloudessa. Juuri universalismi ja valtiollisuus ovat pohjoismaisten hyvinvointivaltioiden erityispiirteitä kansainvälisessä vertailussa. Tasa-arvon tavoite tarkoittaa tasa-arvoa sekä tulonjaossa että sukupuolten kesken. Täystyöllisyys ei merkitse vain alhaista työttömyysastetta, vaan painotuksena on korkea työhön osallistuminen: sekä miehillä että naisilla on oikeus ja lähes velvollisuus osallistua ansiotyöhön. (Kosonen 1998, 105–106.)

Pohjoismaisen hyvinvointivaltiollistuminen voidaan ymmärtää pitkän, reilusti yli sadan vuoden historiallisen kehityskaaren tulokseksi. Toisaalta hyvinvointivaltion muodostuminen ja sen nopea kasvu ajoittuvat varsinaisesti vasta 1950-luvun jälkeiseen kauteen. Hyvinvointivaltion laajenemisen kauden voidaan

monessa suhteessa katsoa päättyneen 1980-luvun lopussa, jolloin hyvinvointivaltio törmäsi sekä taloudellisiin että byrokraattisiin rajoihinsa. (Kosonen 1998, 104; Rahkonen 1995, 7.) Hyvinvointivaltion perusristiriita on se, että järjestelmä on rajallinen, mutta vaatimukset rajattomat. Niinpä esimerkiksi terveysmenot eivät voi kasvaa loputtomasti, vaikka terveyden tarpeet ovat loputtomat. Tämä muodostaa vaikean eettisen ongelman: kuinka pitkälle yhteiskunnan pitää turvata ihmisten terveyden tarve ja kenellä on oikeus lääketieteellisen huipputeknologian käyttöön, kun järjestelmän rajat tulevat vastaan? (Foucault 1995, 98, 102–103; Rahkonen 1995, 13.)

1980-luvulla, ennen taloudellista lamaa, töitä, toimeentuloa ja hyvinvointia riitti lähes kaikille suomalaisille. Työttömyys oli kansainvälisesti arvioituna alhaisella tasolla, elettiin voimakasta noususuhdannetta ja tulevaisuus näytti hyvältä. Poliittisista syistä ja kansainvälisen esimerkin mukaan verotusta kevennettiin ja julkisia menoja lisättiin. Sosiaalimenot olivat kohtuullisella tasolla, eikä hyvinvointivaltion rahoittaminen tuottanut ongelmia. 1990-luvun alun lamasta lähtien suomalainen hyvinvointivaltio on kuitenkin ollut vaikeuksissa. Sosiaalipolitiikan taloudellinen perusta on kaventunut, minkä vuoksi sosiaaliturvan ja julkisten palvelujen rahoittaminen tuottaa ongelmia. 1990-luvulta alkaen on sosiaaliturvaa leikattu tuntuvasti. (Ervasti 1996, 1–6.)

Laman jälkeen hyvinvointitutkimukseen ja -keskusteluun on tullut vahva yhteiskunnallinen ulottuvuus. Talouslama testasi suomalaisen hyvinvointivaltion tehoa käytännössä. Useimmat suomalaiset selvisivät lamasta kohtuullisen hyvin. Toisaalta 1990-luvun lopulla sekä tutkimustieto että arkihavainnot ovat hahmottaneet toisenlaista todellisuuden kuvaa, jota ilmentävät kasvavat tuloerot, asunnottomuuden lisääntyminen, ruokapankit, leipäjonot ja paine perusturvaa kohtaan. (Heikkilä & Karjalainen 2000, 7.) Epävirallisen avuntarpeen lisääntyminen on ollut keskeinen selitys osoittaessa sosiaaliturvan aukkoja. 1990-luvun alusta alkaen epävirallista sosiaaliapua jakavien yhteisöjen asiakasmäärä on kasvanut ja avuntarve lisääntynyt merkittävästi. (Karjalainen 2000, 86–88.)

3.1.2 Lapsiperheiden pärjääminen

Suomessa hyvinvointivaltion, teknologian kehittymisen ja taloudellisen nousukauden kääntöpuolena ovat laman seurausten jäljet, tuloerojen nopea kasvu ja työttömyyden lisääntyminen. Erityisesti pitkäaikaistyöttömien taloudellinen ja sosiaalinen ahdinko

syveni 1990-luvulla. (Järventie ja Sauli 2001, 7–8.) Lapsiperheiden elämää kehystävät tekijät ovat 1990-luvun puolivälin jälkeen tulleet ankarammiksi, sillä muihin kotitalouksiin verrattuna lapsiperheiden toimeentulo on tuntuvasti heikentynyt. Lapsiperheiden köyhyyttä Suomessa osoittaa se, että useampi kuin joka kymmenes perhe saa toimeentuloturvan viimesijaista muotoa eli toimeentulotukea. (Pulkinen 2002b, 135–136.)

Lamalla on pitkäaikaiset vaikutukset lapsiperheiden arkeen ja toimeentuloon, sillä lama ja sen jälkeinen kehitys muuttivat monin tavoin perheiden aineellisen elämän edellytyksiä. Lamavuosina työikäisen väestön keskimääräiset reaalitulot laskivat kaikissa perhetyypeissä. Osalle lapsiperheistä, erityisesti pitkäaikaistyöttömien perheille, lamasta selviytyminen on ollut vaikeaa. Vaikka työllisyys on parantunut, työelämän epävarmuus ei ole poistunut. Valtaosa perheistä selvisi lamasta hyvin sekä omin voimin että yhteiskunnan sosiaalisen turvaverkon avulla, ja enemmistö lapsista elää perheissä, joiden hyvinvoinnin edellytykset ovat säilyneet ainakin kohtuullisina. Nämä perheet pystyvät luomaan turvallisen ja kannustavan kasvuympäristön lapsille. (Valtioneuvoston selonteko 2002, 2–3.)

1980-luvun myönteinen talouskehitys mahdollisti monien perhepoliittisten uudistusten tekemisen, kuten esimerkiksi lapsilisien korottamisen ja lasten päivähoito-oikeuden takaamisen. 1990-luvulla lama pakotti puolestaan julkisen talouden menojen leikkauksiin, joista osa kohdistui samoihin lapsiperheiden etuuksiin, kuten lapsilisään, lasten kotihoidon tukeen ja vanhempainpäivärahoihin. Toisaalta samaan aikaan laajennettiin oikeutta kunnan järjestämään päivähoitoon. Valtion talouden tasapainottamiseksi lapsiperheiden tulonsiirtoja karsittiin kaksi miljardia markkaa eli yli 336 miljoonaa euroa vuosina 1995–1996. 2000-luvun alussa yhteiskunnan tuki lapsiperheille oli hieman pienempi kuin kymmenen vuotta aikaisemmin. Sosiaali-, terveys- ja koulutuspalvelujen verkosto on edelleen kattavasti kaikkien perheiden tukena. Eurooppalaisessa vertailussa Suomen lapsiperheiden saama tuki on keskitasoa. (Pohjola 1999, 165; Valtioneuvoston selonteko 2002, 2, 17.)

Hyvä työllisyyskehitys ja työttömyyden lasku 1990-luvun lopussa paransivat lapsiperheiden vanhempien ansiomahdollisuuksia. Vaikka 1990-luvulla perheelliset olivat keskimääräistä työllisempiä, samalla lapsiperheissä kärsittiin työttömyydestä ja työmarkkinoilta syrjäytymisestä. (Sauli 2000b, 119.) 1990-luvun loppupuolella pienituloisten lapsiperheiden huoltajista noin puolet oli ammatissa toimivia ja runsaan kolmanneksen huoltaja oli pitkäaikaistyötön. Työmarkkinatukea saavia lapsiperheitä oli

tuolloin noin 30 prosenttia ja toimeentulotukea saavia noin 11 prosenttia, mikä tarkoittaa määrällisesti yli 70 000 perhettä. Näissä perheissä oli yli 128 000 lasta, toisin sanoen joka kymmenes suomalainen lapsi. Toimeentulotukea saavista oli lähes puolet yksinhuoltajaperheitä. Työttömyys on suurin, muttei ainoa syy lapsiperheiden köyhyyteen. Toimeentulon niukkuuden syynä voi olla pätkä- ja osa-aikatoista ja matalapalkkaisuudesta johtuva heikko työmarkkina-asema. (Bardy ym. 2002, 37–39.)

Köyhyys ei ole uusi ilmiö, mutta taloudellisen laman jälkeistä köyhyyttä voidaan pitää uudenaikaisena sosiaalisena ongelmana. Nykyajan suomalainen köyhyys ei ole vain niukkatuloisuutta, vaan se kietoutuu myös muihin sosiaalisiin ongelmiin, kuten syrjäytymiseen, työttömyyteen ja työn epävarmuuteen sekä yksinhuoltajuuteen. Vaikka yhteiskunnan taloudelliset tukitoimet ovat kaikkien kansalaisten ulottuvilla, laman seuraukset näkyvät yhä ihmisten toimeentulojen eroissa: kuilu hyvin toimeentulevien ja pienituloisten välillä syvenee. Taloudellisen hyvinvoinnin kysymykset kytkeytyvät ensisijaisesti aikuisiin, jotka ovat vastuussa perheiden toimeentulosta. Taloudellista hyvinvointia voidaan tarkastella myös lasten näkökulmasta. Lasten köyhyys on ilmiönä erilainen kuin köyhyys yleensä tai aikuisten köyhyys, sillä lapsilla ei ole aikuisten tavoin mahdollisuuksia vaikuttaa omaan toimeentuloonsa eikä perheen rahojen käyttöön. Lapset ovat riippuvaisia aikuisten heille tarjoamasta aineellisesta huolenpidosta.

3.1.3 Lasten köyhyys

Lapsiköyhyydellä tarkoitetaan köyhyysrajan alittaneiden osuutta kaikista alle 18-vuotiaista. Köyhyysrajalla puolestaan tarkoitetaan 60 prosenttia kotitalouksien kulutusyksikköä kohti lasketusta käytettävissä olevasta tulon mediaanista.

Lapsiköyhyyden kehitys kääntyi 1990-luvulla Suomessa epätoivottavaan suuntaan: köyhyysrajan alapuolelle jää yhä enenevästi lapsia. Lapsiväestössä köyhyysaste on keskimääräistä väestöä suurempi, koska köyhyysriski on suurempi monilapsisissa perheissä. Vuonna 1998 kaikista alaikäisistä 12 prosenttia kuului köyhyysrajan alittaneisiin perheisiin. Köyhyysrajan alittaneiden perheiden osuus kasvoi vuoden 1990 viidestä prosentista kymmeneen prosenttiin vuonna 1998. 1990-luvun lopulla siis noin 64 000 lapsiperheen ja 255 000 niihin kuuluvan henkilön toimeentulon ongelmat olivat suuret. Kansainvälisesti vertailuna suomalaislasten köyhyysaste on kuitenkin matala.

(Bardy ym. 2002, 35–37.) Puolestaan maailman rikkaimman valtion, Yhdysvaltojen, köyhyysluvut ovat maailman korkeimpia (Corsaro 1997, 213).

Viime vuosikymmeninä on herännyt huoli lasten taloudellisesta asemasta kehittyneissä maissa. Aiemmin tällainen huoli kohdistui ainoastaan kolmannen maailman lasten elinoloihin. (Kennedy, Whiteford & Bradshaw 1996, 145.) Enemmistöllä läntisten teollistuneiden yhteiskuntien lapsilla elinolot ja tulevaisuudennäkymät ovat edelleen kohtuullisen hyvät. Kuitenkin länsimaissa elää paljon lapsia köyhyydessä, ja merkittävä osa näistä lapsista elää myös vaarallisissa ympäristöissä. Köyhien määrä on selvästi korkeampi kuin kaksikymmentä vuotta aikaisemmin. Huolimatta ongelman tiedostamisesta köyhyydessä elävien lasten määrä on kasvussa useissa länsimaissa. (Corsaro 1997, 213.)

Vaikka köyhyyteen vaikuttavat tekijät vaihtelevat eri maissa, ilmiön taustalla on havaittavissa kaikille yhteisiä piirteitä. Esimerkiksi yhteiskunnallisilla muutoksilla perustellaan lasten köyhyyden ja riiston lisääntymistä teollistuneissa maissa: 1980-luvun lopulla työmarkkinoiden, ympäristöolosuhteiden, perherakenteen, muuttoliikkeen ja yhteiskunnan rakenteiden muutokset ovat aiheuttaneet uusia köyhyyden muotoja. Erityisesti lasten köyhyyteen vaikuttavat yksinhuoltajien määrän kasvaminen ja heidän riippuvaisuutensa sosiaalituesta sekä työttömyyden lisääntyminen lapsiperheissä. Samoin työmarkkinoiden muuttuminen selittää köyhyyttä: esimerkiksi työn epävarmuus ja kausittaisuus vaikeuttavat perheiden taloudellista tilannetta. (Corsaro 1997, 207; Kennedy ym. 1996, 145–146.)

Vaikka Järventien (2001, 106) mukaan lapset kestävät paremmin aineellista puutetta kuin sosioemotionaalista laiminlyöntiä, ei taloudellisten ja aineellisten tekijöiden merkitystä voi jättää huomiotta lasten hyvinvointia tarkasteltaessa. Tutkimukset (esim. Kortteinen & Tuomikoski 1998; Järventie 1999; Pölkki, Forssén & Kähkönen 1994) osoittavat, että köyhyys on vahva altistava tekijä muille sosiaalisille ongelmille, kuten syrjäytymiselle. Samoin Corsaron (1997, 207) mukaan köyhyys on yleisin tekijä, joka aiheuttaa lasten sosiaalisia ongelmia. Jatkuva taloudellinen epävarmuus heijastuu monitahoisesti perheen arkeen ja ilmenee lapsen kohdalla lisääntyvänä turvattomuutena. Pitkäaikainen työttömyys voi taloudellisten vaikeuksien ohella lisätä sekä vanhempien että lasten riskiä psykososiaalisiin ongelmiin. (Valtioneuvoston selonteko 2002, 27.)

3.2 Syrjäytyminen kulttuurin rakenteista

3.2.1 Syrjäytymisen määritelmiä

Köyhyyttä ja sosiaalista syrjäytymistä erillisenä tutkimusalueena on Suomessa tutkittu 1980-luvun puolivälistä lähtien. Tutkimuksessa erotetaan toisistaan käsitteet syrjäytyminen ja köyhyys. Syrjäytyminen on prosessi ja dynaaminen käsite, kun taas köyhyys on staattinen käsite. (Heikkilä 2000, 167, 170.) Syrjäytyminen ja köyhyys vaikuttavat toisiinsa, mutta ovat myös selkeästi toisistaan irrallaan olevat ilmiöt. Köyhtyminen ja köyhyys voivat olla seurausta yksilöä yhteiskuntaan sitovien yhteyksien heikkenemisestä, ja pitkittyessään köyhyys voi aiheuttaa syrjäytymistä. (Heikkilä 1990, 26.) Kortteisen ja Tuomikosken (1998) tutkimus osoittaa sosiaalisesti syrjäytyneiden määrän kasvaneen 1990-luvulla Suomessa voimakkaasti. Sosiaalisesti syrjäytyneitä oli 1980-luvun lopussa vajaa 10 000, mutta vuonna 1996 jo noin 20 000–30 000. On perusteltua olettaa, että myös lapsuudessa syrjäytyneiden määrä lisääntyy koko ajan. (Kortteinen & Tuomikoski 1998, 171–172.)

Väärälän (2000, 76) mukaan syrjäytyminen sekä käsitteenä että konkreettisena ilmiönä tarkoittaa kahta asiaa: ensinnäkin syrjäytyminen määrittää huono-osaisuutta ja erityisesti kasautuvaa huono-osaisuutta, toisaalta se ilmentää uudenlaista solidaarisuuden kaikinpuolista rapautumista ja yhteiskunnallisen koheesion murenemista. Syrjäytymistä määritellään vieraantumisenä valtakulttuurin arvo- ja normijärjestelmästä, yleisesti hyväksytyistä toimintatavoista tai jonkin hallitsevan elämänmuodon ihanteista. Syrjäytymisen ongelma syntyy, kun ihminen ajautuu ulos keskeisiltä yhteiskunnallisilta foorumeilta, kuten koulutuksesta, työstä, sosiaalisista suhteista, osallisuudesta ja vaikuttamisesta. Syrjäytymistä ovat myös elämänhallinnan kadottaminen ja siihen liittyvä vieraantumisen kokemus. (Helne & Karisto 1992, 517–521; Pölkki 2001, 126; Siljander 1996, 8–9.) Heikkilä (2000) puolestaan liittyy syrjäytymisen ensisijaisesti ihmisten ja ihmisryhmien välisiin suhteisiin. Siten syrjäytymistä on esimerkiksi puutteellinen yhteiskunnallinen osallistuminen, sosiaalisen integraation puute sekä vallan puute. (Heikkilä 2000, 170.)

Syrjäytyminen liittyy usein vahvasti kasautuvaan huono-osaisuuteen. Tätä huono-osaisuutta voidaan kuvata moniongelmaisuuksien kautta: mitä enemmän työttömyys, sairaus ja köyhyys keskittyvät samoille ihmisille, sitä selvemmin huono-osaisuus kasautuu. (Kortteinen & Tuomikoski 1998, 171.) Työttömyys ja huono-

osaisuus ovat 1990-luvulla kiinnittyneet vahvasti toisiinsa. Työttömien huono-osaisuus kasautuu usein sellaisille ihmisille, joiden työttömyyttä edeltänyt työmarkkina-asema on ollut keskitasoa alhaisempi. Työttömyys kohdistuu edelleen keskimääräistä useammin taustaltaan työväenluokkaiseen ihmiseen, jolla on matala koulutustaso ja joka on aiemmin ollut työttömänä. (Kortteinen & Tuomikoski 1998, 173.) Pitkään jatkunut työttömyys voi aiheuttaa syrjäytymistä muillakin elämänalueilla (Bardy ym. 2002, 37).

Syrjäytymiseen liittyy yhä enemmän muutakin kuin vain perinteinen köyhyysongelma. Huono-osaisuuden kasautuminen kuvastaa sitä, että köyhyyden ja syrjäytymisen luonne on muuttunut. Voimakaskaan taloudellinen kasvu ei näytä ratkaisevan työttömyyden ongelmia eikä syrjäytymisongelmia, sillä ne liittyvät yhä useammin koko yhteiskunnan kulttuuriseen muutokseen. Tällöin perinteiset yhteisölliset siteet saattavat rapautua ja tuottaa ihmisille uudenlaisia riskejä, joista on vaikea selviytyä yksin tai edes hyvinvointiyhteiskunnan tukitoimien avulla. (Väärälä 2000, 75.)

3.2.2 Lasten syrjäytyminen

Syrjäytymisen käsite on epäselvä, ja etenkin lapsista puhuttaessa erittäin epäselvä. Syrjäytymisen tutkiminen lasten näkökulmasta on vasta aluillaan oleva tutkimusala. (Järventie 2000, 135.) Järventie (1999) määrittelee perushoivan ja psykososiaalisen hyvinvoinnin lasten syrjäytymisriskin arvioimisen tärkeimmiksi osoittimiksi. Näistä kahdesta perustekijästä riippuu se, miten lapsi selviytyy koulussa ja muualla kodin ulkopuolella eli psykososiaalisessa ja yhteiskunnallisessa kehityksessään. (Järventie 1999, 19.) Puolestaan Pölkin (2001, 128) mukaan heikko kompetenssi, turvattomuus ja itsearvostuksen puutteet ovat merkkejä lapsen syrjäytymisriskistä.

Lasten syrjäytyminen voidaan nähdä elämänhallinnan ongelmina ja ajautumisena ulos keskeisiltä sosiaalisilta areenoilta. Elämänhallintaa voidaan lähestyä toimintakykyisyyden eli kompetenssien näkökulmasta ja syrjäytymisenä niin sanotusta normaalina pidettävästä psykososiaalisesta kehityksestä. (Pölkki 2001, 128.)

Kompetenssi tarkoittaa osaamisen ja hallinnan tunnetta sekä taitoa selviytyä ongelmallisista tilanteista rakentavilla tavoilla. Sosiaalinen kompetenssi voidaan määritellä yksilön kyvyksi käyttää henkilökohtaisia ja ympäristössä olevia voimavaroja onnistuneesti ja saavuttaa siten sekä henkilökohtaisia että sosiaalisia tavoitteita. Sosiaaliseen toimintakykyyn kuuluvat sosiokognitiiviset taidot, kuten kyky ymmärtää

toisten tunteita ja aikomuksia sekä arvioida oman käyttäytymisen seuraamuksia. (Pölkki 2001, 128–129.)

Lapsen identiteetin sisältö on yhteydessä hänen saamaansa perushoivaan. Huonon lapsuuden tunnusmerkki on, että perushoiva on ollut puutteellista ja lasten identiteetti on profiililtaan kielteinen. Tällöin syrjäytymisriski on korkea. (Järventie 2001, 85.) Järventien (2000) tutkimuksessa syrjäytymisen riskiryhmään kuuluvien lasten perushoivassa on selviä puutteita ja lapset ovat usein iltaisin ja öisin kotona ilman aikuisen läsnäoloa. Lisäksi riskiryhmään kuuluvat lapset ovat usein ruokahaluttomia, huolestuneita ruumiillisista kivuista, ja he pitävät itseään rumana. Vakavan syrjäytymisriskin lapset kärsivät huonontuneesta koulumenestyksestä, yksinäisyydestä, ystävien puutteesta ja tunteesta, ettei kukaan välitä. Vakavaa syrjäytymisriskiä kuvaa lasten suhtautuminen itseensä: lapset syyttävät ja vihaavat itseään, kokevat alemmuuden tunnetta ja ovat päivittäin itkuisia. (Järventie 2000, 147–148.)

Syrjäytyminen voi olla joko koulutuksellista tai sosiaalista syrjäytymistä. Koulutuksellinen syrjäytyminen tarkoittaa tietojen, taitojen ja valmiuksien vähäisyyttä tai puuttumista, mikä aiheuttaa valikoitumista koulutusurille ja työmarkkinoille. Joidenkin lasten kohdalla mahdollisuudet riittävän hyvään koulu-uraan vähenevät tai jopa sulkeutuvat aikaisin kuntouttamattomien oppimisvaikeuksien ja tunne-elämän ongelmien vuoksi. Usein koulutukselliselle syrjäytymiselle on ominaista, että vaikeudet ovat alkaneet jo peruskoulussa ja muissa senhetkisisä lähiyhteisöissä. Tästä johtuen syrjäytyneiden koulutustaso ja työmarkkina-asema ovat heikkoja aikuisiällä. (Pölkki 2001, 127–128, 130.) Nyky-yhteiskunnassa koulutus on keskeisimpiä sosiaalisia instituutioita, ja sen kautta integroidutaan yhteiskuntaan. Ajautuminen ulos tältä foorumilta voi johtaa syrjäytymiseen myös muilta elämänalueilta. (Siljander 1996, 9.)

Sosiaalisen syrjäytymisen taustalla on yksilön lähiyhteisöjen mureneminen, mikä johtaa sosiaalisen tuen ja ulkoisen kontrollin heikkenemiseen. Sosiaalisesti syrjäytyneen lapsen elämästä puuttuvat niin ystävyysuhteet kuin siteet muihin ihmisiin. Syrjäytyminen ihmissuhteista ja vaikuttamismahdollisuuksista voi liittyä sekä heikkoihin sosiaalisiin taitoihin että muiden yhteisön jäsenien harjoittamaan syrjintään, joka äärimmäisessä tapauksessa tarkoittaa henkistä väkivaltaa ja koulukiusaamisen eri muotoja. (Pölkki 2001, 127, 132.) Syrjäytymistä ehkäisee se sosiaalinen pääoma, mikä lapsella on kodin ja muiden ihmissuhteiden kautta käytettävissään. Tämä pääoma auttaa lasta rakentamaan elämänsä tavalla, joka johtaa hyvään sosiaaliseen toimintakykyyn aikuisiässä. Mitä suotuisampi kehitystausta ihmisellä on, sitä todennäköisemmin hänen

sosiaalinen toimintakykynsä aikuisena on hyvä. Vastaavasti epäsuotuisa kehitystausta lapsuudessa on yhteydessä heikkoon toimintakykyyn aikuisiässä ja riskiin syrjäytyä. (Pulkinen 2002b, 131–133.)

Koti, koulu ja muut lähiyhteisöt luovat pohjan lapsen sosiaaliselle kehitykselle. Syrjäytymistä edistävät lähiyhteisön torjuvat mekanismit, kuten koulukiusaaminen sekä sosiaalisen ja muun tuen puute. Syrjityt lapset ja nuoret hakeutuvat helposti epäsosiaalisiin ryhmiin ja alakulttuureihin. Kodin merkitys lasten sosiaalisen ja koulutuksellisen syrjäytymisen riskitekijänä on yleensä korostunut. Perheen osattomuudesta alkanut psykososiaalinen haavoittuvuus voi jatkua kouluun, työelämään ja omaan vanhemmuuteen asti, ellei sukupolviperimän ketjua katkaista. (Pölkki 2001, 127–129.)

3.3 Lapset aikuisten yhteiskunnassa

3.3.1 Aikuislähtöisyys lapsuuden määrittäjänä

Moderni lapsikäsitelmä muotoutui viimeistään 1700- ja 1800-lukujen vaihteessa. Etenkin Euroopan kehittyneissä maissa ylemmissä yhteiskuntaluokissa lasta alettiin pitää muuna kuin pienenä aikuisena. Lapsen tarpeet ja kiinnostuksenkohteet ymmärrettiin omanlaisikseen. Työväen keskuudessa lapsi miellettiin vielä pitkään työvoimaksi. Lapsikäsitelmän muutokseen vaikutti ratkaisevasti romantiikan aatevirtaus, joka tuli Suomeen 1800-luvun alussa Saksasta ja Ruotsista. Romantiikka ihaili lasta tämän oletetun viattomuuden, luonnonläheisyyden ja spontaaniuden vuoksi. Uudenkin ajattelun mukaan lasta tuli kasvatuksella harjaannuttaa aikuisten maailmaan ja sen vaatimuksiin. Yhä useammin alettiin kuitenkin kasvatuksessa suorien moraalisten kehotusten sijasta vedota mielikuvitukseen ja tunteisiin. (Ihonen 2003, 12.)

Ranskalais-sveitsiläisen filosofin Jean-Jacques Rousseau'n ajatuksia ja pääteosta *Émile eli kasvatuksesta* (1762) voidaan pitää modernin lapsuskäsityksen perustana, vaikka Rousseau'n ajatukset ovat saaneet osakseen myös kasvatustieteellistä kritiikkiä. (Bardy 1996, 17–18.) Rousseau'n teoksesta juontaa juurensa ajatus osaavasta lapsesta ja lapsuudesta erityisenä elämänvaiheena (Karlsson 2000, 41). Rousseau'n mukaan lapsen kohtelemisen lapsena tarkoittaa sekä lapsen olemuksen huomioon ottamista että sosiaalista paikantamista. Lapselta ei pidä vaatia sellaista, mitä hän ei voi ymmärtää tai osata eikä häntä tule arvioida aikuisen kriteerein eikä tulevana aikuisena.

Ennen kaikkea Rousseau korostaa, että lapsen tulee antaa kypsyä hitaasti. Lapsena olemiseen kuuluu se, että lapsi tuntee heikkoutensa, mutta hän ei joudu kärsimään siitä. Rousseau mukaan lapsesta tulee viisas, kun hän tietää olevansa itse heikko ja riippuvainen aikuisesta, joka on häntä vahvempi. (Bardy 1996, 94–96.)

Ennen romantiikan aikaa lapset nähtiin pieninä aikuisina eikä lapsen erityisiä tarpeita otettu huomioon. Siihen nähden modernia lapsuuskäsitystä, johon siis länsimainen lapsuuskäsitys perustuu, voidaan pitää hyvänä lapsuutena. Siitä huolimatta yhteiskunnallisesti lasten elämää leimaa edelleen aikuislähtöisyys (Kuivakangas 2002, 47). Perinteisesti lapset nähdään avuttomina ja riippuvaisina aikuisista, joiden katsotaan määräävän lasten elämää ja olevan vastuussa lasten olosuhteista. Mitä pienemmästä lapsesta on kyse, sitä vaatimattomampi on hänen asemansa yhteiskunnassa. (Alanen 1998, 127; Karlsson 2000, 38–39.) Useimmiten aikuiset määrittelevät, mitä lapsuus on, mitä lapsille kuuluu ja miten yhteiskunnan muutokset vaikuttavat lapsiin ja lapsuuteen. Lasten omat tiedot ja kokemukset jäävät syrjään, ikään kuin ne tapahtuisivat yhteiskunnan taloudellisten, sosiaalisten ja kulttuuristen prosessien ulkopuolella. Näkemyksen taustalla on ajatus siitä, ettei lapsi ole yhteiskunnan täysivaltainen jäsen eikä vaikuta yhteiskuntaan. (Alanen 1998, 126–130.)

Perinteisesti tieteessä lapsuutta ei ole käsitelty omana ilmiönään vaan useimmiten epäsuorasti ja marginaalisesti, esimerkiksi osana perhettä tai analysoitaessa äiti-lapsi-suhdetta (Eskelinen & Kinnunen 2001, 10). Yhteiskunnan aikuislähtöisyys ohjaa näin myös tutkimuksen teossa huomion pois lapsista aikuisiin. Tiede on asettanut aikuiset edustamaan lapsia ja lapsuutta. Lapsinäkökulman saavuttamista estää usein oletus lasten kyvyttömyydestä tehdä päätöksiä sekä antaa luotettavia tietoja itsestään ja elämästään. (Alanen 1998, 127; Ruoppila 1999, 28.) Toisaalta tutkimuksessa lapsen näkökulma on aina aikuisen välittämä tai aikuisen tekemä tulkinta, sillä lapset eivät tee tutkimusta eivätkä voi selittää omaa näkökulmaansa aikuisten tavoin. (Karlsson 2000, 35; Kuivakangas 2002, 37.)

Näkökulmia lapsuuteen on rajoittanut se, että lasten nykyisyyttä tai lapsia omana sukupolvena ei juuri tarkastella, vaan lapset käsitellään useimmiten seuraavana aikuispolvena. Tiede lähestyy lapsuutta lähinnä sosialisoinnin kautta: lapset syntyvät yhteiskuntaan tietämättömänä ympäristönsä kulttuurista ja organisaatioista kehittyen silti yhteiskunnan toimintakykyisiksi jäseniksi. (Alanen 1998, 128.) Lapsia ei pidetä oikean yhteiskunnan osana, vaan heidän nähdään elävän ikään kuin ”yhteiskunnan odotushuoneissa” – kodin, päivähoiton ja koulun erillisissä maailmoissa

– hankkimassa niitä tietoja ja taitoja, joita he tulevat tarvitsemaan oikeassa yhteiskunnassa. (Alanen 1990, 11.) Samoin Corsaron (1997) mukaan lapsia tarkastellaan harvoin sellaisina kuin he ovat tämänhetkisine elämäntilanteineen, tarpeineen ja haluineen. Näin lapset rajataan omana ikäryhmänään ja lapsuus omana elämänvaiheenaan sosiaalisten järjestelmien marginaaleihin. (Corsaro 1997, 7–8.)

3.3.2 Lapsuus yhteiskunnallisena ilmiönä

Lapsuuden sosiologiaksi kutsuttu tutkimussuuntaus kohdistaa kritiikin sitä tapaa kohtaan, jolla tiede empiirisessä ja teoreettisessa tiedossaan kohtelee lapsuutta (Alanen 1998, 126). Lapsuuden sosiologia kääntää sosialisointia ydinajatuksen päinvastaiseksi: lapsuus ei ole valmistautumista elämään yhteiskunnassa, vaan se on elämää ja osallisuutta yhteiskunnassa (Thorne 1993, 3). Uudessa lapsuuden tutkimuksessa kiinnitetään huomio lapseen yhteiskunnallisena subjektina sekä lapsen ja lapsuuden näkyväksi tulemiseen, jolloin lapsuus ymmärretään yhteiskunnallisena ilmiönä. Lapset eivät ole vain passiivisia kuluttajia aikuisten luomassa kulttuurissa vaan aktiivisia toimijoita, jotka luovat sosiaalisia rakenteita ja kulttuuria, rakentavat omaa elämäänsä ja vaikuttavat yhteiskuntaan. Lasten toiminta ei rajoitu heille varattuihin pedagogisoihtuihin elämäntilanteisiin vaan koskettaa kaikkia alueita talouteen, politiikkaan ja kulttuuriin asti. (Alanen 1998, 130–131; Corsaro 1997, 8; Eskelinen & Kinnunen 2001, 14–15.)

Lapsiväestön pienenemisen on arveltu heikentävän lasten ja lapsiperheiden poliittista painoarvoa yhteiskunnassa. Väestön ikärakenteen vanhenemisella on yhteiskuntapoliittisesti suuri merkitys ja suora vaikutus esimerkiksi työvoimapolitiikkaan ja yhteiskunnan huoltosuhteeseen. Jotta yhteiskunnan toimivuus taattaisiin jatkossakin, pienentyvästä lapsiväestöstä on pidettävä erityistä huolta. Tulevaisuudessa suuri vanhusten väestöryhmä on riippuvainen nykyisen lapsiväestön toimintakykyisyydestä aikuisina ja halukkuudesta kantaa vastuuta omien lastensa lisäksi vanhuksista. Lasten hyvinvoinnin lisääminen ei vähennä muiden ihmisten hyvinvointia, vaan se voi nostaa sitä. Lapsiväestön hyvinvointi on myös muiden ikäryhmien edun mukaista, koska se auttaa lapsia aikanaan kantamaan vastuuta muista. Näin ollen lapsiväestön yhteiskunnallinen merkittävyys ei vähene, vaikka lasten osuus väestöstä laskeekin. (Bardy 2002, 21–22.)

3.3.3 Lyhenevä lapsuus

Lapsuuden lyheneminen on ollut jo sadan vuoden ajan pysyvänä suuntauksena erityisesti läntisissä hyvinvointivaltioissa. Fysiologisesti se näkyy murrosiän jatkuvana aikaistumisena. Esimerkiksi suomalaislapsilla murrosikä alkaa nykyään keskimäärin kaksi vuotta aikaisemmin kuin sata vuotta sitten. (Tamminen 2001, 13–14.) Lapsuuden lyheneminen ei ole vain fysiologinen vaan myös kulttuurinen ilmiö. Lapsuuden ja aikuisuuden väliset rajat ovat hämärtyneet. On havaittu, että vallalla on kulttuuri, joka ei tue lapsuuden erityisluonnetta, vaan kulttuurille on ominaista kilpailu, suorittaminen ja pärjäämisen pakko, jotka johtavat lapsia liian aikaisin itsenäistymiseen ja aikuismaiseen elämäntapaan. (Ks. Alanen 1990; Corsaro 1997; Lönnqvist 2001; Postman 1985.)

Kehittyäkseen sisäisesti vahvaksi aikuiseksi lapsi tarvitsee riittävän pitkän lapsuuden, jonka keskeisenä tunnuspiirteenä on lapsen lupa olla riippuvainen vanhemmistaan (Keränen ym. 2001, 60). Mitä pienempi lapsi on, sitä riippuvaisempi hän on läheisistä aikuisista turvan ja hoivan lähteenä. Tämän turvan lähteen menetys on yksi merkittävimmistä pelon aiheista lasten elämässä. (Kirmanen 2000b, 133.)

Suhtautuminen riippuvuuteen heijastaa yhteiskunnassa vallitsevia arvostuksia. Itsenäisyyttä ja saavuttamista korostavassa yksilökeskeisessä kulttuurissa torjutaan herkästi riippuvuuden ilmaukset ja riippuvuutta toisesta ihmisestä pidetään pahana asiana. Monet ihmiset jäävät jo lapsuusiässä vaille normaalin riippuvuuden tarpeen tyydyttämistä. Näin ihmiset jäävät myös vaikeuksiensa keskellä vaille sitä luonnollista tukea, jonka tiiviit riippuvuussuhteet voisivat tarjota. (Ojanen 1994, 309, 348.)

Lapsen suuri riippuvuus ja tarvitsevuus eivät sulje pois hänen haluaan ja kykyään autonomiaan ja itsenäiseen hallintaan, vaan autonomia ja tarvitsevuus ovat toinen toisiaan tukevia ja vastavuoroisessa suhteessa kehittyviä ominaisuuksia. Kyky autonomiaan kehittyy läheisyyden tarjoaman turvan kautta. (Kirmanen 2000b, 143.) Riippuvaisuus ei näin ollen tarkoita lapsen itsenäistymispyrkimysten tukahduttamista, vaan sitä, että lapsen kehitystä tuetaan ja suojellaan, ja samalla lapselle annetaan iän ja kehittymisen myötä lisää liikkumatilaa ja vastuuta. Lapsen kehitystason mukainen vastuun kasvattaminen kohottaa lapsen itsetuntoa ja kokemusta omasta pärjäämisestä. Liian varhainen itsenäistäminen puolestaan voi aiheuttaa ongelmakäyttäytymistä sekä turvattomuutta myös aikuisiällä. (Keränen ym. 2001, 60.) Lasten pahoinvoinnin ilmiössä on kyse juuri siitä, että lapsuus lyhenee, koska kulttuuri edellyttää lasten

itsenäistyvän liian aikaisin. Kun lapset eivät ole valmiita itsenäisyyteen, seurauksena on turvattomuuden lisääntyminen.

Suomalaista kasvatusta luonnehtii lasten itsenäistäminen mahdollisimman varhain omillaan pärjääviksi. Tämän kasvatuskulttuurin taustalla on ajatus, että lapsesta tulisi sitä tasapainoisempi ja osaavampi aikuinen, mitä nuorempana hän oppii tulemaan toimeen itsenäisesti. Tällaiseen kasvatukseen perheitä on osaltaan pakottanut esimerkiksi koululaisten iltapäivähoidon heikentyminen lama-aikana. (Keränen ym. 2001, 59–60.) Varhainen itsenäistäminen voi johtaa siihen, että vanhemmat menettävät otteen kouluikäisiin lapsiinsa. Lapsi irtautuu vanhemmistaan varhain, jos hän joutuu tulemaan toimeen itsenäisesti useita tunteja päivässä. (Pulkinen 2002b, 147.)

Kansainvälisessä vertailussa todetaan, että suomalaiset lapset viettävät yksinään huomattavasti pitempiä aikoja kuin missään muussa maassa (Taskinen 2001, 54). Esimerkiksi Englannissa sosiaaliset normit ohjaavat vanhempia järjestämään aikataulunsa lasten päivärytmin mukaan: lapset ovat aina aikuisen valvonnassa ennen kouluunlähtöä, koulussa ja koulun jälkeen. Aikuisen läsnäolo lapsen päivässä mahdollistuu aikuisten kotona työskentelyn, osa-aikatoimen ja hoitajien palkkaamisen avulla. Suomessa kouluikäisen lapsen odotetaan selviytyvän itsenäisesti arjen tilanteista. Myös suomalainen koulu ohjaa englantilaista enemmän itsenäiseen työskentelyyn ja yksinään pärjäämiseen. (Mayall 2002, 141–143.) Pelkän yksin vietetyn ajan vertailu ei kerro totuutta lapsen huolenpidosta. On otettava huomioon se, että suomalainen ja englantilainen yhteiskunta ovat muutenkin erilaiset. Suomalainen yhteiskunta mielletään melko turvalliseksi. Esimerkiksi Suomessa lasten koulumatkat ovat suurimmassakin kaupungeissa suhteellisen turvallisia. Sen sijaan miljoonakaupungeissa, kuten Lontoossa, lasten yksinäisiin koulumatkoihin saattaa liittyä suuria riskejä.

Lönnqvistin (2001) mukaan lapsuutta uhkaava kulttuuri suosii lyhytjänteistä toimintaa, kilpailua, kulutusta, pinnallisuutta ja oman edun tavoittelua. Tässä kulttuurissa lapset nähdään samanlaisina kuluttajina kuin aikuisetkin. Omat rahat, omat menot ja kiireet ohjaavat varhain monen lapsen kehitystä. Yhä nuoremmilla lapsilla alkaa olla aikuisen elämälle ominaisesti jatkuva kiire jonnekin ja puute jostakin. Lasten ja aikuisten käyttäytymistä, kieltä, asenteita, haluja ja ulkonäköä on yhä vaikeampi erottaa toisistaan. Samoin lapsuuden symboliset tunnuspiirteet, kuten oma vaatetus, musiikki ja leikit ovat katoamassa. Lasten ja nuorten liian varhainen osallistuminen aikuisten kulttuuriseen maailmaan on sumentanut lapsuuden ja aikuisuuden väliset erot.

Näin lapsista tulee aikuisten jatkeita, eräänlaisia pikkuaikuisia. (Lönqvist 2001, 8–9; Postman 1985, 6, 11–12, 138–139).

Lapset altistuvat nykyään liian varhain aikuisten ja nuorten kulttuurille ja median malleille ja kohtaavat entistä enemmän asioita, joiden aikaisemmin katsottiin kuuluvan aikuisten maailmaan. Median tietotulva ja sen manipulatiivinen tapa välittää tietoa esimerkiksi seksistä, päihteistä ja väkivallasta on yksi syy siihen, ettei lapsuus ole enää huoletonta ja viatonta aikaa. Erilaiset ajan vaikutteet aiheuttavat lapsissa stressiä ja katkaisevat näin lapsuuden liian varhain. (Mayall 2002, 3; Keränen ym. 2001, 59.) Postmanin (1985, 146–148) mukaan kyse ei ole ainoastaan siitä, että lapset tietävät aikuisuuden asioista aiempaa nuorempina, vaan siitä, että esimerkiksi päihteiden käyttö ja seksi tulevat yhä aikaisemmin myös osaksi lasten ja nuorten omaa kokemusmaailmaa.

Lapsuutta uhkaa ajattelutapa, jonka mukaan lapsi oppisi hallitsemaan ympärillä olevaa tietotulvaa ja aikuisten maailman asioita sitä paremmin, mitä nuorempana hän ne kohtaa. Kuitenkin liian varhain lapsen elämään tuodut aikuisuuden asiat pelottavat ja ahdistavat lasta. Parhaiten lapsi oppii ymmärtämään erilaisia asioita silloin, kun hän itse osoittaa kiinnostusta niihin, kyselee ja saa läheisiltä aikuisilta vastauksia kysymyksiinsä. (Keränen ym. 2001, 60.) Postman (1985) määrittelee lapsuuden ja aikuisuuden tärkeäksi eroksi juuri sen, että aikuisten maailmaan kuuluu paljon lapsilta salattua tietoa, joka liittyy esimerkiksi kuolemaan, mielenterveydellisiin ongelmiin, väkivaltaan, seksuaalisuuteen ja moraaliseen heikkouteen. Aikuisella on valta ja vastuu välittää tätä tietoa lapselle vähitellen lapsen kehitystasolle sopivalla tavalla. Lapsuus vaarantuu, jos aikuiset paljastavat lapselle liian aikaisin aikuisuuteen kuuluvaa tietoa. (Postman 1985, 96, 102.)

Lapsuuden lyhentyminen ja aikuislähtöisyys limittyvät monessa kohdin, mutta toisaalta ne kertovat myös kahdesta eri ilmiöstä. Aikuislähtöisessä näkemyksessä korostuu se, että lapsen omaan toimijuuteen luoteta. Lapsuuden lyhentymisessä puolestaan on kyse siitä, että lapset nähdään pikkuaikuisina, joiden uskotaan pärjäävän itsenäisesti. Aikuislähtöisyys pienentää ja aliarvioi lasta, ja lapsuuden lyhentyminen johtuu lapsen kykyjen yliarvioimisesta. Lapset tarvitsevat näkyväksi tulemistä yhteiskunnassa niin että sekä lapsen tarpeet että lapsen oikeudet otetaan huomioon. Lasten mielipiteen kuuleminen ja osallisuuden korostaminen eivät saa olla ristiriidassa sen kanssa, että lapsi tarvitsee aikuisten huolenpitoa ja aikuisia päättämään asioista. (Corsaro 1997, 261; Lahikainen ym. 1995, 62–63, 69–70; Vornanen 2001, 38.)

4 TUTKIMUSKÄSITTEIDEN TARKASTELUA

4.1 Henkinen hyvinvointi

4.1.1 Yksilön objektiivinen ja subjektiivinen hyvinvointi

Yksilön hyvinvointia voidaan määritellä sekä objektiivisesta että subjektiivisesta näkökulmasta. Skandinaavisessa tutkimustraditiossa objektiivista hyvinvointia on mitattu indikaattoreilla, joita kutsutaan elinoloiksi tai elintasoksi. Elinolotutkimuksessa objektiivisella hyvinvoinnilla tarkoitetaan hyvinvoinnin ulkoisia ehtoja, jotka on irrotettu ihmisten subjektiivisista hyvinvoinnin kokemuksista ja arvioinneista. Näitä ehtoja, joita voidaan kutsua hyvinvoinnin voimavaroiksi tai hyvinvointiresurseiksi, ovat terveys, perhe ja sosiaaliset suhteet, työllisyys ja työolosuhteet, taloudelliset resurssit, asuminen, tieto ja koulutusmahdollisuudet, vapaa-aika ja kulttuuri, poliittiset toimintamahdollisuudet ja osallistuminen sekä sosiaalinen turvallisuus. Hyvinvointi perustuu näihin yksilön käytettävissä oleviin voimavaroihin, ja niiden avulla yksilö voi kontrolloida ja tietoisesti ohjata elinolojaan. (Strandell 1995, 5; Vornanen 2001, 21.)

Subjektiivinen hyvinvointi voidaan nähdä yleisenä käsitteenä, joka tarkastelee yksilön hyvinvointia eri tavoin mitattuna. Subjektiivisen hyvinvoinnin tutkimuksen kenttään kuuluvat yleinen subjektiivinen hyvinvointi, psykologinen hyvinvointi ja sosiaalinen hyvinvointi. (Konu 2002, 15–16.) Veenhovenin (1991) mukaan yleinen subjektiivinen hyvinvointi voidaan ymmärtää elämään tyytyväisyytenä (*life satisfaction*), tyytyväisyyden ja nautinnon tasona (*contentment and hedonic level*) sekä onnellisuutena (*happiness*). Subjektiivisen hyvinvoinnin eri osa-alueet puolestaan sisältävät yksilön itsearviointeja esimerkiksi tyytyväisyydestä työhön, itsetuntemuksesta ja elämänhallinnasta. Elämään tyytyväisyys tarkoittaa sitä tyytyväisyyden astetta, jolla yksilö arvioi elämänlaatuaan kokonaisuudessaan hyväksi. (Veenhoven 1991, 8–10.)

Allardt (1976) on kehittänyt hyvinvoinnin käsitettä elämänlaadun suuntaan, jolloin se kattaa monia ihmisten välisiin sosiaalisiin suhteisiin sekä itsensä toteuttamiseen liittyviä ulottuvuuksia ja tarpeita painottaen sekä objektiivisia että subjektiivisia tekijöitä. Skandinaavisessa traditiossa hyvinvointi määrittyy käsiteparien hyvinvointi–onnellisuus ja elintaso–elämänlaatu avulla. Hyvinvoinnin voidaan ymmärtää objektiivisen tarve-käsitteen avulla: yksilön hyvinvoinnin aste riippuu siitä, kuinka hyvin hän saa perustarpeensa tyydytetyiksi. Onnellisuus puolestaan on yksilön

subjektiivinen elämys tai tunnekokemus eli onnellisuus riippuu siitä, kuinka onnelliseksi yksilö tuntee itsensä. Elintaso koostuu niistä aineellisista ja persoonattomista resursseista, joiden avulla ihminen voi ohjailta elinehtojaan. Elämänlaatu puolestaan tarkoittaa sosiaalisten ja itsensä toteuttamisen tarpeiden tyydytystä. (Allardt 1976, 32–33; ks. myös Allardt 1998, 38–41.)

Allardt (1976; 1998) hyvinvointimallissa hyvinvointi määrittyy kolmen indikaattorin avulla. Nämä indikaattorit ovat elintaso (*having*), yhteisyysuhteet (*loving*) sekä ihmisenä oleminen ja itsensä toteuttaminen (*being*). Elintason objektiivisiin tekijöihin kuuluvat tulotaso, asuntotilanne, terveys ja työllisyys, kun taas subjektiivisia tekijöitä ovat elintasotyytyväisyys ja -tyytymättömyys. Yhteisyysuhteiden objektiiviseen puoleen kuuluvat esimerkiksi ystävien lukumäärä, kontaktit paikallisyhteisöissä ja yhteydet järjestöissä; subjektiiviseen puoleen onnellisuuden ja onnettomuuden elämykset. Ihmisenä olemiseen käsitetään objektiivisesta näkökulmasta poliittinen aktiivisuus, korvaamattomuus työssä, aktiiviset harrastukset ja toiminta luonnossa ja subjektiivisesta näkökulmasta omakohtaiset kokemukset vieraantumisesta ja itsensä toteuttamisesta. (Allardt 1976, 38–48; Allardt 1998, 38–47.)

Allardt (1976) hyvinvointiteoriassa hyvinvoinnin perustana on yksilön suhde yhteisöön. Tuoreemmissa hyvinvoinnin määrittelyissä (Kiili 1998; Williams & Popay 1999) korostuu yksilö ja hänen aktiivinen roolinsa oman hyvinvointinsa rakentajana ja asiantuntijana. Tässä voi havaita viitteen yhteiskunnallisesta muutoksesta: yhteisöllisyydestä on siirrytty yksilöllisyyden ja erillisyyden arvostamiseen. Williamsin ja Popayn (1999) mukaan hyvinvoinnin keskiössä on yksilö, jolla on aktiivinen rooli oman hyvinvointinsa rakentajana sen sijaan, että hän olisi yhteiskunnassa vain passiivinen edunsaaja. Yksilö on oman hyvinvointinsa asiantuntija, joka pystyy asemansa, identiteettinsä ja toimintansa kautta vaikuttamaan hyvinvointiinsa. Näin hyvinvointi koostuu luovan ja toimivan yksilön ja hyvinvointia ylläpitävien rakenteiden välisistä prosesseista. (Williams & Popay 1999, 179–181.)

Williamsin ja Popayn mallissa hyvinvointi nähdään kolmen yksilön elämään vaikuttavan tekijän – riskien, mahdollisuuksien ja voimavarojen – tasapainoisena suhteena. Mahdollisuuksilla tarkoitetaan tässä valinnanvapautta, oikeuksia ja autonomiaa. Voimavarat puolestaan ovat taloudellisia ja henkilökohtaisia tekijöitä, kuten yksilön selviytymiskeinot, etuisuudet, verkostot ja palvelut. Niin työllisyyden ongelmat, syrjäytymisuhka, kodittomuus ja taloudelliset vaikeudet kuin myös ympäristöuhkat, rikollisuus ja väkivalta ovat riskejä, jotka ovat olemassa

yhteiskunnassa ja voivat vaikuttaa yksilön elämään. Omien mahdollisuuksien ja voimavarojen kautta yksilö pystyy minimoimaan riskien vaikutusta ja ylläpitämään hyvinvointia. (Williams & Popay 1999, 180–181.)

4.1.2 Lapsen oikeudet hyvinvoinnin lähtökohtana

YK:n lapsen oikeuksien sopimusta voidaan pitää lähtökohtana sekä lapsuuden hyvinvoinnin määrittelylle että sen toteuttamiselle, mutta hyvinvoinnin toteutumisesta se ei vielä kerro. Lapsen oikeudet on jaettu kolmeen pääulottuvuuteen: lapsella on oikeus saada huolenpitoa ja suojelusta (*protection*), oikeus saada osuutensa yhteisestä varallisuudesta ja hyvinvoinnin resursseista (*provision*) ja oikeus saada osallistua itseään koskevaan päätöksentekoon ja yhteiskunnalliseen toimintaan (*participation*). (Landsdown 1994, 36; YK:n lapsen oikeuksien sopimus 1993.) Lapsen oikeuksien toteuttamisen pyrkimyksenä on järjestää lapsille sellaiset kasvuolosuhteet, että heistä kasvaa sosiaalisesti toimintakykyisiä kansalaisia, jotka ovat integroituneet yhteiskuntaan, sosiaaliin yhteisöihin ja toisiin ihmisiin. Yksittäisinä toimijoina he selviytyvät yhteisöjen vaatimuspaineissa, hankkivat elantonsa sekä osallistuvat yhteisten resurssien tuottamiseen ja jakamiseen. (Järventie 1999, 57.)

Suomessa sekä lainsäädännön että lapsen oikeuksien mukaan yksityisten ja julkisten tahojen tulee ottaa huomioon lapsen etu. Lastensuojelulaki velvoittaa turvaamaan lasten kasvuolot ja -ympäristön sekä puuttumaan asiaan, mikäli lapsen terveys ja kehitys vaarantuvat. Lapsen oikeuksien tavoin lainsäädäntö asettaa reunaehdot lapsuuden hyvinvoinnille, mutta todellisuus voi olla erilainen. Lapsen edun huomioon ottaminen on osoittautunut ongelmalliseksi erityisesti lapsen osallisuuden yhteydessä, koska lapsen ajatuksia, kokemuksia ja mielipiteitä on vaikea kuulla ja tulkita. Lasten oikeutta osallistua ja käyttää puhevaltaa vaikeuttavat yhteiskunnalliset rakenteet, sillä aikuiskeskeisesti rakentuneessa yhteiskunnassa lapsilla ei aikuisten tavoin ole kanavia saada ääntään kuuluville. (Araneva 2001, 105; Kuivakangas 2002, 33; Vornanen 2001, 20.)

Lasten oikeutta osallistua, käyttää puhevaltaa ja olla mukana päätöksenteossa hankaloittaa vallan ja vastuun yhtälö. Lapset ovat yhteiskunnassa yhtä aikaa suojeltava ja esimerkiksi lapsen oikeuksien sopimuksen mukaan ainakin retorisesti määriteltynä valtaa käyttävä ryhmä, mutta lapsilla ei kuitenkaan ole täysiä kansalaisoikeuksia. Vastuun kantavat viime kädessä aikuiset. (Kuivakangas 2002, 33–

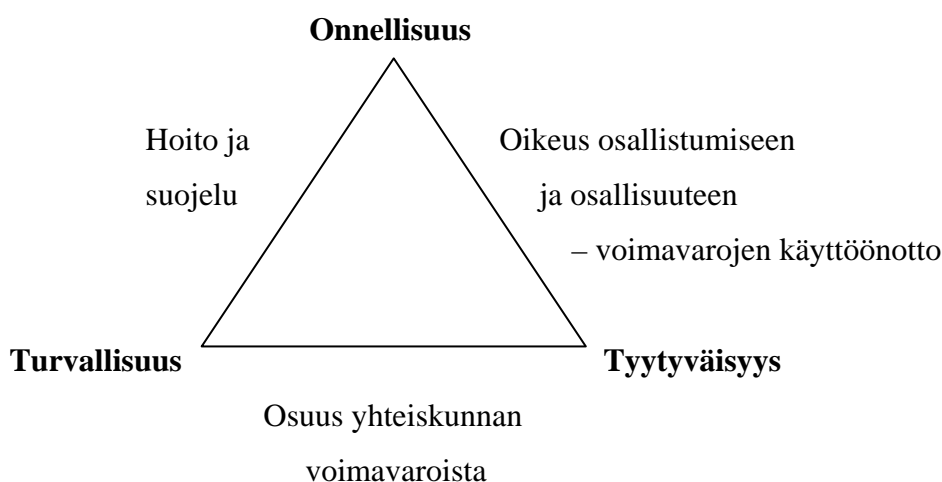
34.) Lapsen oikeus osallistumiseen ei saa olla ristiriidassa huolenpidon kanssa. Sen sijaan oikeus osallistua ja tulla kuulluksi voi lisätä lasten riippuvuutta aikuisista, sillä hyvinvointi ei riipu ainoastaan aikuisten lapsiväestölle suomista voimavaroista ja huolenpidosta, vaan myös siitä, miten aikuiset ymmärtävät ja kuuntelevat lasta ja antavat tilaa tämän näkemyksille ja pyrkimyksille. Riippuvuus koskee erityisesti pieniä lapsia, sillä mitä isommista lapsista on kyse, sitä itsenäisemmin nämä pystyvät itse esittämään asiansa ja ilmaisemaan kantansa itseään koskevassa päätöksenteossa. (Bardy 1994, 130; Strandell 1995, 9.)

4.1.3 Lapsuuden hyvinvointi

Lapsen hyvä on monimerkityksinen käsite, eikä mitään yhtä ja luonnollista merkitystä sille voida löytää. Lapsen hyvän rinnalla käytetään käsitteitä lapsen hyvinvointi ja lapsen etu. Ne voivat merkitä muun muassa jatkuvuutta, pysyvyyttä, turvallisuutta ja osallisuutta sekä vanhempien tai muiden aikuisten tarjoamaa rakkautta, hoivaa, hoitoa, suojelua, auktoriteettia ja esimerkkejä. Lasten hyvällä tai hyvinvoinnilla tarkoitetaan nykyään usein ihmissuhteiden laatua eli kiintymyssuhdetta, tasapainoista kehitystä ja normaalia elämänkulkua sekä yhä useammin lapsen toimijuutta ja mielipiteen kuulemistakin. Lapsen hyvä on muuttumassa lapsen oikeuksiksi sekä edellä mainittuihin asioihin että yksilölliseen kansalaisuuteen. (Nätkin 2003, 37–38.)

Järventien (1999, 20) mukaan ihmisen hyvinvoinnin sekä psyykkisen ja sosiaalisen kehityksen edellytyksenä on fyysisten perustarpeiden kohtuullinen tyydyttäminen ja huolenpito. Samoin Taskinen (2001) kiteyttää lasten hyvinvoinnin edellytykset kolmeen keskeiseen ulottuvuuteen. Ensinnäkin lapsi on oikeutettu perushoivaan ja huolenpitoon. Toiseksi lapsi tarvitsee vuorovaikutussuhteita sekä perheen sisällä että muiden ihmisten kanssa. Vuorovaikutuksen myötä lapsi sosiaalistuu yhteiskunnan kulttuuriseen perintöön ja normeihin. Kolmanneksi lapsella on oikeus saada hyväksyntää, joka tarkoittaa ymmärretyksi tulemistä ja oikeutusta psykologiseen olemassaoloon. (Taskinen 2001, 53). Törrönen (1994; 2001a) kuvailee hyvinvoinnin yhteiskunnalliseksi osallisuudeksi ja turvallisuudeksi, joka mahdollistaa ihmisille fyysisten, henkisten ja sosiaalisten tarpeiden tyydyttämisen. Hyvinvoinnin tavoitteena on kehitys parempaan, kurjuutta helpottavaan ja tulevaisuutta rakentavaan suuntaan. (Törrönen 1994, 61; Törrönen 2001, 58–59.)

Lasten hyvinvoinnin määritelmässä YK:n lapsen oikeudet ovat keskeinen lähtökohta. Erityisesti tuoreimmista määrittelyistä korostetaan lapsen oikeutta osallisuuteen ja vaikuttamiseen. Vornanen (2001) määrittelee lapsen subjektiivista hyvinvointia kolmen ulottuvuuden, onnellisuuden, turvallisuuden ja tyytyväisyyden kautta. Näiden hyvinvoinnin ulottuvuuksien toteutumisehtoina ovat lapsen oikeuksien sopimusten mukaiset oikeudet huolenpitoon ja suojeluun, oikeus osallistumiseen ja osallisuuteen sekä oikeus saada osuutensa yhteiskunnallisista voimavaroista. (Kuvio 1.) (Vornanen 2001, 26–27.)

KUVIO 1. Lasten subjektiivisen hyvinvoinnin kolmio (Vornanen 2001, 27)

Kiili (1998) korostaa hyvinvoinnin määrittelyssään yksilön kokemusta ja lapsen näkökulmaa. Vornanen (2001) tavoin Kiili on kehittänyt lasten hyvinvointia mittaavat hyvinvointi-indikaattorit YK:n lapsen oikeuksien ja Allardtin (ks. Allardt 1976; 1998) hyvinvointimallin pohjalta. Kiilin hyvinvoinnin kriteeristössä on huomioitu sekä objektiivinen että subjektiivinen näkökulma lapsen hyvinvointiin. Lapsen objektiivista hyvinvointia kuvaavat ne yhteiskunnan ja lapsen lähiyhteisön tarjoamat voimavarat, joihin lapsen oikeuksien ja lainsäädännön mukaan jokainen lapsi on oikeutettu. Subjektiivisella hyvinvoinnilla tarkoitetaan lapsen omaa kokemusta hyvinvoinnistaan eli sitä, miten lapsi kokee olevansa suojeltu, saavansa osuutensa yhteiskunnallisista voimavaroista ja olevansa oikeutettu osallistumiseen ja vaikuttamiseen omassa elämässään. (Kiili 1998, 23.)

Allardtista poiketen Kiilin (1998) mallissa *loving*-kategoria on laajennettu *belonging*-kategoriaksi, joka antaa mahdollisuuden tarkastella lasten ja nuorten osallisuutta, kuulumista ja yhteisyyden tunnetta lapsen eri elämänpiireissä, kotona, koulussa, kaveripiirissä ja vapaa-aikana. Esimerkiksi erilaiset kerhot ja vapaa-ajan harrastusyhteisöt ovat lähiyhteisön lisäksi merkittävä hyvinvointia lisäävä osa-alue lasten elämässä. Lapsen oikeus osallistumiseen ja osallisuuteen on etenkin subjektiivisen tietouden kohdalla muita hyvinvoinnin osa-alueita suppeampi. Tämä johtuu siitä, että lapsilla ja nuorilla ei ole vielä olemassa tapoja ja toimintamalleja, joiden avulla he pystyisivät vaikuttamaan asioissa, jotka ovat heille itselleen tärkeitä ja jotka vaikuttavat heidän elämäänsä. (Kiili 1998, 20–23.)

Lasten valta ja osallisuus tulevat esille useissa lasten hyvinvointia käsittelevissä tutkimuksissa ja käsitteen määrittelyissä. Silloin tulee esille myös ristiriitä siitä, että lapsella on oikeus vaikuttaa itseään koskeviin päätöksiin, mutta useinkaan hänellä ei ole sopivia kanavia ja tapoja saada mielipiteitään esille aikuiskeskeisesti rakentuneessa yhteiskunnassa. Toisen ristiriidan muodostaa se, milloin lapsen tulee saada vaikuttaa omaa elämäänsä koskevaan asiaan, ja milloin päätösvalta asioista kuuluu ainoastaan aikuisille. Lapsen mielipiteen kuuleminen ei aina johda lapsen edun mukaiseen päätökseen, kuten seuraava esimerkki kertoo.

Puustinen-Korhosen (1994) lastensuojelua käsittelevässä tutkimuksessa haastateltujen lasten ja nuorten mukaan lapsen mielipiteen kuuleminen lasta koskevassa päätöksenteossa on tärkeää. Tutkittavat olivat kuitenkin sitä mieltä, että lapsen ei pidä joutua päättämään esimerkiksi siitä, asuuko hän kotona vai lastenkodissa, sillä lapsi ei kykene ongelmallisessa elämäntilanteessa tekemään oikeita päätöksiä tulevaisuutensa suhteen. Harva lapsi haluaa muuttaa lastenkotiin, vaikka elämä kotona olisikin hankalaa. Merkillepantavaa oli se, että haastateltujen mielestä viranomaiset kuuntelevat joskus liian herkästi lapsen toiveita ja toimivat niiden mukaan. Haastateltujen mukaan aikuisten on tehtävä lapsen edun kannalta oikeat päätökset. Jos omat vanhemmat eivät pysty tekemään näitä päätöksiä, vastuu kuuluu sosiaaliviranomaisille. (Puustinen-Korhonen 1994, 9–13.)

Lasten hyvinvointi ei ole irrallaan aikuisten hyvinvoinnista. Lasten vanhempien hyvinvointi, työelämä ja sen muutokset sekä yleinen perhe- ja yhteiskuntapolitiikka vaikuttavat kaikki osaltaan siihen, että hyvinvointi on mahdollista sekä aikuisille että lapsille. Ensisijainen lähtökohta lapsen hyvinvoinnille on hyvä ja turvallinen arki, joka ei voi toteutua lapsenkaan osalta, jos aikuiset eivät voi hyvin.

(Vornanen 2001, 39.) Vaikka esimerkiksi Alanen (1990; 1998) sekä Eskelinen ja Kinnunen (2001) kritisoivat sitä, että lasta tarkastellaan tutkimuksessa usein perheen osana tai aikuisten näkökulmasta käsin eikä erillisinä yksilöinä (ks. luku 3.3), ei voi unohtaa sitä, että lapsi on osa perhettä ja muiden perheenjäsenten, erityisesti vanhempien, hyvinvointi vaikuttaa lapsen hyvinvointiin.

4.2 Henkinen pahoinvointi

4.2.1 Lähtökohtia henkisen pahoinvoinnin tarkasteluun

Henkinen pahoinvointi ei ole yksiselitteisesti ja helposti määriteltävissä, sillä se on ilmiönä laaja. Hyvinvoinnin tarkastelu antaa lähtökohdan ilmiön hahmottamiselle, mutta pelkästään hyvinvointiteorioiden valossa pahoinvointia ei voi tarkastella, sillä pahoinvointi ei määrity vain hyvinvoinnin vastakohtana. Kuivakankaan (2002) mukaan pahoinvoiviksi lapsiksi voidaan määritellä esimerkiksi huostaanotetut, psyykkisesti sairaat, hyväksikäytetyt, laiminlyödyt, pahoinpidellyt, koulukiusatut, väkivaltaiset ja päihhteitä käyttävät lapset. Henkinen pahoinvointi sanana esiintyy vasta harvoissa tutkimuksissa, eikä sitä ole määritelty tieteessä käsitteellisesti. Siksi pahoinvoinnista puhuttaessa voidaan sanalla tarkoittaa eri asioita. Moniulotteisuuden hyväksyminen onkin ilmiön määrittelyn ainut mahdollinen lähtökohta. (Kuivakangas 2002, 32, 46.)

Lasten henkistä pahoinvointia on viime vuosina tutkittu Suomessa lähinnä muiden ilmiöiden, esimerkiksi hyvinvoinnin (Kiili 1998; Kiili 2000; Konu 2002, Törrönen 1994), syrjäytymisen (Järventie 1999), turvattomuuden ja lasten pelkojen (Kirmanen 2000a; Lahikainen ym. 1995; Vornanen 2000), lastensuojelun (Forssén 1993; Kajava 1997; Kivinen 1994; Kähkönen 1994), perheväkivallan (Dufva 2001; Husso 2003; Paavilainen 1998) ja koulukiusaamisen (Salmivalli 1998; Salmivalli 2003) näkökulmasta. 1990- ja 2000-luvuilla lapsuuden ilmiöitä on alettu entistä enemmän tutkia lasten näkökulmasta, jolloin tutkimuksen painopiste on siirtynyt ulkoisten hyvinvoinnin tekijöiden, lastensuojelun toimenpiteiden ja aikuisten reagoinnin tarkastelusta lasten omien kokemusten selvittämiseen. Viimeksi mainittu on lähtökohtana myös omassa tutkimuksessani, joskaan en suoraan tutki lasten omia kokemuksia pahoinvoinnista vaan lapsen näkökulmaa ilmiöön.

4.2.2 Lapsuuden riskitekijät

Lapsuuden tutkimuksen alueella on tutkittu pahoinvoinnin ilmiöön läheisesti liittyvää riskilapsuutta (*children at risk*). Riski tarkoittaa heikentyneitä sosiaalisia mahdollisuuksia kansalaiseksi kasvamisessa, ja se voidaan ymmärtää esimerkiksi syrjäytymisriskinä: poliittiset ja sosiaaliset kansalaisoikeudet eivät toteudu. Lasten kohdalla voidaan puhua lapsen oikeuksien puutteellisesta toteutumisesta. (Järventie 1999, 120.)

Lapsen sosiaalista kehitystä ja selviytymistä voivat tukea tai vaarantaa monet yksilöön, perheeseen, lähiyhteisöön, yhteiskuntaan ja kulttuuriin liittyvät tekijät.

Tällaista kehitystä vaarantavaa tekijää kutsutaan riskitekijäksi (*risk factor*).

Riskitekijöitä voi olla lapsen ympäristössä, esimerkiksi perheväkivalta, tai lapsessa itsessään, kuten heikko tarkkaavaisuuden keskittämiskyky. Riskitekijöiden seuraukset lapsen kehitykselle ovat tavallisesti kielteisiä, haitallisia tai epätoivottavia. (Haapasalo 1999, 47; Kazdin, Kraemer, Kessler, Kupfer & Offord 1997, 377; Pulkkinen 2002a, 15.)

Riskin käsite viittaa ei-toivottujen seurausten todennäköisyyden kasvamiseen joukossa, jonka jäsenillä on yksi tai useampia yhteisiä piirteitä. Vertailu voisi osoittaa esimerkiksi sen, että rikollisuusriski on suurempi niillä nuorilla, jotka ovat luvatta pois koulusta kuin muilla luokkatovereilla. (Pulkkinen 2002a, 15–16.)

Riskitekijät eivät ole staattisia ominaisuuksia tai yksittäisiä tapahtumia, vaan niistä puhutaan vasta silloin, kun jokin niiden aiheuttama seuraus on nähtävissä tai pääteltävissä. Riskitekijöiden yhteys seurauksiin riippuu esimerkiksi tekijän kestosta ja voimakkuudesta, altistuvan yksilön sukupuolesta, luonteenpiirteistä ja kehitysvaiheesta sekä muista yksilön elämässä vaikuttavista tekijöistä. Riskitekijä vaikuttaa yksilön kehitysprosessiin ja sysää kehitystä eri suuntiin. Kaikki nämä piirteet merkitsevät sitä, että tietyn ilmiön, esimerkiksi lapsen laiminlyönnin, vaikutus yksilön kehitykseen voi olla monenlainen. Sama riskitekijä voi liittyä moniin eri seurauksiin, samoin kuin monet eri tekijät voivat johtaa samaan lopputulokseen. Usein riskitekijät ja niiden seuraukset ovat luonteeltaan kasautuvia ja kausaalisia. Siksi yksilön elämään ja kehitykseen saattaa samanaikaisesti vaikuttaa laaja riskitekijöiden verkosto. (Kazdin ym. 1997, 378, 403.)

Riskitekijöiden ohella puhutaan haavoittuvuudesta (*vulnerability*), joka tarkoittaa alttiutta kielteisille vaikutuksille olosuhteissa, joissa riskit muutoinkin ovat suuret. Haavoittuvuuden ilmiössä tietty stressin taso heikentää ja tuottaa häiriötä lapsen toiminnalle. Lapsella voi myös olla heikot valmiudet stressin käsittelyyn. Esimerkiksi

huumeiden tarjoajan kohtaaminen voi altistaa nuoren huumeiden kokeiluun todennäköisemmin silloin, jos väkivaltaisessa perheessä elävä nuori on paennut kadulle kodin ristiriitoja, kuin jos kotioloit ovat tasapainoiset. Vaikeissa oloissa elävä lapsi on siten haavoittuvaisempi kuin muut lapset. (Pulkkinen 2002a, 15; Radke-Yarrow, Sherman, Mayfield & Stilwell 1990, 98.)

Pääluvuissa 1–3 olen käsitellyt lasten henkisen pahoinvoinnin taustatekijöitä, joita voidaan pitää pahoinvointia aiheuttavina riskitekijöinä. Ilmiön teoreettisen tarkastelun yhteenvedona olen koonnut nämä tekijät kuvioon 2. Olen jakanut nämä lapsen pahoinvoinnin mahdolliset syyt viiteen luokkaan niiden vaikutusalueen mukaan. Tämän jaottelun mukaan lasten hyvinvointia uhkaavat psyko-sosiaaliset, aikuislähtöiset, fyysiset, aineelliset ja kulttuurin riskitekijät. Vaikka olen jakanut riskitekijät viiteen erilliseen luokkaan, on huomattava, että riskitekijät eivät ole toisistaan irrallisia vaikuttajia vaan jokin riskitekijä saattaa olla jonkin toisen tekijän syy tai seuraus. Tällä jaottelulla en myöskään pyri luomaan kaikenkattavaa kuvaa lapsuuden riskitekijöistä.

Lapsuutta uhkaavia riskitekijöitä	
Psyko-sosiaaliset riskitekijät	– Aikuisten läsnäolon vähentyminen lasten arjessa – Yksinäisyys ja turvattomuus – Vanhemmuuden murtuminen – Sukupolvien välisen vuorovaikutuksen katkeaminen – Vanhempien sosiaalisten ongelmien vaikutukset (päihdeongelmat, parisuhdevaikeudet, avioero, työttömyys) – Emotionaalinen laiminlyönti – Virikkeettömyys, harrastusten puuttuminen – Mielenterveyden ongelmat
Aikuislähtöiset riskitekijät	– Aikuislähtöinen vanhemmuus – Osallisuuden ja vaikuttamismahdollisuuksien puutteet – Lapsuuden ja lapsen mitätöinti – lapsuutta omana elämänvaiheenaan ei arvosteta
Kulttuurin riskitekijät	– Yhteisöllisyyden katoaminen – Lapsuuden lyhentäminen – Liian aikainen itsenäistyminen ja aikuistuminen – Suorittamisen ja pärjäämisen paine – Aikuisuuteen liittyvän tiedon liian aikainen kohtaaminen – Riippuvaisuuden kieltäminen – Syrjäytyminen kulttuurin rakenteista
Fyysiset riskitekijät	– Perushoivan laiminlyönti (ruoka, lepo, puhtaus, turvallisuus) – Perheväkivalta – Fyysinen sairastuminen – Yliseksuaalisuus
Aineelliset riskitekijät	– Taloudelliset vaikeudet – köyhyys – Aineelliset puutteet (raha, ruoka, vaatteet) – Vanhempien työttömyys

KUVIO 2. Lapsuutta uhkaavia riskitekijöitä

4.2.3 Henkisen pahoinvoinnin kokemus

Törrösen (1994) mukaan lasten henkisellä pahoinvoinnilla tarkoitetaan toiveiden tukahduttamista ja lapsen mitätöimistä niin henkisesti, emotionaalisesti, sosiaalisesti kuin fyysisesti, mistä voi seurata yhteiskunnallista epätasa-arvoisuutta. Pahoinvoinnin taustalla voivat olla perheen taloudelliset vaikeudet, vaihtuvat ja turvattomat ihmissuhteet, aikuiskeskeinen ja impulsiivinen elämäntyyli sekä vanhempien vaikeus vastata lapsen tarpeisiin (Törrönen 1994, 57; 60–61). Pahoinvointiin liittyvät sanat puute, vaara ja turvattomuus. Pahoinvoinnilla voidaan tarkoittaa erilaisia tunnetiloja, joissa turvattomuus, pelko, ahdistus ja huoli sekoittuvat toisiinsa. Yksinäisyyden, kiusattuna olon, häpeän ja syyllisyyden tunteet kuuluvat pahoinvoinnin kenttään. Kaikki pahoinvoinnin ilmiöön liittyvät tunnetilat eivät ole kielteisiä, vaan pahoinvointiin voi liittyä myönteinen mahdollisuus selvittää ja vahvistua hankalan tilanteen ansiosta. (Kuivakangas 2002, 32.)

Kuivakankaan (2002) mukaan lapsen pahan olon tunteet lähtevät usein sellaisista arkisista asioista, joita aikuiset saattavat pitää pieninä ja merkityksettöminä. Lapselle pahoinvointia voivat aiheuttaa näläntunne, läksyjien teon vaikeus, kiusatuksi joutuminen, ystävän muuttaminen pois paikkakunnalta, isovanhempien asuminen kaukana, vastuu nuorempien sisarusten hoitamisesta, vanhempien riitojen kuuleminen tai yksinolo iltaisin vanhempien ollessa esimerkiksi myöhään töissä. Pahoinvoinnin syyt eivät kuitenkaan kerro tunteen syvyydestä tai kokemuksen vaikutuksista. (Kuivakangas 2002, 32, 36, 47.) Jos lapsen ongelmat kasautuvat ja jatkuvat pitkään, voidaan puhua pahoinvoinnista, joka yhdistyy negatiiviseen kuvaan lapsen tulevaisuudesta. Jos lapsen elämänlaatu laskee pysyvästi, lapsi saattaa ajautua yhteiskunnan keskeisten foorumeiden ulkopuolelle ja syrjäytyä. (Törrönen 1994, 62.)

Bardyn ym. (2002) mukaan vähintään kolmasosa Suomen lapsista voinee hyvin, ja osa heistä saattaa elää parempaa lapsuutta kuin lapset koskaan aikaisemmin. Nykypäivän hyvinvoivat lapset saattavat elää juuri sellaista lapsuutta, jonka aikuiset mielikuvissaan ymmärtävät hyväksi lapsuudeksi. Yleinen johtopäätös lasten hyvinvointia käsittelevissä tutkimuksissa on se, että suurin osa suomalaisista lapsista voi hyvin ongelmien kasautuessa pienelle joukolle lapsia. Ongelmien kasautuminen ja vaikeutuminen ovat totta. Tarkasti ei voida kuitenkaan selvittää, kuinka monia lapsia ongelmat todella kuormittavat, sillä samat lapset saattavat esiintyä useammassa tilastoissa. Lastensuojelutilastot osoittavat kuitenkin sen, että pahoinvoivien lasten

määrä on kasvamassa. (Bardy ym. 2002, 18–19; ks. myös Forssén 1993; Säkkinen & Kuoppala 2003.)

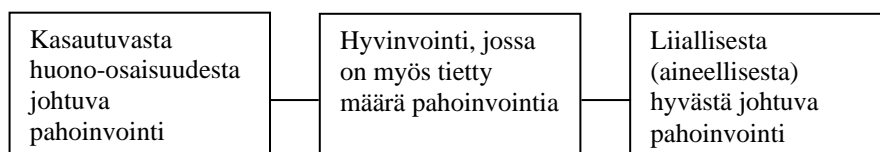
Vaikka lasten henkisen pahoinvoinnin kehitystä kuvaavaa kattavaa seurantatutkimusta ei ole tehty, voi lastensuojelutilastojen ja hyvinvointitutkimusten perusteella todeta, että henkinen pahoinvointi on lisääntynyt ja syventynyt. Salakarinen (2004, 16) mukaan kymmenen viime vuoden aikana lasten ja nuorten henkinen pahoinvointi on lisääntynyt ensimmäistä kertaa sinä aikana, kun hyvinvointia on seurattu säännöllisin tutkimuksin. Merkittävin lasten ja nuorten hyvinvointia kartoittava tutkimus on Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskuksen eli Stakesin vuodesta 1995 alkaen tekemä valtakunnallinen kouluterveyskysely, jossa kerätään tietoa 14–18-vuotiaiden elinoloista, koulukokemuksista, terveydestä ja terveystottumuksista. (Kouluterveyskysely.)

4.2.4 Hyvinvoinnissa on pala pahoinvointia

Kuten edellä on kerrottu (luku 2.2.3) lasten henkinen pahoinvointi liitetään perinteisesti lastensuojelun asiakasperheisiin, jolloin pahoinvoinnin taustalla ovat perheen erilaiset sosiaaliset ongelmat. Tämän pahoinvoivien lasten ryhmän ohella pahoinvoiviksi voidaan määritellä toista ääripäätä edustava ryhmä, liiallisen hyvinvoinnin varaan jätetyt lapset. Uusikylän (2003) mukaan lapsi saattaa voida huonosti, jos vanhemmat korvaavat läsnäolon jatkuvasti aineellisella hyvällä, rahalla, tavaroilla ja kalliilla harrastuksilla. Tällöin lapsi oppii saamaan haluamansa ponnistelematta eikä opi kestämiin pettymyksiä. (Uusikylä 2003, 78, 85–86.)

Niin sanottujen hyvien perheiden pahoinvoivista lapsista puhuessaan Uusikylä (2003) viittaa 2000-luvun alussa Espoossa tapahtuneeseen Heinon pariskunnan murhaan. Varakkaiden perheiden pojat tekivät surmatyön hankkiakseen nopeasti rahaa, vaikka rahaa heillä oli ennestäänkin runsaasti käytettävissään. Tapausta voidaan pitää esimerkkinä laajemmasta ilmiöstä: itsekkyyden ja kaikkivoipaisuuden harha kuuluvat nykyaikaan. Omaan etua ja mahdollisimman korkeaa hyvinvointia tavoitellessa yksilön kyky erottaa oikea ja väärä toisistaan saattaa kadota. (Uusikylä 2003, 77–79, 85.) Yhtenä pahoinvoinnin taustatekijänä voitaneenkin pitää yhteiskunnallista vaurastumista, jonka seurauksena nykylapset ja heidän vanhempansa ovat saaneet vaurauden ja hyvinvoinnin lähes annettuna, kun taas lasten isovanhemmat saavuttivat hyvinvoinnin omalla työnteolla. (Lahikainen ym. 1995, 65–66.)

Jos hyvinvointi alkaa määrittyä täydelliseksi ongelmattomuudeksi, se kääntyykin päällelleen ja muuttuu pahoinvoinniksi. Hyvä menettää merkityksensä, jos ei ole olemassa jotakin pahaa tai huonoa. Williamsin ja Popayn (1999, 180–181) hyvinvointimallin mukaan hyvinvointi koostuu yksilön voimavarojen ja riskien hallinnasta. Näin ollen voi sanoa, ettei hyvinvointi määrity vain pahoinvoinnin vastakohtana, vaan hyvinvointiin kuuluu kohtuullinen määrä vastoinkäymisiä, epäonnistumisia, pettymyksiä ja surua (ks. Uusikylä 2003; Eräsaari 2002). Hyvinvoinnin ja pahoinvoinnin suhdetta voidaan yksinkertaistaen tarkastella suoran avulla (kuvio 3.). Suoran keskivaiheilla on hyvä lapsuus eli lapsuus, johon kuuluu hyvinvointia, mutta myös tietty määrä pahoinvoinnin tekijöitä, joista lapsi kuitenkin selviytyy esimerkiksi läheisten aikuisten tuen avulla. Suoran toisessa päässä on perinteisesti ymmärretty henkinen pahoinvointi, joka johtuu kasautuvasta huono-osaisuudesta ja sosiaalisista ongelmista, ja toisessa päässä pahoinvointi, joka johtuu liiallisesta hyvinvoinnista.

KUVIO 3. Hyvinvoinnin ja pahoinvoinnin suhde

4.2.5 Lastensuojelun asiakkuus pahoinvoinnin ilmentäjänä

Lapsiin ja nuoriin kohdistuvia lastensuojelullisia toimenpiteitä ovat avohuolto, huostaanotto ja sijaishuolto sekä alle 21-vuotiaita nuoria koskeva jälkihuolto, joka tarkoittaa sosiaalilautakunnan tukitoimia sijaishuollon päätyttyä. Avohuollolla tarkoitetaan lapsen tai nuoren tukiasumisen ja toimeentulon järjestämistä, koulunkäynnin ja harrastustoiminnan turvaamista sekä perheen tukea ja kuntoutusta. Kun puhutaan sijoitetuista lapsista, tarkoitetaan kunnan sosiaalilautakunnan päätöksellä kodin ulkopuolelle joko avohuollon tukitoimena, huostaanotettuna tai jälkihuollona sijoitettuja lapsia ja nuoria. (Säkkinen & Kuoppala 2003, 1–3.)

Vuonna 2002 lastensuojelun avohuollon piirissä oli 54 458 lasta ja nuorta. Edellisestä vuodesta määrä kasvoi vajaalla 5000 lapsella ja nuorella, ja vuodesta 1995 määrä on kasvanut lähes 24 000:lla. (Säkkinen & Kuoppala 2003, 1–2.) Kodin ulkopuolelle sijoitettujen lasten määrä kasvoi koko 1990-luvun, sama kehitys jatkuu edelleen 2000-luvulla (Pulkkinen 2002b, 126). Sijoitettuja lapsia oli vuonna 2002 14 187, joka on 734 enemmän kuin edellisenä vuonna. Vuonna 1995 sijoitettujen määrä oli 10 697. Sijoitettujen lasten ja nuorten kokonaismäärä on kasvanut viime vuosina 2–5 prosentin vuosivauhtia. Koko alle 18-vuotiaiden ikäryhmästä oli vuonna 2002 yksi prosentti sijoitettu kodin ulkopuolelle. (Säkkinen & Kuoppala 2003, 1–2.)

Lastensuojelulain (16§) mukaan sosiaalilautakunnan on ryhdyttävä lapsen huostaanottoon, jos puutteet lapsen huolenpidossa tai muut kodin olosuhteet uhkaavat vakavasti lapsen terveyttä tai kehitystä tai jos lapsi itse vaarantaa vakavasti terveyttään tai kehitystään käyttämällä päihteitä, tekemällä muun kuin vähäisenä pidettävän rikoksen tai muulla näihin rinnastettavalla käyttäytymisellä. Huostaanottoon ryhdytään myös, jos avohuollon tukitoimet eivät ole riittäviä, ja jos sijaishuollon katsotaan olevan lapsen edun mukaista. (Kuoppala & Säkkinen 2003, 2.) Vuonna 2002 huostaanotettuja lapsia ja nuoria oli 7 829. Määrä kasvoi edellisvuodesta 433 henkilöllä, ja vuoteen 1995 verrattuna kasvua oli 1 351 henkilöä. Huostaanotettujen kokonaismäärä on viime vuosina kasvanut 1–6 prosentilla vuodessa. (Säkkinen & Kuoppala 2003, 1–2.)

Vanhempien päihteiden käyttö, mielenterveyden ongelmat, sairaudet, avuttomuus, perheriidat sekä avioerotilanteen ongelmat sekä näistä johtuvat lastenhoidon laiminlyönti, kasvatusvaikeudet, fyysinen pahoinpitely sekä lapsen oma häiriökäyttäytyminen ovat yleisimpiä huostaanottoihin ja muihin lastensuojelullisiin toimenpiteisiin johtavia syitä. Tilastotiedot osoittavat lastensuojelutarpeen jatkuvasti lisääntyneen. (Forssén 1993, 89–90; Järventie & Sauli 2001, 8; Kajava 1997, 88.) Tilastoista ei voi kuitenkaan tehdä kiistattomia päätelmiä lasten henkisen pahoinvoinnin syvenemisestä ja lisääntymisestä, sillä ne kuvaavat usein viranomaisten reagointia ja palvelujen toimintaa eivätkä niinkään suoraan lapsiväestön elämän trendejä (Heino 1999, 16). Silti lastensuojelutarpeen lisääntymistä voidaan pitää yhtenä merkittävänä osoittimena lasten henkistä pahoinvointia arvioitaessa.

5 TUTKIMUKSEN LÄHTÖKOHDAT

5.1 Tutkimuksen tavoitteet

Koska henkistä pahoinvointia käsittelevät aiemmat tutkimukset ja keskustelu mediassa ovat yleensä aikuiskeskeisiä, tutkimukseni tavoitteena on pyrkiä valottamaan ilmiötä lapsen näkökulmasta tarkastelemalla niitä sisältöjä ja merkityksiä, joita lapsi omaa ikäryhmäänsä koskevalle ilmiölle antaa. Tutkimuksen tavoitteena on myös tarkastella lapsen ajattelua: Onko lapsi tietoinen henkisen pahoinvoinnin ilmiöstä ja ymmärtääkö hän, mitä käsite henkinen pahoinvointi tarkoittaa? Kuinka hän suhtautuu ilmiöön? Onko lapsella oma näkökulma ilmiöön vai näkyykö lapsen vastauksista tiedostusvälineistä tai aikuisten keskusteluista poimitut pahoinvointikeskustelun kliseet? Ilmeneekö lasten vastauksista sellaisia pahoinvointiin liittyviä asioita, joita aikuinen ei pahoinvointiin ensisijaisesti liitä? Voiko lasten vastauksista oppia ilmiöstä jotain uutta? Tarkoituksena on siis mahdollisesti löytää pahoinvoinnin ja hyvinvoinnin kentästä sellaista tietoa, mikä on lapselle merkityksellistä, vaikka se ei sitä aikuiselle olisikaan.

Tutkimuksen tarkoituksena ei ole todistaa pahoinvoinnin ilmiötä todeksi, etsiä yleistettävissä olevia tosiasioita tai etsiä ratkaisua pahoinvoinnin ongelmalle, vaan tarkastella lasten käsityksiä ilmiöstä. Eskolan ja Suorannan (1998) sekä Heikkisen (2001) mukaan uusissa analyysi- ja tulkintatavoissa intressi yhteen totuuteen unohtetaan. Sen sijaan etsitään erilaisia totuuksia ja mahdollisia merkityksiä. Tutkimus voi tuottaa jonkin autenttisen näkökulman todellisuuteen, mutta uskomus objektiivisesta totuudesta hylätään. (Eskola & Suoranta 1998, 141; Heikkinen 2001, 119.) Tätä näkökulmaa tukee tutkimani ilmiön moniulotteisuus suhteutettuna tutkimusaineistoon. Eläytymismenetelmällä kerätty aineisto ei olisi riittävän luotettava etsimään ongelmanratkaisuja ja tosiasioita, mutta luotettava, kun tarkastellaan eri yksilöiden käsityksiä ilmiöstä.

5.2 Tutkimusongelmat

Ahosen (1994) mukaan tutkija tekee ongelmanasettelunsa niiden teoreettisten lähtökohtien pohjalta, joihin hän on päätenyt aiempiin tutkimuksiin perehtyessään. Kun nämä lähtökohdat käännetään tutkimusongelmien muotoon, ongelmista tulee riittävän

teoriapohjaisia ohjaamaan sekä empiirisen aineiston hankintaa että käsittelyä. (Ahonen 1994, 134.) Ennen tutkimusongelmien asettamista perehdyin henkisen pahoinvoinnin ilmiötä hahmottaviin tutkimuksiin. Koska lasten henkinen pahoinvointi on aiheena hyvin laaja ja monitasoinen, päädyin asettamaan tutkimukselle seuraavat melko väljät pääongelmat:

I Kuinka lapsi käsittää henkisen pahoinvoinnin ilmiön ja sen suhteen hyvinvoinnin ilmiöön?

II Mistä tekijöistä lasten mielestä rakentuu hyvä lapsuus ja huono lapsuus?

III Miten lasten mielestä hyvinvointia voisi lisätä ja pahoinvointia vähentää?

5.3 Fenomenografinen tutkimus

Fenomenografinen tutkimus voidaan jakaa kolmeen eri suuntaukseen. Ensimmäinen fenomenografia tutkii oppimisen ymmärtämisen ja opiskelun välistä yhteyttä. Toiseksi se on kiinnostunut keskeisten käsitteiden ymmärtämisestä eri aihealueilla. Kolmanneksi suuntaus tutkii ihmisten käsityksiä, jotka liittyvät yleisiin tai spesifeihin aiheisiin ja ilmiöihin. Käsittäminen ymmärretään suuntauksessa aktiiviseksi prosessiksi, ja se tarkoittaa mielekkyyden luomista johonkin ilmiöön. Fenomenografisessa tutkimuksessa tutkimusote on poikkeuksetta kvalitatiivinen. (Uljens 1989, 7–9, 62–63.)

Ahosen (1994) mukaan fenomenografia tarkoittaa ilmiöiden kuvaamista ja käsitysten tutkimista. Fenomenografisessa tutkimuksessa tutkitaan sitä, miten ympäröivä maailma ilmenee ja rakentuu ihmisen tietoisuudessa, vertaillaan eri ihmisten käsityksiä ilmiöstä ja suhteutetaan ihmisen käsityksiä tietystä ilmiöstä hänen muita ilmiöitä koskeviin käsityksiinsä. Fenomenografia lähtee liikkeelle ajatuksesta, että kokemustaustoista riippuen eri ihmisten käsitykset samasta ilmiöstä vaihtelevat joskus suurestikin. Fenomenografian erottaa muusta käsitystutkimuksesta juuri sen kiinnostus näihin käsitysten sisällöllisiin eli laadullisiin eroihin. Fenomenografia tutkii myös ihmisen ajattelua ja tiedonmuodostamisen ehtoja eli sitä, kuinka käsitykset rakentuvat ihmisen mielessä koettujen tapahtumien ja ilmiöiden sekä saadun tiedon pohjalta. (Ahonen 1994, 114–117, 132.)

Tutkimukseni sisältää paljon piirteitä fenomenografisesta tutkimuksesta, vaikkei aivan puhtaasti fenomenografinen olekaan. Määrittelen tutkimukseni kuitenkin fenomenografiseksi tutkimukseksi siitä, kuinka peruskoulun 5. ja 6. luokan oppilaat

käsittävät lasten henkisen pahoinvoinnin ja hyvinvoinnin ilmiöt ja millaista he kuvittelevat pahoinvoivan ja hyvinvoivan lapsen elämän olevan.

Tutkimukseni eroaa puhtaasti fenomenografisesta tutkimuksesta lähinnä kahdesta syystä. Tutkimuksessani pyrin kartoittamaan sekä lasten käsitysten eroavaisuuksia että etsimään yhteisiä teemoja, jotka toistuvat lasten mielikuvissa. En siis tutki vain laadullisia eroavaisuuksia kuten fenomenografia perinteisesti tekee. Puhtaasti fenomenografinen tutkimus ei myöskään ole siksi, että en ole kiinnostunut selvittämään, kuinka psykologia selittää käsitysten muodostumisen lapsen mielessä. Pikemminkin tarkastellaan lasten pahoinvoinnille antamia sisältöjä ja merkityksiä. Peruslähtökohdiltaan tämä tutkimus on kuitenkin fenomenografinen: se tutkii eri yksilöiden käsityksiä henkisen pahoinvoinnin ilmiöstä. Tutkimuksen tieteellinen pohja on ensisijaisesti kasvatustieteessä ja sosiologiassa eikä psykologiassa.

6 TUTKIMUKSEN TOTEUTTAMINEN

6.1 Kohderyhmä ja sen valinta

Kohderyhmäksi valitsin kaksi luokkaa kahdesta eri koulusta Keski-Suomen alueelta: pienen maaseutukoulun 5.–6.-yhdysluokka ja kaupungin ison lähiökoulun 6. luokka. Maaseutukoulusta tutkimukseen osallistui 19 oppilasta ja kaupunkikoulusta 20 oppilasta. Tyttöjä kaikista vastanneista on 21 ja poikia 18. Kirjoittajat ovat iältään 11–12-vuotiaita. Valitsin kaksi hyvin erilaista koulua, jotta tutkimushenkilöiden taustoissa olisi vaihtelua, mikä mahdollisesti näkyisi myös vastausten sisällöissä. Kohderyhmäksi valitsin 5. ja 6. luokan oppilaat siksi, että oletin heidän olevan jo riittävän vanhoja käsittelemään arkaluontoista aihetta ja ymmärtämään ilmiöön liittyviä asioita sekä kykenevän ilmaisemaan käsityksiään monipuolisesti kirjoittamalla.

Tutkimuksen peruslähtökohta on, että jokaiselle tutkimushenkilölle annetaan riittävä informaatio tutkimuksen luonteesta ja tavoitteista sekä taataan osallistumisen vapaaehtoisuus (Eskola & Suoranta 1998, 56). Ennen tutkimusaineiston keräämistä jokainen tutkimusluokan oppilas sai huoltajille osoitetun kirjeen, jossa kerrottiin tutkimuksen sisältö ja tavoitteet sekä tutkimusmenetelmät ja luvattiin, että aineisto käsitellään tutkimuksessa nimettömänä. Kirjeessä oli lupalomake, jonka vanhemmat täyttivät sen mukaan, saako heidän lapsensa osallistua tutkimukseen vai ei. (Liite 1.) Kummastakin tutkimusluokasta muutama oppilas ei joko itse halunnut osallistua tai vanhemmat eivät antaneet lupaa osallistua tutkimukseen.

6.2 Eläytymismenetelmä tiedonhankintamenetelmänä

Keräsin tutkimusaineiston kirjoitelman muodossa. Valitsin kirjoitelmatyypiksi tarinan, koska se on lapsille tuttu kirjoittamisen genre koulutyöskentelystä. Näin aineistonkeruumenetelmä oli mahdollisimman helposti ymmärrettävä ja tuttuuden vuoksi turvallinen lasten kannalta. Tutkimushenkilöitä pyydettiin kirjoittamaan lyhyen ohjeistuksen pohjalta tarina joko henkisesti pahoinvoivasta lapsesta tai hyvinvoivasta lapsesta (liite 2). Tällaista aineistonkeruumenetelmää kutsutaan eläytymismenetelmäksi (Eskola 1998).

Eskolan (1998) mukaan tutkimusaineiston keräämisen keinona eläytymismenetelmä tarkoittaa pienten esseiden tai lyhyiden tarinoiden kirjoittamista tutkijan antamien ohjeiden mukaan. Vastaajille annetaan kehyskertomukseksi kutsuttu orientaatio, jonka antamien mielikuvien mukaan he kirjoittavat tarinan. (Eskola 1998, 59.) Kehyskertomuksen muoto vaihtelee, mutta yleensä suositaan lyhyitä tehtävänantoja. Usein kehyskertomus on tarinamainen, mutta se voi olla myös esimerkiksi lyhyesti esitetty tilanne, jota täydentävät eläytymiseen ohjaavat kysymykset. (Ks. Eskola 2001a, 72–83; Eskola & Suoranta 1998, 113–118.) Omassa tutkimuksessani kehyskertomus on enemmänkin juuri tehtävänanto, johon liittyy muutamia eläytymistä helpottavia tai ohjaavia kysymyksiä.

Eläytymismenetelmässä kirjoittaja vie mielikuvituksensa avulla joko kehyskertomuksessa esitetyn tilanteen eteenpäin tai kertoo, mitä kehyskertomuksessa esitettyä tilannetta ennen on täytynyt tai voinut tapahtua. (Eskola 1998, 59.) Tässä tutkimuksessa tarinat ovat jälkimmäisen kaltaisia. Ensimmäisessä orientaatioissa pyydettiin kirjoittamaan lapsesta, joka voi huonosti, ja toisessa tuli kirjoittaa hyvinvoivasta lapsesta. Kirjoittajien tuli kuvata, mikä tähän tilanteeseen on johtanut, miksi lapsi voi huonosti tai mikä takaa hyvinvoinnin lapsen elämässä, ja kuinka pahoinvointi tai hyvinvointi ilmenee lapsen elämässä.

Keskeistä eläytymismenetelmässä on variointi. Samasta kehyskertomuksesta on ainakin kaksi versiota, jotka poikkeavat toisistaan yhden keskeisen seikan suhteen. Olennaista on tutkia, mikä vastauksissa muuttuu, kun kehyskertomusta muutetaan. Variointi erottaa eläytymismenetelmän monesta muusta tiedonhankintamenetelmästä ja korostaa sen erityistä luonnetta. Jo vastaukset sinänsä ovat yleensä mielenkiintoisia, mutta vasta varioinnin vaikutuksen selvittäminen tuo esiin menetelmän tarjoamat tutkittavan ilmiön erityispiirteet. Siten eläytymismenetelmäaineistot voi analysoida ikään kuin kahteen kertaan. (Eskola 1998, 59–60; Eskola 2001a, 69–70.) Tämän tutkimuksen aineiston keräsin kahden erilaisen kehyskertomuksen avulla, joissa muuttuvina tekijöinä olivat pahoinvointi ja hyvinvointi.

Eläytymismenetelmä ei sovi suuren vastaajajoukon käsitysten kuvailemiseen, mutta kun tavoitteena on selvittää ihmisten ajattelun logiikkaa jostakin ilmiöstä, menetelmä on hyvin käyttökelpoinen. Eläytymismenetelmällä tuotetut tarinat eivät välttämättä ole todellisuuden kuvauksia vaan mahdollisia tarinoita siitä, mitä saattaa tapahtua ja mitä eri asiat merkitsevät. (Eskola 1998, 59; Eskola 2001a, 71–72.) Aineistojen avulla tutkija voi löytää uusia näkökulmia, ei vain todistaa hypoteesia.

Eläytymismenetelmässä ei pyydetä vastauksia tutkijan konstruoimiin kysymyksiin tutkijan konstruoimilla käsitteillä, vaan vastaajat voivat vapaasti tuottaa käsityksensä asiasta. (Eskola 2001a, 78.) Eläytymismenetelmä mahdollistaa vastaajille oman ajattelun ja mielikuvituksen aktiivisen käytön (Eskola & Suoranta 1998, 118).

Eläytymismenetelmän käytössä ongelman voi muodostaa se, että menetelmä tuottaa usein stereotyyppioita eli yleisiä ja tyypillisiä vastauksia. Toisaalta vastausten joukosta jo pienessäkin aineistossa löytyy mielenkiintoisia ja poikkeuksellisia vastauksia. Menetelmä ei tuota niinkään faktoja vaan eräänlaisia merkkejä ja vihjeitä, jotka ruokkivat tutkijan tieteellistä mielikuvitusta. Stereotyyppisten vakiovastausten lisäksi vastaukset kuvastavat, mitä ihmiset tietävät asioista. Tällaisella tutkimuksella ei niinkään löydetä yleistä vaan koetellaan itsestään selvinä pidettyjä käsityksiä. (Eskola & Suoranta 1998, 117–118.)

Koska en pyri tutkimuksellani etsimään faktoja vaan tarkastelemaan eri yksilöiden käsityksiä ilmiöstä, stereotyyppisetkään vastaukset eivät tee aineistosta hyödytöntä. Yksi tutkimustulos on sekin, että lasten käsitykset voivat olla tyypillisiä tai yleisiä. Lasten tarinoissa tyypillinen, odotettavissa oleva käsitys on esimerkiksi se, että pahoinvointia aiheuttaa väkivaltainen alkoholisti-isä. Samalla kuitenkin tämä stereotypia kertoo todellisuudesta. Lastensuojelututkimuksista (esim. Forssén 1993) käy ilmi, että alkoholismi ja perheväkivalta ovat lapsen haitallisesti vaikuttavia perheen ongelmia. Kauttaaltaan lasten vastaukset eivät olleet stereotyyppisiä, vaan tarinoissa oli myös hyvin persoonallisia ja mielenkiintoisia aineksia ja näkökulmia. Kiinnostavaa on myös tutkia sitä, mistä lapset eivät kirjoita; mitkä asiat ovat lapselle mahdollisesti tabuja tai merkityksettömiä.

Eläytymismenetelmä palvelee tätä tutkimustani hyvin sekä tutkittavan ilmiön laajuuden että tutkimuksen kohderyhmän näkökulmasta. Aikuisen ja lapsen tapa ajatella on erilainen, eikä aikuinen tutkija pysty täysin tavoittamaan lapsen tapaa ajatella (Greig & Taylor 1999, 3; Kirmanen 1999, 199). Eläytymismenetelmä antaa lapselle väljän kehyksen ilmaista käsityksiään sen sijaan, että hän joutuisi esimerkiksi vastaamaan aikuisen muotoilemiin haastattelukysymyksiin, jotka saattavat olla hankalasti ymmärrettäviä tai jopa epärelevantteja lapsen näkökulmasta.

6.3 Aineiston kerääminen

Keräsin tutkimusaineiston huhtikuussa 2004. Päätimme luokanopettajien kanssa, että oma opettaja antaa kirjoitusohjeet, jottei vieraan tutkijan läsnäolo vaikuta kirjoittamiseen. Oppilaat saivat kirjallisen tehtävänannon, jonka opettaja kävi ennen kirjoittamista heidän kanssaan läpi. Aikaa kirjoittamiseen varattiin kaksi oppituntia. Maaseutukoulussa, josta keräsin aineiston ensin, tehtävänantona oli vain pahoinvoivan lapsen elämästä kirjoittaminen. Kaupunkikoulun luokalle annoin kaksi erilaista tehtävänantoa, hyvinvoivan ja pahoinvoivan lapsen tarinan kirjoittaminen. Aiheet jaettiin lapsille sattumanvaraisesti, ja halutessaan he saivat keskenään vaihtaa aiheita. Useampi, kuin oli mahdollista, olisi halunnut kirjoittaa pahoinvoivan lapsen elämästä. Kaikkiaan aineistoon kuului 38 tarinaa, joista kahdeksan on hyvinvoivasta lapsesta kertovaa, 29 pahoinvoivasta lapsesta kertovaa ja otsikoinnin mukaan yksi tarina liittyy kumpaankin aiheeseen. Tutkimukseen osallistui 39 oppilasta. Yhden oppilaan tarina ei ollut tehtävänannon mukainen, joten jätin sen aineiston ulkopuolelle.

6.4 Aineiston analyysimenetelmät

6.4.1 Ilmiöpohjaisuus analyysin lähtökohtana

Tutkimus ja tutkittavan ilmiön analyysi voivat edetä aineisto- ja ilmiöpohjaisesti, jolloin tutkija ei käytä tutkimuksessaan yhtä suurta teoriaa, vaan useita pieniä teorioita. Erilaiset teorit ja käsitteet toimivat tulkintakehyksinä, joiden avulla tutkija tulkitsee aineistoaan ja sitä kautta tutkimaansa ilmiötä. Tutkija voi ottaa käyttöönsä uusia teorioita analyysin edetessä eikä toimi pelkästään lähtökohdakseen valitsemansa teorian pohjalta. Tällaisen analyysitavan haaste on se, että tutkimuksessa yhdistellään yhteen sopimattomiakin aineksia keskenään, ja näin tutkimuksesta voi tulla sekava. Toisaalta jos tutkittavaan ilmiöön ei sovi yksi suuri teoria, on hedelmällistä tulkita ilmiötä useasta eri näkökulmasta. (Eskola 2001b, 138.)

Tutkimukseni analyysi etenee aineisto- ja ilmiöpohjaisesti. Näkökulma sopii tutkimukseeni hyvin, sillä lasten henkinen pahoinvointi on ilmiönä laaja ja moniulotteinen. Ilmiötä ei ole vielä tutkittu paljon, joten tieteessä ei ole yksiselitteisiä käsitteitä tai teorioita sen kuvaamiseen. Esimerkiksi hyvinvointiteorit eivät anna riittävää teoreettista pohjaa pahoinvoinnin tarkastelulle, sillä pahoinvointi ei määrity

ainoastaan hyvinvoinnin vastakohtana. Kuitenkin teoreettinen tieto on tärkeää ilmiön hahmottamiselle. Pelkästään aineiston varaan rakentuva analyysi saattaisi jäädä kevyeksi ja epätieteelliseksi pohdiskeluksi. Siksi kuljetan tutkimuksessani oman analyysini ja tulkintani rinnalla erilaisia teorioita ja ilmiöitä sivuavia aiempia tutkimustuloksia. Jotta aineistosta nostamani tulkintayksiköt eivät jäisi ainoastaan kuvailun ja esittelyn tasolle, pyrin perustelemaan ne teoriasidoksisuudella.

6.4.2 Laadullinen sisällönanalyysi

Tutkimukseni analyysia voisi luonnehtia ilmiö- ja aineistopohjaisesti eteneväksi laadulliseksi sisällönanalyysiksi. Laadullinen sisällönanalyysi on perusanalyysimenetelmä, jota on mahdollista käyttää kaikissa laadullisen tutkimuksen perinteissä. Menetelmää voidaan pitää sekä yksittäisenä metodina että väljänä teoreettisena kehyksenä, joka voidaan liittää erilaisiin analyysikonaisuuksiin. (Tuomi & Sarajärvi 2002, 93.) Tutkimuksessani olen käyttänyt tätä menetelmää analyysin isona kehyksenä, jonka sisällä olen analysoinut tutkimusaineistoa lähinnä teemoittelun ja tyypittelyn avulla.

Sisällönanalyysi voi olla sekä määrällistä että laadullista analyysia. Perinteisesti sisällönanalyysilla on kuitenkin tarkoitettu määrällistä tutkimustapaa, jolloin metodia on yleensä kutsuttu sisällön erittelyksi. Yksinkertaisimmillaan määrällinen analyysi tarkoittaa yksittäisten sanojen laskemista, mutta yleensä käytössä on luokitusrunko, joka koostuu niistä havainto- ja luokitusyksiköistä, joita tutkija päättää aineistosta tutkia. Laadullinen sisällönanalyysi on puolestaan erilaisten dokumenttien sisällön seikkaperäistä kuvailua ja ilmiön selvittämistä. Laadullisessa analyysissä tutkitaan, mitä teksti esittää, miten se kuvaa maailmaa tai millaisia asenteita se välittää. (Eskola & Suoranta 1998, 166, 186; Tuomi & Sarajärvi 2002, 107; Väliaverron 1998, 15.)

Nykyään sisällönanalyysissä on siirrytty pelkästä kuvailusta tulkintaan, sillä tekstit ovat harvoin niin yksiselitteisiä, että niiden merkitykset voidaan havaita ilman tulkintaa. Teksteihin sisältyy usein piilomerkityksiä. Kielen sanat ja visuaaliset symbolit edustavat tiettyjä käsitteitä, ja viestit voivat sisältää merkityksiä, joita kirjoittaja ei ole niihin tietoisesti sisällyttänyt. (Väliaverron 1998, 15–19.) Apon (1990, 62) mukaan nämä piiloiset ilmiöt ilmentävät aineiston tuottajien ajattelua ja maailmankuvaa: käsityksiä, mielikuvia ja mentaalisia malleja.

Laadullinen sisällönanalyysi sopii hyvin ilmiö- ja aineistopohjaisesti etenevään tutkimustapaan ja tähän tutkimukseen. Analyysissä edetään tulkinnan ja päättelyn avulla empiirisestä aineistosta kohti käsitteellisempää näkemystä tutkittavasta ilmiöstä. Uutta teoriaa muodostettaessa vanhaa teoriaa ja johtopäätöksiä verrataan koko ajan tutkimusaineistoon. Empiirinen aineisto liitetään teoreettisiin käsitteisiin ja tuloksissa esitetään aineistosta muodostettu malli, käsitejärjestelmä tai aineistoa kuvaavat teemat sekä luokittelujen pohjalta muodostetut kategoriat sisältöineen. Johtopäätöksiä tehdessä tutkija pyrkii ymmärtämään, mitä asiat merkitsevät tutkittaville. Tutkittavien näkökulma johdattelee näin tulkintojen tekemistä analyysin kaikissa vaiheissa. (Tuomi & Sarajärvi 2002, 115.)

Analyysissäni on myös diskurssianalyttisiä piirteitä. Diskurssianalyysissä ollaan kiinnostuneita kulttuurisista merkityksistä ja yhteisen sosiaalisen todellisuuden rakentumisesta. Diskurssianalyysissä ei tarkastella kielenkäyttäjää informantteina, joiden ajatellaan kertovan tutkijoille tai muille ihmisille, millaisia ovat esimerkiksi heidän asenteensa, elämäntilanteensa ja edustamansa kulttuuri. Sen sijaan menetelmässä kiinnostus kohdistuu siihen, miten ihmiset käyttävät kieltä ja tekevät ymmärrettäväksi asioita kielenkäytöllään. (Jokinen & Juhila 2002, 54; Suoninen 2002, 18.) Tutkimuksessani analysoin paikoin tutkimushenkilöiden kirjoittamisen tapaa ja kielenkäyttöä, kuten sanavalintoja, ilmaisuja ja sanomatta jättämisii. Diskurssianalyysi ei kuitenkaan ole merkittävä analyysitapa tutkimuksessani, sillä ensisijaisesti olen kiinnostunut juuri kielenkäytön takana olevista asenteista, käsityksistä ja mielikuvista, joita laadullinen sisällönanalyysi tutkii.

6.4.3 Teemoittelu

Teemoittelulla tarkoitetaan analyysitapaa, jossa aineistosta nostetaan esiin tutkimusongelmaa valaisevia teemoja. Näin on mahdollista vertailla tiettyjen teemojen esiintymistä ja ilmenemistä aineistossa. Aineistosta voidaan poimia sen sisältämät keskeiset aiheet, ja siten esittää se kokoelmana erilaisia kysymyksenasetteluja. Tutkimustekstistä on pyrittävä löytämään tutkimuksen kannalta olennaiset aiheet. Usein kvalitatiivisen aineiston analyysin vaarana on jättää se tematisoinnin nimissä tapahtuneeksi sitaattikokoelmaksi. Teemoittelu vaatii kuitenkin onnistuakseen teorian ja empirian vuorovaikutusta, joka tutkimustekstissä näkyy niiden lomittumisena toisiinsa. (Eskola & Suoranta 1998, 176.)

Tutkimusaineistoni analyysi lähtee teemoittelusta. Teemoittelun perustana ovat tutkimukseni kaksi pääkäsitettä, hyvinvointi ja pahoinvointi. Nämä yläkäsitteet tai pääteemat olen jakanut pienempiin yksiköihin. Käsitelen analyysissä teemoja, jotka kertovat pahoinvoinnin ja hyvinvoinnin syistä, seurauksista ja ilmenemismuodoista. Pahoinvoinnin teemat kuitenkin painottuvat tarkastelussa, ja hyvinvoinnin teemat tulevat mukaan vertailukohteina. Teemoja käsitelen koko ajan teorian ja aiemman tutkimustiedon valossa, sillä teemoittelun vaarana on sokea empiristisyys, joka näyttäätyy loputtomana näytteiden tulvana. Teemoittain järjestellyt sitaatit ovat usein mielenkiintoisia, mutta kovin pitkälle menevää analyysiä ja johtopäätöksiä ne eivät yleensä osoita ilman vahvaa teorian ja empirian vuoropuhelua. (Eskola & Suoranta 1998, 176, 181.)

6.4.4 Tyypittely

Laadullisen sisällönanalyysin, teemoittelun ja luokittelun lisäksi olen käyttänyt tutkimuksessani analyysimenetelmänä tyypittelyä. Pääosa aineistosta käsitellään teemojen ja luokkien avulla, mutta lasten käsityksiä pahoinvoinnista selviämistä analysoin tyypittelyn avulla. Tyypittelyllä tarkoitetaan aineiston ryhmittelyä tyypeiksi etsimällä samankaltaisuuksia. Tällöin aineisto esitetään yleensä yhdistettyjen tyyppien eli eräänlaisten mallien avulla. Tyypittely edellyttää jonkinlaista tarinajoukon jäsentämistä, esimerkiksi teemoittelua. Tyypittelyssä on kysymys aineiston ryhmittelystä tyypeiksi, selviksi ryhmiksi samankaltaisia tarinoita. Parhaimmillaan tyypit kuvaavat aineistoa laajasti ja mielenkiintoisesti, mutta silti taloudellisesti. (Eskola & Suoranta 1998, 182.)

Eskola ja Suoranta (1998) erottavat kolme erilaista tapaa muodostaa tyyppejä. Ensinnäkin tyyppi voi olla autenttinen, yhden vastauksen sisältämä tyyppi esimerkkinä laajemmasta aineiston osasta. Toiseksi tyyppi voi olla yhdistetty, mahdollisimman yleinen tyyppi, jolloin tyyppiin on otettu mukaan vain sellaisia asioista, jotka esiintyvät suuressa osassa tai kaikissa vastauksissa. Kolmantena on mahdollisimman laaja tyyppi, jolloin jotkin tyyppiin mukaan otettavat asiat ovat esiintyneet kenties vain yhdessä vastauksessa. Kuitenkin olennaista tällaisessa tyypissä on sisäinen loogisuus: tyyppi on mahdollinen, vaikka ei sellaisenaan todennäköinen. (Eskola & Suoranta 1998, 183.) Tutkimuksessani olen käyttänyt viimeksi mainittua

tyyppiä kootessani lasten tarinoista viisi erilaista tyypiteltyä lasten selviytymisroolia (kuvio 4). Näitä selviytymisrooleja käsittelen yhdeksännessä pääluvussa.

Tyypitellyt lasten selviytymisroolit:
1) Vastuunkantaja
2) Kapinallinen
3) Sopeutuja
4) Vetäytyjä
5) Selviytyjä

KUVIO 4. Tyypitellyt lasten selviytymisroolit

6.5 Lapsitutkimuksen haasteita

6.5.1 Lapsilähtöisen näkökulman löytäminen

Toimijuus ja osallisuus nähdään nykyään entistä enemmän lapsen hyvinvoinnin ehtoina. Lasten hyvinvointia ja pahoinvointia tutkittaessa ongelman muodostaa se, että lasta ei ole totuttu pitämään aktiivisena toimijana. Lasten suhde hyvinvoinnin voimavaroihin ei ole yhtä suora ja välitön kuin aikuisten, sillä lasten ei katsota itsenäisesti ohjaavan elinolojaan saamiensa voimavarojen perusteella. Sen sijaan lapset nähdään usein ensisijaisesti yhteiskunnan ja perheen tarjoamien voimavarojen vastaanottajina. Siksi omaa toimintaa painottava hyvinvointiteoreettinen lähtökohta ei ole lasten kohdalla kiistaton. (Kiili 1998, 15; Strandell 1995, 8–9.)

Lapsinäkökulmasta lähtevän hyvinvointitutkimuksen haastavana ongelmana on se, miten aikuinen tutkija tavoittaa lapsen näkökulman. Lapsiperspektiivin löytäminen edellyttää lapsille ominaisten toimintatapojen huomaamista. Lapsia ei voi tutkia vain aikuisia koskevien käsitteistöjen käytön avulla, vaan on kehitettävä juuri lasten maailman analysoimiseksi sopivia menetelmiä. (Karlsson 2000, 35.) Lapsinäkökulman löytymistä hankaloittaa se, että aikuiset eivät välttämättä osaa katsoa asioita lapsen näkökulmasta. Aikuisen ja lapsen tulkinnat asioista voivat olla hyvin

erilaisia. Vaikka lapsi ei ymmärrä puheena olevaa asiaa samalla tavalla kuin aikuinen, hän ymmärtää sen kuitenkin oikealla tavalla. (Kirmanen 1999, 199–200.)

Lapsia koskevassa tutkimuksessa lapsen näkökulman sivuuttaminen voi vaikuttaa ratkaisevasti tutkimustuloksiin: kuva lapsesta jää yksipuoliseksi ja jopa virheelliseksi. (Karlsson 2000, 36–37.) Korhonen (2004, 31) toteaa, että aikuisten, jopa lapsen omien vanhempien, käsitykset lapsen ajatuksista voivat poiketa paljon siitä, mitä lapsi todella ajattelee. Esimerkiksi Järventie (1999) toteaa lasten syrjäytymistä koskevassa tutkimuksessaan, että aikuiset arvioivat lasten ongelmat usein harvinaisemmiksi ja lievemiksi kuin lapset itse. Kuitenkin lapsia koskevassa tutkimuksessa aikuisten arviot tuovat lisää ulottuvuuksia ja monipuolisuutta lasten omiin arviointeihin eikä niitä siksi voi unohtaa. (Järventie 1999, 124.) Hedelmällistä on ottaa huomioon molemmat perspektiivit ja muodostaa siten tasavertainen ja yhteisöllinen tarkastelukulma. (Karlsson 2000, 38.)

6.5.2 Lapsen häpeä ja vaikeneminen

Arkaluonteinen tutkimusaihe asettaa tutkimukselle sekä eettisiä että tiedonsaannin haasteita. Lasten henkinen pahoinvointi voidaan määritellä arkaluonteiseksi ja henkilökohtaiseksi aiheeksi, josta sekä aikuiset että lapset saattavat vaieta. Ojanen (1994) mukaan ihminen saattaa ilman omaa syytään joutua kokemaan asioita, joista hän ei halua puhua muille. Tällaisia asioita voivat olla esimerkiksi seksuaalinen väkivalta tai vanhempien julmuus lasta kohtaan. Pelko toisten ihmisten kielteisistä reaktioista voi olla niin suuri, että ihminen päättää salata kaiken. (Ojanen 1994, 139.)

Häpeän tunne aiheuttaa asioista vaikenemisen. Henkinen pahoinvointi ja sen taustalla olevat perheen moninaiset ongelmat voivat olla juuri häpeää aiheuttavia asioita, ja siksi ne usein salataan. Pahoinvoinnin myöntäminen saatetaan kokea epäonnistumiseksi menestymistä ihannoivassa kulttuurissa (Kuivakangas 2002, 36). Blomstedtin (1998) mukaan häpeään liittyy häväistyksi ja naurunalaiseksi joutumisen pelko. Häpeä ei niinkään heijasta sitä, mitä olemme, vaan millaisissa olosuhteissa tulemme nähdyksi. Häpeän pelko koskee sosiaalisia seurauksia ja hyväksynnän menetystä. (Blomstedt 1998, 225.)

Mitä suurempi on ihmisen hyväksynnän tarve, sitä haluttomampi hän on paljastamaan jotakin itsestään. Paljastettu asia voi aiheuttaa sosiaalista torjuntaa, ja jo torjunnan pelko lisää ahdistusta. Avoimuuden ongelmat voivat johtua kielteisistä

kokemuksista ihmissuhteissa. Lapsella ei ole mahdollisuuksia olla avoin tai hänen avoimuutensa on torjuttu. Useimmiten sulkeutuneisuus ja vaikeneminen ovat opittuja rooleja, johon vähitellen on ajauduttu esimerkiksi ihmissuhteissa koettujen pettymysten ja avoimuuden torjuvien mallien vuoksi. (Ojanen 1994, 143, 146.) Lapsi saattaa salata ongelmansa ja sulkea tuskan sisäänsä, koska hän ei tiedä oikeita kanavia avun hakemiseen. Esimerkiksi koulussa hiljainen oppilas saattaa jäädä huomiotta, kun opettajan huomio kohdistuu niihin, jotka osaavat hakea tarvitsemansa huomion. Vuoden 2002 valtakunnallisen, 14–18-vuotiaille nuorille suunnatun kouluterveyskyselyn mukaan tytöistä 12 prosenttia vaikenä pahoinvoinnistaan, ja pojista puolestaan 40 prosenttia ei ollut puhunut pahoinvoinnistaan kenellekään. (Sunimento 2000a, 11.)

Rönkä ja Kinnunen (2002, 7) toteavat, että perhesuhteita kuvastaa se, että perheen ympärillä pidetään kulisseeja eikä ulospäin näytetä kaikkea, mitä perheen sisällä tapahtuu. Samoin Kuivakankaan (2002) mukaan lapsi vaikenee pahoinvoinnistaan, koska ei halua hankaloittaa koko perheen elämää. Henkinen pahoinvointi liittyy usein kiinteästi perheeseen, joten pahoinvoinnin myöntäminen estäisi useamman ihmisen mahdollisuuden kokea itsensä onnelliseksi. (Kuivakangas 2002, 36.) Leskinen (1982) kyseenalaistaa uskomuksen lasten lojaalisuudesta vanhempia kohtaan. Lapsen haluttomuus puhua perheen ongelmista ei välttämättä johdu siitä, että lapsi haluaisi suojella vanhempiaan. Sen sijaan saattaa olla kyse siitä, että aikuiset eivät uskalla kysyä lapselta ikäviä asioita, koska pelkäävät, ettei lapsi kestä sitä. Kuitenkin juuri avoin keskustelu kodin tilanteesta voi auttaa lasta selviytymään. (Leskinen 1982, 75.) Samoin Ojaseen (1998) mukaan puhuminen auttaa jäsentämään ahdistusta aiheuttavia asioita. Kertomalla itsestään ihminen pystyy analysoimaan ja tarkentamaan samalla minäkäsitystään. (Ojanen 1994, 144.)

6.6 Tutkimuksen etiikka

Mitä arkaluonteisemmasta tutkimusaiheesta on kysymys, sitä enemmän korostuvat tutkijan eettiset valinnat. Sosiaalitieteellisessä tutkimuksessa käsitellään usein aiheita, jotka ovat yhteiskunnassa tai ihmisten mielissä arkaluonteisia ja herättävät esimerkiksi pelon tuntemuksia. Arkaluonteiset aiheet sisältävät sosiaalisia tabuja ja mielikuvia, jotka vaikeuttavat niiden tutkimista. Tällaisia aiheita ovat esimerkiksi rikollisuus, seksuaalisuus, väkivalta ja päihteiden käyttö. (Puusniekka ym. 2004, 44–45.) Leen (1993) mukaan arkaluonteiseksi voidaan määritellä tutkimus, joka saattaa aiheuttaa

todellista tai huomattavaa uhkaa tutkittaville. Uhka voi olla henkilökohtaisen stressaantumisen uhkaa, sanktion ja leimautumisen uhkaa tai poliittista uhkaa. (Lee 1993, 3–7.) Lapsiin kohdistuvassa tutkimuksessa on erityisesti otettava huomioon, ettei tutkimus sisällä etukäteen tiedossa olevia riskejä, jotka vaarantavat lapsen kehitystä (Ruoppila 1999, 29).

Kerätessään tietoja arkaluonteisesta aiheesta tutkijan on selvitettävä itselleen, onko tieto niin tarpeellista ja arvokasta, että se oikeuttaa ihmisten yksityisyyteen liittyvien asioiden esille tuomisen (Eskola & Suoranta 1998, 56; Heikkilä 2002, 165). Gylling (2002, 73) toteaa, että uudet bioteknologiset keksinnöt, kuten geenimanipulaatio, ovat nostaneet esille kysymyksen tieteen vapaudesta eli siitä, onko tutkijoilla lupa tutkia mitä tahansa. Sama kysymys pätee muillakin tieteenaloilla, ei vähiten ihmis- ja sosiaalitieteissä. Eskolan (1992, 10) mukaan tutkijan on arvioitava, joutuuko vastaaja tutkimuksen vuoksi muistelemaan niin tuskallisia tai ahdistavia asioita, että hän masentuu uudelleen. Henkisen pahoinvoinnin käsitteleminen voi aiheuttaa tutkittavissa levottomuutta tai emotionaalista kärsimystä. Tutkimusta suunnitellessani pohdin paljon juuri tätä kysymystä: aiheuttaako tutkimusaihe ahdistusta etenkin niiden lasten kohdalla, joille pahoinvointi kuuluu omaan kokemusmaailmaan? Eräs tutkimukseen osallistuneista kirjoittikin tarinassaan: ”Mulle on rankkaa kirjoittaa tästä, koska tää kaikki on totta. Tää kertoo mejän perheestä silloin, kun meillä oli kaikki päin persettä.” [pk26]

Lasten henkinen pahoinvointi on arkaluontoinen aihe, ja siihen vaikuttavat tekijät ovat usein yksityiseen elämänpiiriin kuuluvia. Päädyin tekemään tutkimukseni lasten henkisestä pahoinvoinnista ja keräämään aineiston lapsilta, koska aihe on ajankohtainen ja tärkeä. Vaikka aihe on arkaluonteinen, uskon, että tutkimusasetelma ei luo eettistä ongelmaa. Ensinnäkään aihe ei ole kaikille tutkittaville arkaluonteinen, sillä ei voi olettaa, että kaikilla tutkimukseen osallistuneilla olisi merkittäviä pahoinvoinnin kokemuksia. Toiseksi omakohtaisuus ei välttämättä tarkoita sitä, että lapsesta olisi epämiellyttävää kirjoittaa aiheesta. Kuten edellä todettiin, useinkaan ei ole kyse siitä, etteikö lapsi haluaisi kertoa ahdistavista asioista vaan siitä, että aikuiset eivät uskalla kysyä häneltä niistä (Leskinen 1982, 75). Kuitenkin lapset elävät samassa yhteiskunnassa kuin aikuisetkin ja ovat tietoisia yhteiskunnan ilmiöistä ja tapahtumista. Aikuisten tavoin lapset pohtivat asioita ja voivat olla niistä huolissaan. (Oinonen 1999, 179.) Vaikeat ja ikävät asiat eivät katoa, vaikka lapsia pyrittäisiin niiltä suojelemaan esimerkiksi rajaamalla vaikeat aiheet pois lapsitutkimuksista.

Tässä tutkimuksessa myös aineistonhankintamenetelmä on hyvin eettinen. Eläytymismenetelmä säilyttää tutkittavien anonymiyden myös tutkijalle. Lapselle saattaa olla helpompi kirjoittaa nimettömänä vaikeista ja arkaluonteisista asioista kuin esimerkiksi vastata tutkijan suoriin haastattelukysymyksiin. Kirjoitelman muoto antoi lapselle mahdollisuuden lähestyä pahoinvoinnin ilmiötä valitsemallaan tavalla. Lapsi sai itse päättää, mitä asioita hän käsittelee tarinassaan ja myös sen, kirjoittaako täysin mielikuvien pohjalta vai kertooko myös omista kokemuksistaan. Tällöinkään lapsen ei välttämättä tarvinnut peilata asioita oman itsensä kautta, vaan hän saattoi käsitellä omia kokemuksiaan tarinan henkilön näkökulmasta.

Tutkimustiedon käsittelyyn liittyvät keskeisesti luottamuksellisuus ja anonymiteetti. Arkaluonteisia aiheita tutkittaessa anonymiteettia on suojattava erityisen tiukasti. (Yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen tietosuoja 1987, 16–17, 18–19.) Perttulan (1996) mukaan tutkimustulokset on esitettävä siten, ettei tutkittavia pysty tunnistamaan niiden perusteella. Yksinkertaisimmillaan tämä tarkoittaa nimen ja muiden elämäntilanteeseen liittyvien tosiasioiden poistamista. Ongelmallisempaa on estää ihmisen tajunnallisten merkityskokemusten tunnistaminen, sillä on mahdollista, että tutkittavalle läheiset ihmiset tunnistavat hänet tutkimustiedon perusteella. (Perttula 1996, 95–96.) Tässä tutkimuksessa tutkittavien anonymiteetti taataan sillä, että tutkimushenkilöitä, heidän kouluun ja sen sijaintikuntaa ei mainita nimeltä. Lainatessani lasten tarinoita olen muuttanut henkilönimet, maantieteelliset nimet ja muut mahdolliset henkilöön tai hänen asuinkuntaansa liittyvät ilmaukset toisiksi. Lasten tarinoita ei julkaista kokonaisina vaan ainoastaan otteita ja yhteenvetoja niistä.

III OSA: LASTEN TARINOIDEN ANALYYSI JA TULKINTA

Perheen heikentynyt taloudellinen tilanne, aikuisten työkiireet ja yhteiskunnallisten peruspalvelujen kaventuminen ovat kattavia yhteiskunnallisia selityksiä lasten huonovointisuuteen (ks. Bardy ym. 2002; Kinnunen & Mauno 2002; Sauli 2002), mutta varsinaisesta pahan olon kokemuksesta ne eivät vielä kerro. Sen sijaan lasten näkökulmasta esitetyt yksittäisten tapahtumien kuvaukset yksittäisissä perheissä tuottavat tietoa lapsen kokemuksista ja selviytymisestä. Lasten pahoinvoinnin lähtökohtien tarkastelu on kuitenkin osoittanut, että yhteiskunnallisesti lasten elämää leimaa aikuislähtöisyys, eikä lasten elämästä ei ole juurikaan saatavilla lasten itsensä tuottamaa tutkimustietoa. (Kuivakangas 2002, 37, 47.)

Tutkielman edellisessä osassa tein katsauksen lapsuutta määrittäviin yhteiskunnallisiin kehyksiin ja niiden muutoksiin sekä tähänastiseen lasten henkistä pahoinvointia käsittelevään tutkimukseen. Tässä tutkielmani kolmannessa osassa keskiössä ovat lasten tarinat sekä niistä esille nostamani lasten käsitykset pahoinvoinnin ilmiöstä ja kokemisesta. Analysoin tutkimusaineistosta lasten käsityksiä henkiseen pahoinvointiin johtavista syistä sekä keinoista selviytyä pahoinvoinnista. Luvussa seitsemän esittelen tutkimusaineiston yleisesti, luvussa kahdeksan analysoin lasten käsityksiä henkisen pahoinvoinnin syistä, ja luvussa yhdeksän tuon tyypiteltyjen selviytymisroolien avulla esille lasten käsitykset selviytymistavoista. Kohdistan analyysissa ja tulkinnassa päähuomion pahoinvoinnin tarinoihin ja pahoinvoinnin ilmiöön. Hyvinvoinnin tekijät tulevat mukaan vertailupintana, mutta en analysoi hyvinvoinnin tarinoita yhtä systemaattisesti ja tarkasti kuin pahoinvoinnin tarinoita.

7 TUTKIMUSAINEISTON KUVAUS

7.1 Tytöt ja pojat kirjoittajina

Tutkimusaineisto käsittää 38 tarinaa. Tarinoista kahdeksan on hyvinvoinnista kertovaa ja 29 pahoinvoinnista kertovaa. Lisäksi yhdessä tarinassa otsikointi liittyy tarinan kumpaakin aiheeseen. Tarinoiden kirjoittajista 18 oli maaseutukoulusta ja 20 kaupunkikoulusta. Kerätessäni tutkimusaineistoa sekä maaseutu- että kaupunkikoulun oppilailta, lähtöoletuksenani oli, että kirjoittajan asuinpaikasta riippuen lasten vastauksissa olisi eroavaisuuksia. Tarinoita analysoidessani havaitsin kuitenkin, että asuinpaikan perusteella tarinoita ei voi jakaa kahteen selvästi toisistaan eroavaan ryhmään. Siksi en analyysissä vertaile keskenään maaseudun ja kaupungin lasten tarinoita vaan käsittelen tutkimusaineistoni yhtenä kokonaisuutena. Tyttöjen ja poikien tarinoita vertailen keskenään erityisesti selviytymisroolien yhteydessä. Sukupuolten käsitysten vertailu ei kuitenkaan ole keskeinen näkökulma tutkimuksessani. Tarinoista poimittujen sitaattien jäljessä on koodi, josta käy kuitenkin ilmi kirjoittajan sukupuoli ja asuinpaikka. Tarinan koodi voi olla muodoltaan esimerkiksi [tm01] eli tarina on maaseudulla (m) asuvan tytön (t) kirjoittama. Luku tarkoittaa tarinan järjestyslukua. Koodeissa poika merkitään kirjaimella 'p' ja kaupunki kirjaimella 'k'.

Enemmistö lapsista on kirjoittanut tarinan, jonka päähenkilö on sukupuoleltaan sama kuin kirjoittaja itse. Tarinoista löytyy viisi poikkeusta tämän osalta. Neljässä tarinassa tyttö on kirjoittanut pojasta kertovan tarinan; vastaavasti yksi poika on kirjoittanut työstä. Tämän vuoksi ei voi sanoa, että pojista kirjoitetut tarinat kertoisivat ainoastaan henkisestä pahoinvoinnista tai hyvinvoinnista pojan näkökulmasta tai päinvastoin. Tytöt ja pojat kirjoittajina eroavat jonkin verran toisistaan. Tytöt kirjoittavat laajemmin, yksityiskohtaisemmin ja monipuolisemmin eri aiheista, kun taas poikien tarinat ovat keskimäärin lyhyempiä ja aiheiltaan rajatumpia. Esimerkiksi poikien pahoinvoinnin tarinoissa on yleisempää, että tarinan lapsella on yksi tai kaksi isoa ongelmaa, mutta muilta osin elämä vaikuttaa olevan kunnossa. Tytöt puolestaan kirjoittavat lähes poikkeuksetta enemmän ongelmien kasautumisesta; heidän tarinoidensa henkilöillä on hyvin monia pahaa oloa aiheuttavia tekijöitä elämässään.

7.2 Todenmakuiset pahoinvoinnin tarinat

Koska tehtävänantona oli kirjoittaa mielikuvien pohjalta, voidaan sanoa, että lasten tarinat ovat mahdollisia tarinoita siitä, mitä voi tapahtua. Kuitenkin voidaan havaita, että lapset kirjoittavat todellisista asioista, sillä aiemmat tutkimukset ja lastensuojelun asiakirjat todentavat samoja pahoinvoinnin ilmenemismuotoja, syitä, taustatekijöitä ja lasten reaktioita. Neljässä tarinassa lapsi kertoo tapahtumien olevan totta. Silti analysoin myös nämä todellisuuspohjaiset tarinat samoin kuin muut tarinat eli lasten mielikuvina ja käsityksinä tutkittavasta ilmiöstä. Totuudellisuuden lisäksi lasten tarinoissa on myös epäloogisuuksia ja vääriä käsityksiä asioista. Virheellisyyttä liittyy esimerkiksi siihen, kuinka lastensuojeluviranomaiset puuttuvat perheen arkeen tai kuinka alkoholistin katkaisuhuolto toimii. Tarkastelen lasten tarinoita kuitenkin siitä näkökulmasta, että kirjoittajan mielestä tarinan asiat ovat todellisuutta; hän näkee maailman sillä tavoin. Siksi en juuri kiinnitä huomiota asiavirheisiin.

Pääsääntöisesti tyttöjen ja poikien tarinoissa on keskenään samoja pahoinvoinnin teemoja. Poikien tarinoissa useimmin esiintyviä aiheita ovat tässä järjestyksessä koulukiusatuksi joutuminen, yksinäisyys, köyhyys, perheenjäsenen kuolema ja huolenpidon laiminlyönti. Tytöt puolestaan kirjoittavat eniten huolenpidon laiminlyönnistä, vanhemman alkoholismista, koulukiusatuksi joutumisesta, yksinäisyydestä ja ongelmista koulussa. Tyttöjen tarinoissa lapset ottavat useammin vastuunkantajan roolin perheen vaikeassa tilanteessa; poikien tarinoissa tällaista piirrettä ei juuri esiinny. Tarinoista voi tehdä hienoisen päätelmän yleisemmästäkin sukupuolirooleihin liittyvästä piirteestä: naisen rooliin liitetään usein hoivaaminen ja perheestä huolehtiminen. Vaikuttaa, että tyttökirjoittajat ovat tarinoissaan havainneet tämän ilmiön joko niin, että pahoinvoiva tyttö omaksuu huolehtijan roolin tai tarinan pahoinvoinnin aiheet liittyvät voimakkaasti juuri hoivan ja huolenpidon laiminlyöntiin. Tarkasteltaessa tyttöjen ja poikien tarinoita yhdessä yleisimmiksi pahoinvoinnin teemoiksi nousevat koulukiusaaminen, huolenpidon laiminlyönti, yksinäisyys, alkoholismi ja ongelmat koulussa, joka tarkoittaa lähinnä kahnauksia opettajan kanssa sekä heikkoa koulumenestystä.

7.3 Hyvinvoinnin tarinat – onnellisen lapsuuden myytti

Tutkimusaineistossa on kahdeksan hyvinvoivasta lapsesta kertovaa tarinaa. Sekä tytöt että pojat kirjoittavat samoista hyvinvoinnin tekijöistä. Ystävät, perheen yhteinen aika ja yhteinen tekeminen, hyvät harrastukset, lemmikkieläimet, koulumenestys ja vanhempien työssäkäynti ovat asioita, jotka mainitaan lasten tarinoissa useimmin hyvinvoinnin tekijöinä. Hyvinvointitarinoista heijastuu selkeästi se, että lapset eivät kaipaa hyvään lapsuuteen mitään erikoisuuksia.

Hyvinvoinnin tarinoita on määrällisesti vähemmän, mutta myös laadullisesti ja sisällöllisesti ne ovat suppeampia kuin pahoinvoivista lapsista kertovat tarinat. Tarinat jäävät ohuemmiksi ja pinnallisemmiksi, eivätkä ne ole yhtä realistisia kuin pahoinvoinnin tarinat. Samoin kuin hyvät uutiset eivät useinkaan ylitä uutiskynnystä medioissa, niin myös hyvinvoinnista kirjoittaminen vaikuttaa olevan lasten mielestä vähemmän kiinnostavaa. Useampi lapsista, kuin oli mahdollista, olisi halunnut kirjoittaa pahoinvoinnista.

Hyvinvoinnin tarinat ovat keskenään samankaltaisempia kuin pahoinvoinnin tarinat. Leo Tolstoita (suom. 1962, 5) lainaten voikin todeta, että *Kaikki onnelliset perheet ovat toistensa kaltaisia, jokainen onneton perhe on onneton omalla tavallaan*. Hyvinvoinnin tarinat kertovat onnellisen lapsuuden myytistä. Tarinoissa korostuu myönteisyys ja elämän helppous: aurinko paistaa, ihmiset ovat iloisia, elämä on kiireetöntä eikä ongelmia juuri ole. Perhe-elämä on onnellista ja tasapanoista, perhe viettää aikaa yhdessä, ja perheenjäsenet osoittavat myönteisiä tunteita toisiaan kohtaan. Kahdessa tarinassa on kuitenkin havaittavissa hieman realistisempia aineksia. Näissä tarinoissa kirjoittaja on huomannut, että lapsi on hyvinvoiva, vaikka elämässä olisikin vastoinkäymisiä, kuten erimielisyyksiä vanhempien kanssa. Vaikka hyvinvoinnin tarinat ovat epärealistisempia kuin pahoinvoinnin tarinat, nekin ovat mahdollisia tarinoita siitä, millaista todellisuus voi olla. Tarinat eivät ole liioiteltuja tai sadunomaisia, vaan lapset kirjoittavat todellisista asioista, joskin siis hyvin myönteisesti.

8 HENKISEN PAHOINVOINNIN SYYT

8.1 Henkisen pahoinvoinnin syiden luokittelu

Hyvään lapsuuteen vaikuttavat lapsuuden eri ympäristöt: koti, päivähoito, koulu ja yksityinen elämänpiiri, johon kuuluvat lapsen ystävyysuhteet ja harrastukset. Lapsen tasapainoinen kehitys tapahtuu suurelta osin ihmissuhteiden kantamana, mikä korostuu kaikissa lapsuuden ympäristöissä. Kaikki nämä ympäristöt tukevat lapsen älyllistä, sosioemotionaalista ja moraalista kehitystä ja hyvinvointia, mutta niihin voi sisältyä myös hyvinvointia uhkaavia tekijöitä. (Bardy 2002, 20; Pulkkinen 2002a, 14.)

Pahoinvoinnin tarinoita tarkasteltaessa tarinat voidaan jakaa eri lapsuuden ympäristöissä esiintyvien pahoinvoinnin syiden mukaan kahteen pääryhmään, jotka ovat pahoinvointi perheessä ja pahoinvointi koulussa. Pahoinvointi perheessä käsittää esimerkiksi lapsen yksinäisyyden, huolenpidon laiminlyönnin, vanhempien sosiaaliset ongelmat, perheen taloudelliset vaikeudet sekä perheen hajoamisen. Kouluun liittyvä pahoinvointi puolestaan tarkoittaa koulukiusatuksi joutumista, heikkoa koulumenestystä ja yhteenottoja opettajan ja rehtorin kanssa. Vapaa-aikaan, esimerkiksi harrastuksiin, liittyvästä pahoinvoinnista lapset eivät juuri kirjoita.

Lapset kirjoittavat sisällöllisesti enemmän ja laajemmin kotiin ja perheeseen liittyvästä pahoinvoinnista kuin pahoinvoinnista koulussa. Silti koulukiusaaminen on useimmin mainittu yksittäinen pahoinvointia aiheuttava tekijä. Useimpien tarinoiden lasten pahoinvointi on hyvin kokonaisvaltaista: kodin ongelmat heijastuvat myös kouluun ja kaverisuhteisiin; toisaalta koulu on hengähdyspaikka joillekin perheen takia pahoinvoiville lapsille. Vaikka kouluun liittyvät pahoinvoinnin kokemukset ovat lasten tarinoissa merkittävässä asemassa, rajaan ne pois pahoinvoinnin syiden tarkastelusta. Lasten selviytymisroolien yhteydessä olen kuitenkin käsitellyt pahoinvoivan lapsen selviytymistä ja käyttäytymistä koulussa. Sekä perheeseen että kouluun liittyvän pahoinvoinnin käsittely tekisi aineiston analyysistä liian laajan ja raskaan, sillä molemmat näkökulmat ovat sellaisenaan oman tutkimuksen arvoisia. Pahoinvoinnin ilmiön kannalta pidän tärkeämpänä ja kiinnostavampana tutkia perheeseen liittyvää pahoinvointia, jota on tutkittu vasta vähän. Sen sijaan kouluun liittyvää pahoinvointia, erityisesti koulukiusaamista, on tutkittu paljon (esim. Salmivalli 1998; 2003).

Pahoinvoinnilla perheessä tarkoitetaan kaikkia niitä kotiin ja perheeseen liittyviä riskitekijöitä, jotka haittaavat lapsen tasapainoista kehitystä. Olen jakanut lasten tarinoiden keskeisimmät pahoinvoinnin tekijät kolmeen luokkaan: 1) läsnäolon ja huolenpidon laiminlyönti, 2) vanhempien ongelmat ja 3) köyhyys ja sosio-ekonominen asema. Selkeyden vuoksi käsittelen eri tekijät erillisinä luokkina, vaikka niin lasten tarinoiden kuin aiempien tutkimusten perusteella voidaan todeta, että pahoinvoinnin syyt ovat moninaiset ja eri syyt voivat olla syy–seuraussuhteessa toisiinsa eri tavoin tapauksesta riippuen. Tarkastelussa olen tuonut kunkin pahoinvoinnin syyn yhteydessä esille joitakin siihen liittyviä, merkittävimpiä muita tekijöitä. Eri syiden syy–seuraussuhteiden ja yhteenliittymisten käsittelyssä en pyri systemaattisuuteen, vaan poimin esille mielenkiintoisimpia ja ilmeisimpiä yhteyksiä.

8.2 Läsnaolon ja huolenpidon laiminlyönti

8.2.1 Yksinäisyys

Lasten lähipiiri kutistuu perheiden pienentyessä, vanhempien erotessa ja sukulaisverkostojen harventuessa. Erityisesti läheisten aikuisten läsnäolo lasten arkipäivässä on vähentynyt, minkä vuoksi lapset viettävät entistä enemmän aikaa yksikseen. Tämä on paradoksaalista, sillä periaatteessa aikuisia riittäisi runsaasti lasten ulottuville, sillä lasten määrä on vähentynyt. Kuitenkin lasten ulottuvilla on keskimäärin aikaisempaa vähemmän aikuisia, tai aikuisilla on entistä vähemmän aikaa lapsille. Myöskään koulussa ja päivähoitossa, joissa lapset viettävät suuren osan päivästä, ei ole riittävästi aikuisia lapsia varten. Tähän ovat syynä suurentuneet opetusryhmät, joissa opettajan huomio ei aina riitä jokaiselle lapselle. Lapsuuden yksinäistymistä voidaan pitää lasten henkistä pahoinvointia selittävänä tekijänä. (Bardy 2002, 47; Järventie & Sauli 2001, 8; Tamminen 2001, 13.)

Pahoinvoinnin tarinoissa yksinäisyys on yleisimpiä teemoja; hyvinvoinnin tarinoissa puolestaan ei yksinäisyydestä puhuta lainkaan. Merkittävä ero pahoinvoinnin ja hyvinvoinnin tarinoiden välillä on se, että hyvinvoivat lapset eivät ole koskaan yksin kotona. Sen sijaan pahoinvoiville lapsille yksinolo on huomattavasti yleisempää kuin perheen yhdessäolo. Voidaan tulkita, että kirjoittajien käsitysten mukaan yksinäisyys on lapselle merkittävä syy pahoinvointiin, ja sitä vastoin perheen yhdessä viettämä aika on olennainen hyvinvoinnin tekijä. Kuivakankaan (2002, 36) mukaan mahdollisuus

yksinoloon on myös yksi hyvinvoinnin tekijä. Lasten tarinoissa tällaista piirrettä ei kuitenkaan esiinny. Yksinolo tai yksinäisyys on joko suhteellisen neutraali, olosuhteiden pakosta johtuva olotila tai selvästi laiminlyönnin seurausta. Tarinoiden lapset eivät hakeudu yksinäisyyteen vapaaehtoisesti tai kaipaa yksinolon hetkiä.

Yksinäisyys on havaittavissa lähes kaikista pahoinvoinnin tarinoista. Osassa tarinoista sanotaan suoraan, että lapsi on yksinäinen; osassa tarinoista yksinäisyyden voi havaita siitä, että tarinan lapsen elämässä ei ole läsnä esimerkiksi vanhempia, vaan lapsi joutuu jatkuvasti selviytymään yksin aamuhäätämisestä, kouluun lähtemisestä, ruuan laittamisesta, kotitöiden ja läksyjen tekemisestä sekä nukkumaan käymisestä. Kirjoittajat eivät siis käsitä yksinäisyyttä vain yksin jäämisenä ja vanhempien läsnäolon puuttumisena, vaan se yhdistyy huolenpidon laiminlyöntiin. Yksinäisyys ei kosketa vain lapsen elämää, vaan se luonnehtii koko perheen arkea. Sen lisäksi, että perheenjäsenet eivät vietä aikaa yhdessä, perheeltä puuttuu sosiaalinen tukiverkosto. Tarinoissa ei kerrota säännöllisestä kanssakäymisestä naapurien, perhetuttavien tai sukulaisten kanssa. Pääosalla tarinoiden lapsista ei kerrota olevan perheen ulkopuolisia pysyviä ihmissuhteita aikuisiin.

Merkittävä lasten yksinäisyyttä luonnehtiva piirre tarinoissa on sisarusten puuttuminen. Seitsemässä pahoinvoinnin tarinassa kerrotaan, että lapsella on sisaruksia. Kontaktit sisaruksiin ovat kuitenkin vähäiset ja usein riittaisat. Ackermanin (1991) mukaan alkoholiperheessä sisarusten välit ovat yleensä huonot. Usein vanhemmilta saadut käyttäytymismallit siirtyvät lapsiin, ja lapset riitelevät keskenään paljon. Sisarukset saattavat myös eristäytyä toisistaan sen sijaan, että tukisivat toisiaan vaikeuksien keskellä. Lasten huonot välit voivat johtua siitä, että tavanomaiset sisarussuhteet ovat särkyneet, kun esimerkiksi vanhin lapsi on joutunut kantamaan vastuuta nuoremmista sisaruksista. (Ackerman 1991, 49–50.) Samaa sisarusten luonnehdintaa voi soveltaa muihinkin ongelmaperheisiin. Tarinoiden kirjoittajat eivät pidä sisarussuhteita merkittävänä pahoinvoivaa lasta tukevana tekijänä. Hyvinvoinnin tarinoiden myönteiset kuvaukset sisarussuhteista kertovat kuitenkin, että sisarussuhteiden vaikutusta hyvinvointiin ei voi väheksyä.

Heräsin ku veljeni tuli kotia kaheksalta aamulla ja oli ihan päissään. Sen nimi on Perttu ja se on 16. -- jouvuin raahaaman mun isoveljen rappukäytävästä ku se oli kaatunu siihe eikä päässy ylös. -- Perttu tuli ja ylläri ylläri se alko huutaa mulle etten oo saanu mitään aikaan sillä välin kun se on ollu koulussa ja sitten se pahin. Se haukku mut ihan lyttyyn. Sieltä tuli huoraa, lehmää ja läskiä. [tk28]

8.2.2 Perheen hajoaminen

Lasten tarinoissa perheen rikkinäisyys mainitaan syyksi yksinäisyyteen. Pahoinvoinnin tarinoissa 14:ssä lapsi asuu yksinhuoltajaperheessä. Näistä seitsemässä tarinassa vanhemmat ovat eronneet, ja kuudessa tarinassa toinen vanhemmista on kuollut. Yhdestä tarinasta ei käy ilmi, miksi perheessä on vain yksi vanhempi. Lasten tarinoissa yksinhuoltajan kanssa asuva lapsi ei juuri pidä yhteyttä toiseen vanhempansa. Kirjoittajat käsittävät perheiden hajoamisen lasten yksinäisyyttä lisäävänä ja siten lasten pahoinvointia selittävänä tekijänä. Tätä väitettä vahvistaa myös se, että yhdessäkään hyvinvoinnin tarinassa ei kerrota vanhempien avioerosta.

Suomessa tapahtuu vuosittain noin 13 000 avioeroa, ja avoliittoja purkautuu kaksinkertainen määrä. Vanhempien parisuhteen hajoamisen myötä lapsilla on entistä vähemmän pitkäaikaisia ja pysyviä aikuiskontakteja elämässään; todellisen yhteisöllisyyden tilalle ovat tulleet vaihtuvat ihmissuhteet. (Tamminen 2001, 14; Taskinen 1997, 7; Bardy ym. 2002, 24.) Perheen hajoaminen syö lapsen sosiaalista pääomaa sitä enemmän, mitä vakavammin ero rikkoo ihmissuhteita, kuten lapsen suhteita molempiin vanhempiinsa, isovanhempiinsa, sisaruksiinsa ja ystäviinsä. Ääritilanteessa lapsen suhteet toiseen vanhempaan, tämän puolen isovanhempiin ja muuhun sukuun katkeavat kokonaan. Sisarukset voivat joutua erilleen toisistaan, ja avioero saattaa johtaa muuttoon uudelle paikkakunnalle, jolloin lapsen täytyy jättää ystävänsä. (Pulkkinen 2002b, 123.)

Julian äiti ja isä olivat eronneet kun Julia oli ollut vasta kolmevuotias. Nyt hänen isänsä asui surkeassa matkustajakodissa kaupungin laitamilla. Julia oli käynyt isänsä luona siellä vain muutaman kerran ja joka kerta hänelle tuli siellä kauhean ankea ja onneton olo. [tm08]

Kaisa oli 10-vuotias helsinkiläistyttö, joka asui Pasilassa äitinsä kanssa. Kaisan isä ja äiti olivat eronneet ja Kaisan pikkuveli Antti muutti Tampereelle isänsä kanssa. Kaisa kävi joka toinen viikonloppu isänsä ja pikkuveljensä luona. Kaisa olisi halunnut muuttaa isänsä ja pikkuveljensä luo, koska hänen äitinsä oli alkoholisti. [tm15]

Lasten tarinoissa rikkonaiseen perhetilanteeseen liittyy avioeron lisäksi vanhempien uudet kumppanit tai satunnaiset, vaihtuvat seuralaiset, joihin lapsella ei ole muodostunut hyvää suhdetta, ja joiden läsnäolo aiheuttaa lapselle pahaa mieltä. Lasten tarinoissa on yleisempää, että äidit ovat hankkineet uuden vakituisen kumppanin, kun

taas isällä on vaihtuvia seuralaisia. Tarinoiden lapset kokevat, että uusien kumppaneiden myötä vanhemman suhtautuminen lapseen on muuttunut välinpitämättömämmäksi.

Tyttö, jonka nimi on Sini asuu Mäntykankaalla äitinsä kanssa ja hänen äitinsä on mennyt naimisiin miehen kanssa jota Sini vihaa. Heille oli myös syntynyt vauva. Sinin isä ja äiti olivat eronneet jo vuosia sitten ja silloin ilmestyi Mika, Sinin äitin uusi mies. [tm19]

Heidi piti koulusta. Hän piti koulusta enemmän kuin perheestään. Hän ei viihtynyt kotona äidin ja hänen uuden poikaystävänsä kanssa. [tm04]

Herään sateisena maanantai-aamuna väsyneenä. Isä juhli taas melkein koko yön lukuisien naisystäviensä kanssa. [tk21]

Pahoinvoinnin tarinoissa perheet hajoavat avioeron lisäksi kuolemantapauksen vuoksi. Perheenjäsenen kuolemasta kerrotaan seitsemässä lasten tarinassa, joista viidessä toinen vanhemmista on kuollut ja kahdessa perheen yksi lapsista on kuollut. Lisäksi kahdessa tarinassa lapsi tekee itsemurhan. Lapset kertovat tarinoissa hyvin vähän läheisen menettämiseen liittyvistä tunteista; kolmessa tarinassa kerrotaan äidin kuoleman aiheuttamasta surusta ja yksinäisyydestä. Yhdessä tarinassa lapsi tuntee syyllisyyttä isänsä kuolemasta. Muissa tarinoissa vanhemman kuolema vain mainitaan lähinnä yhtenä epäonnisen elämän monista vastoinkäymisistä.

Kirjoittajien mielestä äidin kuolema aiheuttaa lapselle huomattavasti enemmän pahoinvointia kuin isän kuolema. Tämä johtunee siitä, että vanhemmuudessa äitiydellä on erityisasema. Äidin toiminnan ajatellaan vaikuttavan lapseen suoraan. Äiti määrittellään usein lapsen normaalista kehityksestä sekä psyykkisestä hyvinvoinnista vastaavaksi vanhemmaksi, ja siten äiti saa isää keskeisemmän roolin lapsen hoivaajana ja kasvattajana. (Alasuutari 2003, 16–17; Vuori 2001, 21, 125–126.)

Kävelin vitivalkoisen sairaalan ohi, jonne äiti oli kuollut ollessani seitsemän. Silloin isä pimahti lopullisesti, ja alkoholin nauttimisesta tuli jokapäiväistä. [tk27]

Henna heräsi aamulla varhain. Hennan äiti kuoli viikko sitten. Hän nousi sängystä ylös, ja purskahti itkuun. Hennalle tuli mieleen äiti, joka aina ennen tuli herättelemään ja pyytämään aamupalalle. Henna pyyhki kyyneleet silmistä, ja meni keittiöön. Siellä isä joi apeana kahvia. Henna istui pöytään, ja teki itselleen leivän. Koko aamupalan aikana isä ei puhunut mitään. Se oli hirveää. -- Hennan äidin kuoleman jälkeen Henna on ollut todella yksinäinen. Henna ruokki

kissan, ja söi itse pientä välipalaa. Illalla isä ei tullut kotiin. Henna koitti soittaa hänelle, mutta hän ei vastannut. [pm03]

Siinä missä perheen äidin kuolema aiheuttaa lapselle enemmän tuvattomuutta ja surua kuin isän menettäminen, myös perheen isä lamaantuu täysin vaimonsa kuolemasta eikä pysty huolehtimaan perheestä. Puolestaan isän kuolema ei suista perhettä raiteiltaan tai aiheuta lapselle yhtä merkittävää pahoinvointia. Kaikissa tarinoissa, joissa perheen isä on kuollut, äiti kykenee huolehtimaan lapsesta. Yhdessä tarinassa isän kuolema johtaa perheen taloudellisiin vaikeuksiin, mutta silti asiat äidillä ja lapsella ovat melko hyvin isän kuoleman jälkeen. Toisessa tarinassa puolestaan isän kuoleman jälkeen perheen asiat kääntyvät parempaan suuntaan, sillä väkivaltainen alkoholisti-isä on piinannut perhettä pitkään.

En tajua miks se otti miehekseen tommosen luuserin kun meidän faija on. Meidän faija ei kyllä ikinä käynyt käsiksi lapsiin ei ikinä!!! Mutta mutsiin se kyllä kävi käsiks. -- Olin 11 vee kun fajjani kuoli. Kuolema järkytti minua aluksi, mutta ei se sitten parin päivän päästä enää mietityttänyt. Fajjani kuoli onnettomuudessa. Hän joutui tulipaloon. Minä olen hyvä koulussa, keskiarvoni oli viime kerralla 8,3. Minulla on ihan hyvä olla, mutta välillä poden syyllisyyttä isäni kuolemasta. En kyllä tiedä, miksi? -- Nykyisin minulla on kaikki hyvin. Äitini on löytänyt uuden kivan ja rikkaan miehen. He ovat onnellisia ja olen iloinen heidän puolestaan. [pk26]

Lasten tarinat osoittavat, että perheenjäsenen kuolema on surua aiheuttava menetys, mutta ei yksinään pahoinvoinnin syy. Pelkkä läheisen menetys ei aiheuta pahoinvointia, vaan se, mitä kuolemantapauksesta seuraa ja miten asia käsitellään perheessä. Perheenjäsenen, isän, kuolemasta kerrotaan myös yhdessä hyvinvoinnin tarinassa. Tarina kertoo äidistä ja tyttärestä, joiden elämä sujuu hyvin isän kuolemankin jälkeen. Vaikka kirjoittaja mainitsee perheen isän kuolemasta melko kevyesti ja sivuuttaa aiheen nopeasti, tämä tarinan piirre osoittaa hyvinvoinnin tarinoissa poikkeuksellista realistisuutta. Kirjoittaja on oivaltanut, että myös hyvinvoivilla voi olla surua ja vastoinkäymisiä elämässään: ”En ole ikinä osannut ikävöidä häntä (isää), ja ehkä se on vaan hyvä. Olin melkein viisi, kun hän kuoli aivoverenvuotoon.” [tk36]

8.2.3 Perushoivan laiminlyönti

Lapsen hyvinvoinnin perustana ovat perushoiva ja huolenpito, joihin kuuluvat ruoka, lepo, vaatetus, terveydenhoito ja turvallinen kasvuympäristö. Näiden fyysisten perustarpeiden vähintään kohtuullinen tyydyttäminen on myös lapsen psyykkisen ja sosiaalisen kehityksen edellytyksiä. (Järventie 1999, 20; Taskinen 2001, 53.)

Pahoinvoinnin tarinoista käy ilmi, että kirjoittajat pitävät perushoivan puutteita merkittävänä henkisen pahoinvoinnin syynä. Kaikkiaan 18:ssa pahoinvoinnin tarinassa tutkimushenkilöt kirjoittavat, että vanhemmat eivät huolehdi lapsen ruuan saamisesta, levosta, puhtaudesta ja turvallisuudesta, vaan lapsen täytyy selviytyä arjen tilanteista yksin. Perushoivan merkittävyyttä korostaa sekin, että kaikissa hyvinvoinnin tarinoissa lasten perushoiva on kunnossa.

Jussi heräsi kello 7 ja meni aamupalalle. Hänen äitinsä ja isänsä olivat vielä töissä, koska he olivat yövuorossa. -- Lopulta koulu loppui ja Jussi meni kotiin. Siellä hänen äitinsä ja isänsä nukkuivat, jotta jaksaisivat mennä yöksi töihin. Hän joutui tekemään itse ruokansa. Hän teki läksyt eikä ymmärtänyt yhtä tehtävää. Jussi ei voinut kysyä vanhemmilta apua, koska heitä ei saanut herättää. [pm11]

Tarinoista käy ilmi, että kirjoittajien mukaan perushoivan laiminlyönnin osa-alueista ruuan puute aiheuttaa eniten pahoinvointia. Kymmenessä laiminlyönnistä kertovassa tarinassa lapsi ei saa riittävästi ruokaa. Ruuan puute ajoittuu useimmiten aamuihin, jolloin lapsen täytyy lähteä nälkäisenä kouluun. Tarinoissa kerrotaan, että tilanne on lapselle tuttu ja toistuva eikä yksittäinen kerta. Nekin lapset, jotka saavat kotona ruokaa, joutuvat yleensä huolehtimaan ruuan laittamisesta itse. Ravinnonsaannin puutteista perushoivan laiminlyönnin ja henkisen pahoinvoinnin osoittimena kertoo myös Järventie (1999) tutkimuksessaan. Vaikka enemmistö Järventien tutkimista lapsista sai riittävästi ruokaa, joukossa oli merkittävä määrä lapsia, joiden ravinnon saannin puutteet ilmentävät vakavaa perushoivan laiminlyöntiä. Osa näistä lapsista ei saanut kouluruuan lisäksi päivittäin mitään muuta ruokaa. Kouluruuan varassa olevien lasten määrä oli korkeimmillaan viikon alussa ja lopussa. Lisäksi muutama lapsista ei saanut viikonloppuisin ruokaa. (Järventie 1999, 42–43.)

Kaisa keitti teetä ja joi sen. Muuta aamupalaa heillä ei ollut. [tm15]

Jääkaapissa ei ole kuin paketti sinihomejuustoa ja ketsuppia. Päätän jättää taaskin aamupalan vain nälkäiseksi haaveeksi. [tk21]

Järventien (1999) mukaan lapsen perushoiva on puutteellista, jos lapsi ei saa riittävästi lepoa. Jos lapsi menee nukkumaan kello yhden jälkeen yöllä ja herää kouluun kello seitsemän tai puoli kahdeksan aikaan, hän ehtii nukkua korkeintaan 5–6 tuntia, mikä on kasvavalle lapselle liian vähän etenkin, jos näin jatkuu pitkään. Liian vähäinen lepo on yksi syy lasten levottomuuteen, aggressiivisuuteen, keskittymiskyvyttömyyteen ja suoriutumattomuuteen tehtävistä. Järventien tutkimuksen lapsista alle puolet kertoi menevänsä iltaisin nukkumaan ennen yhtätoista; enemmistö lapsista meni nukkumaan vasta yhdentoista jälkeen. Joukossa oli myös lapsia, jotka menivät nukkuman vasta yhden jälkeen yöllä. Vaikka valvominen painottui useimpien lasten kohdalla viikonloppuihin, osa lapsista valvoi myös arki-iltoina myöhään. Perushoivan voidaan sanoa olevan puutteellinen, jos lapsi valvoo 1–3 päivänä viikossa myöhempään kuin kello yhteentoista ja vakavasti puutteellinen, jos näin tapahtuu neljänä tai useampana päivänä viikossa. (Järventie 1999, 47–48.)

Tutkimusaineistoni tarinoista ei voi tehdä tulkintaa, että liian vähäinen yöuni olisi kirjoittajien mielestä pahoinvoinnin syy. Ainoastaan kahdessa tarinassa kerrotaan, että lapsi herää aamulla väsyneenä tai on väsynyt koulussa vähäisen yönunen vuoksi. Enemmän kuin vähäisestä levon määrästä kerrotaan siitä, että lapsilla ei ole nukkumaanmenoajoja eikä kukaan aikuinen huolehdi lapsen nukkumaan käymisestä ja heräämisestä. Vaikka lapsen perushoiva levon osalta olisikin riittävä yönunen määrällä mitattuna, voidaan kuitenkin puhua huolenpidon laiminlyönnistä tilanteessa, jossa lapsi itse joutuu vastaamaan nukkumaanmenosta ja heräämisestä. Useimmat tarinoiden lapset pärjäävät näennäisen hyvin. Osalle lapsista aiheutuu kuitenkin ongelmia esimerkiksi aamuhäerämisestä: lapsi nukkuu aamulla liian pitkään ja myöhästyy koulusta.

Juliasta oli inhottavaa herätä vanhan herätyskellon iänikuiseen räminään. Uuteen ei ollut varaa, joten turha valittaa. [tm08]

Heräsin kovalta lattialta. Voimakas alkoholihaju leijui koko kämpässä. Alkoholisti isäni istui rikkinäistä kirjahyllyä vasten ja kuorsasi suu auki. Olin taas myöhässä koulusta. [tk27]

Lapset tarvitsevat aikuisen läsnäoloa turvallisuuden kokemukseen. Yleensä läsnäolevalla ja turvallisella aikuisella tarkoitetaan äitiä tai isää, mutta tämä aikuinen voi

olla myös sukulainen tai lapsenvahti. Lapsen turvallisuuden kokemus voi järkkyy erityisesti, jos hän joutuu viettämään iltoja ja öitä ilman aikuisen läsnäoloa. Lapsen perusturva on kunnossa, jos joka ilta ja yö ainakin yksi aikuinen on paikalla, ja perusturvassa on puutteita, jos pieni lapsi joutuu viettämään yhdenkin illan tai yön yksin kotona ilman aikuista. (Järventie 1999, 49–50.) Järventien (1999) tutkimista lapsista noin puolet vietti usein iltoja ilman aikuisia joko aivan yksin tai sisarusten kanssa. Vaikka ilman aikuisia vietetyt yöt olivat harvinaisempia, tutkittujen joukossa oli myös niitä lapsia, jotka olivat olleet ilman aikuisen läsnäoloa neljänä tai useampana yönä viikossa. (Järventie 1999, 50–51.)

Oman aineistoni tarinoissa on paljon yhtäläisyyttä Järventien (1999) tulosten kanssa. Vaikka enemmistöstä lasten tarinoista ei käy suoraan ilmi, viettävätkö lapset iltoja ja öitä ilman aikuisten läsnäoloa, tarinoista voi kuitenkin epäsuorasti havaita lasten yksinäisyyden. Viidessä tarinassa kerrotaan suoraan, että vanhemmat eivät ole iltaisin tai öisin kotona. Vanhempien poissaolon syiksi lapset mainitsevat juhlimisen tai työssä olon. Kahdessa tarinassa lapsi ei tiedä, missä vanhemmat ovat, ja hän on asiasta huolissaan. Huolimatta siitä, ovatko vanhemmat iltaisin kotona vai eivät, lapset esimerkiksi käyvät nukkumaan ilman vanhempien kehotusta tai valvontaa. Yhdessä tarinassa lapsi tulee myöhään illalla kotiin. Äiti on jo käynyt nukkumaan, ja isä on kapakassa. Näin ollen kukaan ei odota lasta kotiin tai ole huolissaan tämän ollessa kymmeneen asti illalla kaupungilla. Lasten tarinoissa perheillä ei ole yhteisiä iltarutiineja kuten yhteistä iltapalaa tai televisionkatsomishetkeä.

Loppupäivän Joni lorvaili kaupungilla. Kun hän tuli kymmenen aikaan kotiin isä oli pubissa ja äiti jo nukkumassa. Hän riisui kenkänsä ja rojahti vaatteet päällä sänkyyn. Joni ei saanut unta vaan mietti, miksi hänellä on kaikki niin huonosti? Miksi juuri hän? [tm17]

Kotona ei ollut vielä ketään. Kello oli jo puoli yhdeksän. Kaisa meni hammaspesulle ja kävi nukkumaan. Kaisa oli nukkunut puoli tuntia, kun ovi kävi. Äiti oli tullut kotiin. [tm15]

Kirmanen (2000) toteaa lasten pelkoja käsittelevässä tutkimuksessaan, että lasten yleisimmät turvattomuuden ja pelon kokemukset kytkeytyvät pimeään, öiseen aikaan ja nukkumaanmenotilanteisiin. Näihin pelkoihin yhdistyy yksinolo ja lapsen mielikuvituksen tuottamat pelottavat kuvitelmat. (Kirmanen 2000, 70, 94.) Oma aineistoni luo kuvaa toisenlaisesta todellisuudesta: tarinoiden pahoinvoivat lapset eivät pelkää olla yksin kotona iltaisin ja öisin. Lasten tarinoissa ei puhuta peloista tai

nukahtamisvaikeuksista, jotka johtuvat vanhempien poissaolosta. Ainoastaan kahdessa tarinassa kerrotaan lapsen valvovan myöhään tai huolien pitävän häntä hereillä. Huolet eivät kuitenkaan liity yksinoloon tai pelkoihin. Lisäksi tarinoissa on yksittäisiä mainintoja häiriötekijöistä, joiden vuoksi lapsi joutuu olemaan yöllä hereillä tai herää aamulla yllättäen. Kirjoittajat eivät siis liitä pahoinvoinnin kokemukseen yksinäisyyden ja turvattomuuden aiheuttamaa pelkoa.

Kun Heidi meni nukkumaan, hän painoi päänsä tyynyyn ja yritti ajatella isää. Oli äidin vika, että he erosivat. Joskus hän muisteli päivää, jolloin oli turhautuneena rikkonut äidin posliiniastiaston. Se ei vaivannut Heidiä. Hän jaksaisi odottaa isää, vaikka elämänsä loppuun saakka. Mutta ystävät eivät antaisi anteeksi, vaikka hän sitä rukoilisi polvillaan, sen hän tiesi. Silloin hän yleensä nukahti, nähden painajaisia äidistä morsiamena ja Markusta sulhasena. Se oli Heidin pahin pelko. [tm04]

Herään sateisena maanantaiamuna väsyneenä. Isä juhli taas melkein koko yön lukuisien naisystäviensä kanssa. [tk21]

Lasten käsitysten mukaan pahoinvointia aiheuttaa perushoivan laiminlyönti ruuan, levon ja turvallisuuden näkökulmasta. Sen sijaan puhtauden laiminlyönnistä lapset kirjoittavat vähän. Se, että peseytymisestä ja vaatteiden vaihtamisesta ei kerrota, ei välttämättä tarkoita sitä, että puhtauden osalta lapsen huolenpitoa laiminlyöttäisiin. Toisaalta, jos samassa tarinassa kerrotaan jo ravinnon saannin, levon ja turvallisuuden laiminlyönnistä, on todennäköistä, että myös puhtauden osalta lapsesta ei huolehdi kukaan. Väljä tehtävänanto antoi lapsille mahdollisuuden kirjoittaa melko vapaasti valitsemistaan teemoista. Se, että lapset eivät kirjoita puhtauteen liittyvistä asioista, voi kertoa siitä, että heille ei ole vain tullut mieleen kirjoittaa siitä. Toisaalta se voi kertoa siitä, että lapset eivät pidä puhtaudesta huolehtimista yhtä olennaisena kuin muita perushoivan osa-alueita.

Kirjoittajien mukaan huolenpidon laiminlyönnin syitä ovat vanhempien alkoholinkäyttö, työttömyyden aiheuttama masennus ja toisaalta työkiireet, kotoa poissaolo, parisuhdeongelmat ja välinpitämättömyys sekä puolison kuolema. Kaikista näistä syistä merkittävin on kuitenkin alkoholin käyttö. Yhtä poikkeusta lukuun ottamatta kaikissa päihteidenkäytöstä kertovissa tarinoissa vanhemman alkoholin käyttö johtaa huolenpidon laiminlyöntiin niin ravinnon saannin, puhtauden, riittävän levon kuin turvallisuudenkin osalta, ja puolestaan kaikissa laiminlyönnistä kertovissa tarinoissa kerrotaan alkoholinkäytöstä. Mikään muu lasten mainitsemista syistä ei

yksinään aiheuta hoivan laiminlyöntiä. Samoin Forssénin (1993, 94) tutkimuksessa ilmeni, että vanhempien alkoholin väärinkäyttö lisää juuri hoidon laiminlyönnin todennäköisyyttä.

Joni nousi sängystään 8.25, vaikka koulu alkoi jo puoli yhdeksän. Hän laahusti sotkuiseen keittiöön. Äiti oli ilmeisesti lähtenyt jo töihin ja isä makasi krapulassa olohuoneen sohvalla. Kaljapulloja oli ympäri kämppää, joten isä oli tainnut ottaa vähän enemmänkin eilisiltana. Joni katsoi kaappiin. Sieltä ei löytynyt mitään suuhun pantavaa. -- Joni katsoi kelloaan. Se oli 9.05. Hän kerkeisi toiselle tunnille, jos vain kävelisi reippaasti. [tm17]

Pahoinvoinnin tarinoissa fyysisen perushoivan puutteet johtavat myös emotionaaliseen laiminlyöntiin. Voidaan siis todeta, että kirjoittajien käsitysten mukaan henkisen pahoinvoinnin syyt eivät ole kytköksissä vain psyykkisiin ja emotionaalisiin riskitekijöihin, vaan fyysiset tekijät luovat pohjan henkisellekin hyvinvoinnille. Tarinoissa fyysinen ja psyykinen huolenpito kietoutuvat vahvasti toisiinsa: lapset eivät näe perushoivaa vain mekaanisena tarpeiden tyydyttämisenä, vaan perushoiva ja huolenpito kertovat välittämisestä. Lapset liittävät välittämisen ilmaisemisen vahvasti tekoihin. Tarinoiden lapset eivät odota vanhemmilta rakkauden tai hyväksynnän sanallistamista, vaan arkisia tekoja, joista välittäminen näkyy: läsnäoloa, ruuan laittamista, uusien vaatteiden hankintaa, auttamista läksyjen teossa, huolien kuuntelemista ja päihteidenkäytön lopettamista. Nämä toiveet toteutuvat hyvinvoinnin tarinoissa, vaikka kirjoittajat eivät niitä erityisesti korostakaan.

8.2.4 Emotionaalinen hylkääminen

Kehittyäkseen tasapainoiseksi yksilöksi lapsi tarvitsee pysyvän tunnesiteen aikuiseen. Tämä aikuinen ei voi olla jatkuvasti vaihtuva, vaan lapsi tarvitsee pitkäkestoiseen suhteeseen sitoutuvan ihmisen. Ilman tällaista vuorovaikutussuhdetta lapsen psyykinen kehitys häiriintyy, eikä hänelle kehity inhimillistä pääomaa. Lisäksi lapsi tarvitsee jatkuvaa, säännöllistä ja ennakoitavissa olevaa huolenpitoa ja rakkautta sekä aikuisen läsnäoloa. Näin lapselle kehittyy sosiaalista pääomaa, joka tarkoittaa kykyä välittää itsestä, toisista ihmisistä ja yhteisistä asioista. Näyttää kuitenkin siltä, että perheet pystyvät entistä huonommin ylläpitämään näitä lapsen kasvuun vaikuttavia riittävän pitkiä tunne- ja kiintymyssiteitä. Lasten henkinen pahoinvointi voidaankin ymmärtää

hälytysmerkiksi inhimillisen ja sosiaalisen pääoman edellytysten vähenemisestä.

(Järventie 2001, 106, 112; Ojanen 1994, 355; Tamminen 2001, 14.)

Pahoinvoinnin tarinoista 22:ssa kerrotaan emotionaalisesta hylkäämisestä. Lasten tarinoissa emotionaalinen laiminlyönti näyttäytyy siinä, mistä lapset eivät kirjoita. Pahoinvoivissa perheissä ei juuri osoiteta rakkautta, välittämistä, hyväksyntää, kannustusta tai muita myönteisiä tunteita. Havahduttavaa on se, että tarinoiden lapset eivät juuri koskaan naura tai iloitse mistään asiasta. Perheenjäsenten välinen vuorovaikutus on olematonta, sillä he eivät ole yhtä aikaa kotona tai eivät ainakaan kohta toisiaan, eivät vietä aikaa yhdessä tai kysele kuulumisia. Silloin, kun perhe viettää yhdessä aikaa, tilanteeseen liittyy usein jokin ongelma, kuten riita, perheväkivaltilanne tai rahahuolien selvittely. Suhtautumisessa lapseen vanhemmat ovat joko välinpitämättömiä tai äärimmäisen ankaria. Ankaruuteen liittyy myös henkistä alistamista ja lapsen pilkkaamista.

Sinin isä ja äiti olivat eronneet jo vuosia sitten ja silloin ilmestyi Mika Sinin äitin uusi mies. Sinin äiti ei välitä Sinistä. Hän sanoo aina lapselleen, ettei jaksakaan katella häntä ja hänen sekoilua. Myös Mika sanoo että toi pentu pitäisi viedä hoitoon ja että hänellä ei ole päässä yhtään järkee. -- Mika naureskelee pöydässä Sinille ja kyselee onko hänellä krapula. Sinin äiti tulee keittiöön ja sanoo että ”Et sinä ole normaali ihminen et ole täällä enään kahden viikon kuluttua. Olit taas päissään kuin anka kotia kun tulit”. [tm19]

Ojasen (1994) mukaan vanhemmilla on taipumusta rakkauden ehdollistamiseen: vain silloin, kun lapsi toimii heidän mielensä mukaan, hän saa osakseen rakkautta ja hyväksyntää. Lapsen täytyy kuitenkin saada tuntee, että häntä rakastetaan ehdoitta. (Ojanen 1994, 355.) Eräästä pahoinvoinnin tarinasta on hienoisesti tulkittavissa tällainen ehdollistuneeseen rakkauteen perustuva lapsen ja vanhemman suhde. Tarinan lapsi kokee, että hänen täytyy pärjätä koulussa hyvin. Saatuaan kokeesta huonon arvosanan lapsi oli huolissaan äidin suhtautumisesta asiaan. Lapsen äiti laiminlyö lapsesta huolehtimisen kaikin tavoin, mutta silti odottaa lapselta onnistumista. Toisaalta vanhemman odotettu reaktio voi olla lapsen tulkinta tilanteesta: lapsi uskoo, että hänen on ansaittava hyväksyntä koulumenestyksellä. Tällainen lapsi ei salli itselleen epäonnistumista; hänen on suoriuduttava, vaikkei vanhempi sitä tekisikään. On vaikea sanoa, onko tutkimushenkilö tietoisesti kirjoittanut asiasta vai välittykö tämä pahoinvoinnin syy vain aikuiselle tutkijalle.

Uusikylän (2003) mukaan lapsista voi kasvaa viisaita, kypsiä ja tasapainoisia lapsia, kun hyväksymisen, rakkauden ja turvallisuuden tarpeet on tyydytetty lapsuudessa. Sen sijaan vanhempien välinpitämättömyys ja lapsen jättäminen oman onnensa nojaan johtavat lasten tunnevammaisuuden lisääntymiseen. Lapsen käsitys oikeasta ja väärästä sekä ihmisten vastuusta toisiaan kohtaan saattaa hämärtyä tai kadota kokonaan, jos lapsella ei ole ketään, joka opettaisi hänelle näitä asioita. Suomalaistenkin lasten keskuudessa tapahtuu jatkuvasti järkyttäviä itseen ja muihin lapsiin kohdistuvia tekoja, joiden taustalla on syvä turvattomuus ja hätä. (Uusikylä 2003, 77–78, 85–87.)

Myös tutkimushenkilöiden käsitykset todentavat Uusikylän (2003) ajatuksia. Yksin jätetyistä lapsista kertovissa tarinoissa puhutaan sekä itseen että muihin kohdistuvasta väkivallasta: koulukiusaajat hakkaavat uhrinsa sairaalakuntoon, lapset käyttävät jo hyvin nuorina runsaasti päihteitä, ahdistunut lapsi viiltelee itseään ja kaksi pahoinvoivaa lasta tekee itsemurhan. Hyvinvoinnin tarinoiden lapset puolestaan ovat kaukana tällaisista asioista. Heidän perheissä vietetään aikaa yhdessä, osoitetaan välittämisen tunteita ja tuetaan toisia. Hyvinvoinnin tarinoissa kuvattu kodin emotionaalinen ilmapiiri ja vuorovaikutussuhteet antavat hyvät eväät lapsen tasapainoiselle kasvulle. Toisaalta tarinoita ilmentää täydellinen ongelmattomuus, mikä sinällään on epärealistinen tilanne.

8.3 Vanhempien sosiaalisia ongelmia

8.3.1 Alkoholinkäyttö

Vanhempien liiallinen päihteidenkäyttö on tuhoisimpia riskitekijöitä lapsen kehitykselle ja hyvinvoinnille, ja samalla kaikkein yleisimpiä lastensuojelun asiakkuuteen johtavia syitä (Forssén 1993, 94–96). Tämän ovat myös kirjoittajat havainneet: vanhempien alkoholinkäytöstä kerrotaan 13:ssa pahoinvoinnin tarinassa. Määrä on yli kolmasosa kaikista pahoinvoinnin tarinoista. Tarinoista 11:ssä vanhempien runsas päihteiden käyttö on suurin syy perheen ja vanhemmuuden ongelmiin ja sitä kautta lapsen pahoinvointiin. Sekä alkoholismista kertovien tarinoiden määrä että sisällöllinen synkkyys kertovat siitä, että tutkimushenkilöt pitävät vanhempien alkoholinkäyttöä merkittävänä lasten henkistä pahoinvointia aiheuttavana tekijänä.

Vaikuttaa siltä, että kirjoittajien mielestä vanhempien päihteidenkäyttö on myös ehdoton ja yksiselitteinen syy lapsen pahoinvointiin, sillä tarinoista välittyy hyvin

kielteinen suhtautuminen alkoholiin. Alkoholinkäyttö on aina paha asia ja johtaa myös muihin ongelmiin, käyttivät vanhemmat alkoholia paljon tai vähän. Esimerkiksi eräässä tarinassa alkoholisoitunutta perheen isää kuvaillaan hyvin kielteisillä ilmauksilla. Puolestaan perheen äitiä kuvaillaan näin: ”No äitini taas on parempi ihminen. Hän ei ryyppää, ei kiroile, ei polta tupakkaa.” [pk26] Tarinasta voi tehdä hyvin selvän tulkinnan siitä, että kirjoittajan mukaan hyvä ihminen ei käytä alkoholia.

Kirjoittajien käsitysten mukaan erityisen raskaaksi pahoinvoinnin kokemuksen tekee alkoholiperheessä se, että vanhempien alkoholinkäyttö ei ole perheen ainoa ongelma. Lapset kirjoittavat alkoholiongelmien kytkeytyvän hoidon laiminlyöntiin, perheväkivaltaan, työttömyyteen, avioeroon tai perheenjäsenen kuolemaan. Osassa tarinoista jokin näistä vastoinkäymisistä on juomisen aloittamisen syy, mutta osassa tarinoista nämä tekijät limittyvät. Saarto ja Aaltonen (1995) toteavatkin, että päihdeperheissä on yleensä monia pitkäaikaisia ongelmia, eikä useinkaan voida sanoa, onko alkoholi aiheuttanut perheen muut ongelmat vai onko jokin muu ongelma johtanut vanhempien ongelmalliseen alkoholinkäyttöön. (Saarto & Aaltonen 1995, 28–29.)

Keittiöön tallustellessaan Julia pohti mitä söisi aamiaiseksi. Äiti oli jo lähtenyt työhaastatteluun, mutta tuskin hän saisi sitäkään työtä. Oli varmaankaan aika hankalaa saada työtä, jos oli yksinhuoltaja, joka oli ollut alkoholisti. Onneksi äiti oli lopettanut juomisen reilu vuosi sitten. Keittiön kaapit kaikuivat tyhjyyttään. Niinpä Julia lähti nälkä kurnien pukemaan. [tm08]

Toni heräsi ja muisti, että tänään oli hänen syntymäpäivänsä. Hän pongahti ylös vuoteestaan ja meni keittiöön. Hän ihmetteli, missä äiti ja isä olivat. Hän löysi keittiön lattialta viinapulloja, tupakka-askeja sekä oksennusta. Kotona haisi aivan kaamealta. [tm09]

Lasten ongelmat ovat yleensä sitä vaikeampia mitä suuremmista ja pitkäkestoisemmista hankaluuksista perheessä on kysymys. Vanhempien ongelmallinen alkoholinkäyttö aiheuttaa lapsille niin taloudellista ahdinkoa, sosiaalista eristäytymistä kuin psykologista turvattomuutta. Alkoholiperheessä lapset ovat usein joko kohtalaisesti tai erittäin vakavasti häiriintyneitä. Päihdeongelmat saattavat myös hämärtää sukupolvien väliset rajat, jolloin lapset joutuvat ottamaan aikuiselle kuuluvaa vastuuta perheestä. Osa lasten ongelmista on nopeasti ohimeneviä, osa puolestaan seuraa lasta lapsuudesta aikuisuuteen saakka ja edelleen seuraaville sukupolville.

Toisaalta myös osa lapsista selviytyy elämästään hyvin ongelmista huolimatta. (Koski 1982, 10–11, 13; Saarto & Aaltonen 1995, 30.)

Tutkimushenkilöiden käsitykset ovat paljolti yhtäpitäviä Kosken (1982) sekä Saarron ja Aaltosen (1995) havaintojen kanssa. Lapset kirjoittavat vanhempien alkoholinkäytön vaikuttavan tarinoiden lasten mielialaan ja käyttäytymiseen merkittävästi. Tarinoissa kerrotaan masentuneista, yksinäisistä ja koulukiusatuista alkoholistiperheiden lapsista. Myös pelko humalaisen vanhemman väkivaltaisesta käyttäytymisestä luonnehtii lapsen pahoinvoinnin kuvaa. Kirjoittajien mukaan alkoholistiperheen lapsi joutuu usein kantamaan vastuuta koko perheen selviytymisestä: lapsi siivoaa ja laittaa ruokaa, piilottaa äidin kaljapullot ja on huolissaan vanhempien jaksamisesta.

Monien kirjoittajien käsitykset alkoholistiperheestä ovat melko stereotyyppisiä. Yleinen käsitys on se, että perheen isä on päihteitä runsaasti käyttävä ja myös väkivaltainen. Näissä tarinoissa perheen äiti yrittää huolehtia perheestä edes jollakin tavoin: hän käy töissä, laittaa ruokaa, huolehtii lapsesta tai yrittää estää päihtynyttä isää pahoinpitelemästä lasta. Kuitenkin vain kahdessa tarinassa kerrotaan, että äiti todella kantaa vastuun lapsen kokonaisvaltaisesta huolenpidosta. Muissa tarinoissa ”parempi” vanhempi ikään kuin häivytetään taustalle, eikä hänen toimintansa vaikuta lapsen elämään yhtä merkittävästi kuin päihteitä käyttävän vanhemman toiminta.

Äitien alkoholinkäyttö koetaan yhteiskunnassa isien alkoholinkäyttöä kielteisemmin, ja äitien päihdeongelmat johtavat myös isiin verrattuna nopeammin lastensuojelullisiin toimiin (Forssén 1993, 95, 109). Tutkimusaineistostani voi havaita hienoisen yhtäläisyyden tämän Forssénin tutkimustuloksen kanssa, joskin viranomaisten puuttumisesta perheen tilanteeseen kerrotaan vain harvoissa tarinoissa. Lasten tarinoissa alkoholia käyttävä äiti on useimmiten yksinhuoltaja eikä lapsella ole turvanaan toista vanhempaa. Lapset kirjoittavat, että lastensuojelullisiin toimenpiteisiin ryhdytään pääsääntöisesti tilanteessa, jossa lapsen molemmat vanhemmat käyttävät alkoholia tai lapsi asuu alkoholia käyttävän yksinhuoltajan kanssa. Pelkästään isän alkoholismi ei johda lastensuojelullisiin toimenpiteisiin, jos lapsella on äiti, joka ei käytä alkoholia.

Kun poliisit vievät Mikon kotiin illalla he huomaavat että isä on juoppo. Mikko saa uuden kodin ja elämän. [pk24]

Mies kertoi, että naapuri oli soittanut poliisit, kun oli kuullut pahoinpitelyä ja huutoa. Mies oli sanonut naapurille, että he tulisivat käymään täällä aamulla ja Kaisa vietäisiin isänsä luo Tampereelle. Kaisa riemastui, mutta äiti huusi vastaan. Äiti ei halunnut, että Kaisa vietäisiin häneltä pois. Mies kertoi, että äiti vietäisiin sairaalaan ja laitettaisiin kuntoon. Kaisa oli iloinen, että äiti tulisi kuntoon. Kaisa pakkasi tavaransa ja häntä lähdettiin viemään heti isä luo. Kaisa eli elämänsä onnellisena loppuun asti. [tm15]

Vaikkakaan kirjoittajilla ei ole todellista tietoa esimerkiksi lastensuojelun käytänteistä, tarinoissa ongelmat ratkeavat yleensä nopeasti viranomaisten tai muiden ulkopuolisten aikuisten puututtua perheen tilanteeseen. Tarinoista voi tehdä tulkinnan, että kirjoittajien mielestä lapsen hyvinvointia edistää se, että lapsen oma elämä muuttuu konkreettisesti, ja alkoholiongelmainen vanhempi saa apua. Merkillepantavaa tarinoissa on se, että perheen saadessa ulkopuolista apua, lapsi muuttaa mielellään pois alkoholistivanhemman luota, vaikka olisikin aiemmin ajatellut, ettei voi hylätä vanhempaansa. Tämä kertoo mahdollisesti lapsen rakkaudesta huonoonkin äitiin tai isään sekä siitä, että lapsella ei ole kanavia itse hakeutua pois vaikeasta tilanteesta. Kun lapsi tietää, että vanhemmat saavat apua, hän uskaltaa ottaa itsekin apua vastaan.

8.3.2 Perheväkivalta

Perheväkivalta on merkittävä traumaa aiheuttava riskitekijä perheessä (Hautamäki 1997, 21). Perheväkivalta voi olla fyysistä, henkistä, seksuaalista, sosiaalista eli eristämistä, taloudellista, uskonnollista sekä avun ja hoidon laiminlyöntiä. Perheväkivalta aiheuttaa yleensä pelkoa. Perheväkivalta kohdistuu heikommassa asemassa olevaan, ja useimmiten väkivallan tekijänä on mies ja väkivallan kohteena nainen tai lapset. (Dufva 2001, 17.) Hautamäki (1997) luonnehtii perheväkivaltaa fyysisenä tai psyykkisenä voimankäyttönä tai seksuaalisena pahoinpitelynä. Fyysinen väkivalta on useimmiten puolisoon kohdistuvaa voimankäyttöä tai yhteisen kodin tavaroiden särkemistä. Psyykkinen väkivalta puolestaan on herjausta, vähättelyä, nimittelyä ja haukkumista. (Hautamäki 1997, 21.)

Yhdeksässä tarinassa lapset kertovat perheväkivallasta yhtenä henkistä pahoinvointia aiheuttavana tekijänä. Pääasiassa kirjoittajien käsitykset perheväkivallasta ovat stereotyyppisiä. Viidessä tarinassa väkivallan kohteena on lapsi, kolmessa tarinassa perheen isä pahoinpitelee sekä vaimoan että lapsiaan ja yhdessä tarinassa lapsi joutuu

seuraamaan vierestä äitiinsä kohdistuvaa väkivaltaa. Kuudessa tarinassa väkivallan tekijänä on isä, yhdessä molemmat vanhemmat ja yhdessä äiti sekä yhdessä äiti uuden miesystävänsä kanssa. Pääasiassa lapset puhuvat fyysisestä väkivallasta, joka ilmenee hakkaamisena, potkimisena ja ravisteluna. Henkisestä väkivallasta lasten tarinoissa puhutaan vähemmän kuin fyysisestä väkivallasta. Tarinoissa mainitaan henkisen väkivallan tavoista uhkailu, kiristäminen ja haukkuminen.

Kaisa oli nukkunut puoli tuntia, kun ovi kävi. Äiti oli tullut kotiin. Kaisa kuuli kun äiti käveli kohti jääkaappia. Sitten kuului kauhea huuto. Äiti tuli huoneeseen ja laittoi valot päälle. Äiti nosti Kaisan kädestä ylös. Kaisa voihkaisi. Äiti kysyi missä hänen olutpullonsa oikein olivat. Kaisa sanoi, että hän oli vienyt ne ulkoroskikseen. Äiti nosti Kaisan ylös, alkoi ravistelemaan, lyömään ja huutamaan. Kaisa alkoi itkemään ja huutamaan. Äiti lopetti. Kaisa vuosi verta. [tm15]

Isä on sanonu että se tappaa itensä ellei jompikumpi meistä muuta sen luo. [tk25]

Lapsen näkökulmasta yksi yleisimmistä perheväkivallan muodoista on joutua näkemään äitiin kohdistuvaa väkivaltaa voimatta puuttua siihen (Dufva 2001, 18). Vanhempien keskinäisen riitelyn kuuleminen ja väkivallan seuraaminen voidaan tulkita lapsen kohdalla henkiseksi pahoinpitelyksi ja kehityksen riskitekijäksi. Lapset kirjoittavat kuitenkin hyvin vähän vanhempien riitelyn ja äitiin kohdistuvan väkivallan näkemisen aiheuttamista peloista ja ahdistuksesta. Ainoastaan yhdessä tarinassa kerrotaan, kuinka lapsi joutuu seuraamaan isän väkivaltaista käyttäytymistä äitiä kohtaan, ja samassa tarinassa kerrotaan myös vanhempien riitelyn kuuntelemisesta. Lisäksi kahdessa muussa pahoinvoinnin tarinassa, joita en luokittele perheväkivallasta kertoviksi, vanhempien riitelyn kuuleminen aiheuttaa tarinan lapsessa ahdistusta.

Joka aamu herään isän ja äidin riitelyyn. Se ei ole hauskaa tai kivaa kun isä haukkuu äitiä huoraksi tai lutkaksi. Kerronpa vähän faijastani. Faijani on juoppo eli alkoholisti. Hän nukkuu päivät ja ryypää yöt. Faijani on aina poissa kotoa. Joko hän juo tai makaa jossain katuojassa. Kun faijalta loppuu rahat, se tulee pyytää mejän mutsilta. Kun mutsi ei anna sitä rahaa, niin mejän faija ottaa väkisin, se käyttää kaikkia keinoja, että se saa mahdollisimman paljon fyrkkaa. Kiristyskeinoja ovat esim. mejän mutsin vaatteitten leikkely, tukasta repiminen, astioiden heittäminen, kaiken tavaran hajottaminen, haukkuminen rumilla sanoilla, kaikki sekä fyysinen että henkinen pahoinpitely. -- Meidän faija ei kyllä ikinä käynyt käsiksi lapsiin, ei ikinä!!! Mutta mutsiin se kyl kävi käsiks. [pk26]

Hautamäen (1997) mukaan alkoholi ei ole perimmäinen syy väkivaltaiseen käyttäytymiseen, vaikka niin usein väitetäänkin. Miesten väkivaltilanteet tapahtuvat yleensä selvin päin. Väkivaltainen henkilö käyttäytyy väkivaltaisesti sekä selvin päin että alkoholin vaikutuksen alaisena. (Hautamäki 1997, 52–53.) Sen sijaan Löytösen (2000) alkoholistiperheiden lasten selviytymistä käsittelevä tutkimus kertoo päinvastaista. Tutkimuksessa haastatellut kertoivat fyysisen väkivallan liittyneen aina alkoholinkäyttöön. Sen sijaan henkistä väkivaltaa vanhemmat saattoivat harjoittaa myös selvin päin. (Löytönen 2000, 62.) Omassa aineistossani yhtä poikkeusta lukuun ottamatta kaikissa perheväkivaltatarinoissa kirjoittajat kertovat sekä vanhempien väkivaltaisuudesta että alkoholinkäytöstä. Kuitenkin vain kahdesta tarinasta käy ilmi, että isä tai äiti on väkivaltainen juuri ollessaan humalassa. Muissa tarinoissa sen sijaan ei kerrota, harjoittavatko vanhemmat väkivaltaa alkoholin vaikutuksen alaisena vai selvin päin eli ovatko nämä ongelmat toisistaan erillään.

Nicon vanhemmat ovat juoppoja. Kun isä on oikein kännissä, hän saattaa hakata vaimoaan, Nicoa ja muutenkin mellastaa kodissa. Nico jopa hieman pelkää vanhempiaan. [tk23]

Kouluikäisillä lapsilla perheväkivallan näkemisen emotionaalisia vaikutuksia ovat pelko, levottomuus, masennus, alhainen itsetunto, syyllisyys, häpeä sekä traumaattisten kokemusten aiheuttama hämmennys ja sekaannus sekä nuorilla aikuisilla lisäksi itsetuhoisuus. (Dufva 2001, 18.) Tutkimushenkilöt kirjoittavat tarinoissaan väkivallan herättämistä tunteista melko vähän. Yhdessä tarinassa lapsi kertoo pelkäävänsä väkivaltaisia alkoholistivanhempiaan, kuten edellä olevasta sitaatista käy ilmi. Toisessa tarinassa lapsi osaa ennakoida tilanteita, joissa voi joutua väkivallan kohteeksi: aavistus pahoinpidellyksi joutumisesta estää lasta menemästä kotiin.

Toni ei tiennyt minne mennä. Kotiin hän ei voinut mennä, koska isä saattaisi alkaa hakkaamaan häntä, koska hän ei ollut koulussa. Niin oli käynyt monta kertaa aiemminkin. Vaikka äiti oli yrittänyt estää hakkaamisen, isä oli aina vain jatkanut. [tm17]

8.4 Köyhyys ja sosio-ekonominen asema

8.4.1 Perheen taloudelliset vaikeudet

Törrösen (1994) mukaan taloudellisesti huoleton elämä on hyvinvoinnin tekijöitä. Perhe, jonka vanhemmista ainakin toinen on työelämässä ja taloudellinen tilanne on vakaa, antaa edellytykset lapsen hyvinvoinnille ja mahdollistaa lapsen ravinnon saannin, vaatteiden hankkimisen ja harrastukset. Törrösen tutkimat lastensuojelun asiakirjat puolestaan todentavat, että taloudelliset vaikeudet rasittavat perheiden arkipäivää ja lisäävät myös muiden ongelmien todennäköisyyttä. Taloudellinen ahdinko ilmenee perheissä muun muassa elintarvikkeiden vähyytenä kodin ruokakomerossa, maksamattomina vuokrina, erääntyneinä laskuina, huonokuntoisena asuntona, puutteellisena kodin kalustuksena, virikkeettömyytenä ja vähäisinä mahdollisuuksina harrastustoimintaan. (Törrönen 1994, 55, 57.)

Lasten tarinat kertovat samaa kuin Törrösen (1994) havainnot. Mainitut aineellisen hyvinvoinnin elementit toistuvat lasten hyvinvoinnin tarinoissa: hyvinvoivat perheet ovat varakkaita tai vähintään hyvin toimeentulevia, vanhemmat käyvät töissä ja perheen elämän aineelliset edellytykset ovat kunnossa. Pahoinvoinnin tarinat puolestaan luovat kuvaa toisenlaisesta todellisuudesta: perheet asuvat ahtaasti, vanhemmat ovat työttömiä tai matalapalkkaisissa töissä eikä perheen vähäistäkään varallisuutta käytetä lasten hyvinvoinnin edistämiseen. Köyhää kotia lapsen kuvaavat lohduttomin ilmauksin: köyhä koti voi olla esimerkiksi *vanhanaikainen hökkeli*, jossa on *rikinäinen kirjahylly olohuoneessa, sotkuinen keittiö ja tyhjyyttään kaikuva jääkaappi*.

Kirjoittajat pitävät hyvää toimeentuloa tasapainoisen elämän yhtenä tukipilarina mutta eivät ainoana onnellisuuden takeena. Eräässä hyvinvoinnin tarinassa tyttö on saanut kokeesta hyvän arvosanan, ja myös äiti on iloinen hänen puolestaan: ”Äiti oli ylpeä ja niin iloinen että antoi minulle jopa 30 euroa. Minut tekee kumminkin iloiseksi se että onnistun jossain ja huomaan että äitikin on iloinen ja tyytyväinen, ei niinkään se raha.” [tk37] Myöskään pahoinvoinnin tarinoissa kirjoittajat eivät kerro rikkauten tekevän onnelliseksi. Sen sijaan lasten haaveet ovat realistisia ja konkreettisia: äidille töitä, itselle uudet muodikkaat kengät ja jääkaappiin ruokaa. Vain yhdessä tarinassa raha tekee köyhästä, pahoinvoivasta perheestä hyvinvoivan perheen saadessa suuren lottovoiton. Toisaalta tarinassa rikastuminen ei ole ainoa hyvinvointia

lisäävä tekijä, vaan samaan aikaan perheen äiti saa työpaikan ja koulukiusattu, yksinäinen lapsi löytää ystävän.

Vaikka pahoinvoinnin tarinoiden kirjoittajat eivät tunnu ajattelevan rikkauden poistavan tarinansa perheen ongelmia, köyhyyttä pidetään merkittävänä pahoinvointia aiheuttavana tekijä lapsen elämässä. Pahoinvoinnin tarinoista 18:ssä kerrotaan vanhempien työttömyydestä ja perheen köyhyydestä joko suoraan tai epäsuorasti. Niissä ilmaistaan lapsen kokevan aineellista puutetta, kun perheen rahoja ei käytetä edes lapsen perustarpeiden tyydyttämiseen. Tarinoiden lapset kokevat köyhyyden konkreettisesti haittaavana tekijänä elämässään. Lapselle köyhyys on sitä, että kotona ei ole ruokaa, eikä rahaa siihen, lapsi ei saa koskaan uusia vaatteita ja joutuu siksi kulkemaan vanhoissa ryysyissä tai kirpputorivaatteissa. Lapsella ei myöskään ole omaa rahaa käytössään eikä siksi mahdollisuutta ostaa itselleen mitään. Köyhyyden syiksi lapset mainitsevat vanhempien työttömyyden, matalan palkan, suuret velat tai rahankäytön alkoholiin ja juhlimiseen.

Mikko ei saa ollenkaan rahaa eikä häntä muistettu edes syntymäpäivänään. [pk24]

Oli varhainen perjantaiamu, ja Elina oli lähdössä kouluun. Elina meni alakertaan ja katsoi jääkaappiin. Ei mitään syötävää. Taas piti lähteä nälkäisenä kouluun. [tm05]

Parin tunnin kuluttua Julian äiti tuli kotiin ja ilmoitti, että ei ollut saanut töitä. Hän oli sopinut huomiseksi kolme uutta työhaastattelua. Julia ja Katri jatkoivat löpöttelyään äidin mennessä keittiöön tekemään ruokaa. Tai ei äiti ruokaa oikeasti tehnyt, hän vain lämmitti mikrossa jauhelihaperunasosetta. Julia inhosi sitä, mutta se oli halvinta valmisruokaa, mitä kaupasta sai. [tm08]

Tutkimushenkilöiden käsitysten mukaan pelkkä aineellinen puute ei aiheuta lapselle pahoinvointia, vaan taloudelliset vaikeudet myös lisäävät lapsen huolestuneisuutta. Tarinoiden perusteella kirjoittajilla vaikuttaa olevan tietoa köyhyyden ilmiön eri syistä, ja he pohdiskelevat tarinoissaan aikuisten elämään kuuluvia ongelmia. Tarinoiden lapset ilmaisevat huolestuneisuutta vanhempien työnsaannin vaikeudesta, ongelmista maksaa laskut ja uhkasta tulla hädetyksi asunnosta vuokratien vuoksi. Lapset myös yrittävät lohduttaa vanhempiaan taloudellisen ahdingon keskellä. Tarinoissa on, oletettavasti aikuisten keskusteluista poimittuja, taloudellisia vaikeuksia kuvaavia ilmaisuja. Lapset käyttävät

ylivelkaantumisesta ja vähävaraisuudesta kertoessaan ilmaisia *tehdä velkaa, ottaa velat päällensä ja sossun tulot*. Samoin lapset kirjoittavat esimerkiksi *vuokrarahojen juomisesta ja palkasta, jolla ei juhlita*.

Äitini on 44-vuotias -- ja ollut 20 vuotta työtön. Isäni kuoli juna-onnettomuudessa, kun oli tulossa työkeikalta Hesasta. Isäni oli tehnyt velkaa äidilleni, kun isän osake oli veloilla, äiti otti velat päällensä, että isä sai tehdä töitä rauhassa. Äiti on nytten velkaa noin 500 000 euroa, ja sossun tuloilla sitä ei pysty maksamaan. [pk20]

Elina avasi kotioven ja äiti istui keittiöpöydän ääressä. Hän heitteli laskuja lattialle. Äiti sanoi: ”Meidät häädetään tästä talosta, ellen maksa vuokraa.” Elina juoksi huoneeseensa ja lysähti sängylle. Hän heitti tennispallon ikkunasta ulos ja alkoi kiljua. Isä oli taas kapakassa juomassa heidän vuokrarahat. -- Hän lähti alakertaan lohduttamaan äitiä: ”Kyllä me tästä selviämme”, Elina sanoi. [tm05]

Pitkäaikainen työttömyys ja jatkuva taloudellinen epävarmuus heijastuu monitahoisesti perheen arkeen: taloudellisten vaikeuksien ohella ne voivat lisätä sekä vanhempien että lasten riskiä psykososiaalisiin ongelmiin. Vaikeudet voivat kiristää perheenjäsenten, erityisesti vanhempien, keskinäisiä suhteita. Lasten kohdalla taloudellinen epävarmuus voi johtaa lisääntyvään turvattomuuteen. Taloudelliset vaikeudet eivät kuitenkaan ole perimmäinen syy perheen ongelmiin ja sitä kautta lasten pahoinvointiin, vaan kyse on usein erilaisten ongelmien pitkäaikaisesta kasautumisesta. (Oinonen 1999, 178; Valtioneuvoston selonteko 2002, 27.) Samoin Saulin (2001, 126) mukaan toimeentulo-ongelmat eivät ole kaiken pahoinvoinnin syynä, eikä pahoinvointi siksi katoa pelkästään yhteiskunnan taloudellisten tukitoimien avulla.

Lapset toteavat tarinoissaan, ettei köyhyys yksinään aiheuta pahoinvointia, vaan köyhyyteen liittyy useimmiten myös muita pahoinvoinnin tekijöitä. Lasten tarinoissa köyhyys kietoutuu yhteen esimerkiksi huolenpidon laiminlyönnin, vanhempien liiallisen alkoholin käytön ja perheväkivallan kanssa. Köyhyys voi myös heikentää lapsen asemaa kaveripiirissä. Kolmessa tarinassa köyhyys on pääsyy koulukiusatuksi joutumiseen. Lapset kirjoittavat, että likaiset, rikkinäiset ja epämuodikkaat vaatteet ovat yleinen kiusaamisen aihe: ”Heikin perhe oli aika köyhä, joten Heikillä ei ollut varaa uusiin vaatteisiin. Koulussa muut oppilaat kiusasivat Heikkiä räsysistä vaatteista.” [pm12]

Törrösen (1994, 57) mukaan taloudelliset vaikeudet voivat ilmetä lapsen elämässä virikkeettömyytenä ja harrastusmahdollisuuksien vähäisyytenä. Tämän voi

pahoinvoinnin tarinoista havaita siitä, mistä lapset eivät kirjoita. Tarinoiden lapsilla ei ole harrastuksia eivätkä lapset leiki. Tarinoissa ei puhuta kerhoista, urheilusta, pianonsoitosta, lemmikkieläimen hoitamisesta, keräilystä tai muista harrastuksista. Yksittäisissä tarinoissa mainitaan musiikinkuuntelu, lukeminen, korttipelin pelaaminen, television katselu sekä tietokoneella pelaaminen kaverin luona. Harrastusten puuttuminen ei lasten tarinoissa rajoitu vain köyhiin lapsiin, vaan se on yleinen piirre kaikissa pahoinvoinnin tarinoissa. Pelkkä rahanpuute ei siis estä lapsia harrastamasta, vaan harrastusten puuttumisen syynä voi olla esimerkiksi perheen sosiaalisen elämänpiirin kaventuminen tai se, että vanhemmat eivät kannusta lapsia harrastamaan.

Siinä missä köyhät ja pahoinvoivat lapset eivät harrasta mitään, hyvinvoinnin tarinoissa lapsilla on paljon hyviä harrastuksia. He harrastavat jalkapalloa, jääkiekkoa, rullaluistelua, ratsastusta, luontokerhoa, teatterikerhoa, soittamista orkesterissa ja lemmikkieläinten hoitamista. Toisaalta, kuten pahoinvoinnin tarinoissa, harrastusten puute ei johdu vain köyhyydestä, eivät myöskään hyvinvoinnin tarinoissa lapset harrasta vain siksi, että heillä on siihen varaa. Sen sijaan lapsia kannustetaan harrastamaan, koska se on mukavaa ja kehittävä. Kirjoittajat pitävät harrastamista hyvinvoinnin tekijänä ja luonnollisena osana lapsen elämää, eivätkä niinkään varakkuuden ilmentäjänä. Toisaalta hyvinvoivilla lapsilla on myös kalliita harrastuksia, jolloin vanhempien hyvä taloudellinen tilanne on harrastuksen mahdollistaja.

Kesälomalla Roopen jalkapallojoukkue lähtee Italiaan turnaukseen. Projekti on kestänyt jo monta vuotta ja nyt saimme rahat kasaan talkoilla, myymällä erilaisia tuotteita ja vanhempien rahoituksella. Reissu maksaa n. 500 e per henkilö. [pk35]

8.4.2 Sosio-ekonomisen asema pahoinvoinnin määrittäjänä

Lasten tarinoissa perheen sosio-ekonomisella asemalla näyttää olevan merkitystä lasten hyvinvoinnin ja pahoinvoinnin määrittelyssä. Vanhempien työllisyyden näkökulmasta tarkasteltuna voidaan havaita, että pahoinvoivien lasten perheet ovat pääsääntöisesti sosio-ekonomiselta asemaltaan alhaisempia kuin hyvinvoivien lasten perheet. Pahoinvoinnin tarinoissa lasten vanhemmat ovat työttömiä tai matalapalkkaisissa töissä, tekevät vuorotyötä ja oletettavasti kuuluvat alempaan sosiaaliluokkaan. Vanhempien kerrotaan työskentelevän roskakuskina, vanhusten hoitotyössä, kaupassa ja rakennusalalla. Yhdessä tarinassa mainitaan, että vanhemmat eivät ole saaneet

kunnollista koulutusta. Hyvinvoinnin tarinoissa vanhemmat ovat lähes poikkeuksetta hyvin työllistyneitä, varakkaita ja joissakin tapauksissa mahdollisesti ylempään sosiaaliluokkaan kuuluvia. He työskentelevät sairaalassa, kiinteistöhoitoalalla, palomiehenä, opettajana, sanomalehdessä ja parturi-kampaamon omistajana.

Merkillepantavaa on se, että hyvinvoivien lasten vanhemmat eivät ole pahoinvoivien vanhempiin verrattuna sellaisissa töissä, joista suomalaisten palkkajärjestelmien mukaan maksettaisiin selvästi parempaa palkkaa. Silti hyvinvoivien perheet ovat poikkeuksetta varakkaita ja pahoinvoivien perheet useimmiten köyhiä. Olennaista onkin se, miten kirjoittajat määrittävät työn arvon. Kirjoittajien mukaan samankaltaisesta työstä hyvinvoivien lasten vanhemmat saavat hyvää palkkaa ja pahoinvoivien lasten vanhemmat huonoa palkkaa. Luultavasti lapsilla ei ole käsitystä eri töiden todellisista palkoista eikä siksi lasten nimeämistä ammateista voi tehdä kovin pitkälle vieviä johtopäätöksiä perheiden sosio-ekonomisesta asemasta. Sen sijaan sosio-ekonominen asema määrittyy osaksi sen mukaan, miten korkeaksi kirjoittajat määrittelevät vanhempien palkan.

Selkein varakkuutta, aineellista hyvinvointia ja hyvää sosio-ekonomista asemaa ilmentävä tekijä hyvinvoinnin tarinoissa on perheen asuminen. Hyvinvoivien perheet asuvat useimmiten omakotitalossa rauhallisella omakotitaloalueella. Hyvinvointiin näyttää siis olennaisesti kuuluvan omakotitalo, iso piha ja usein myös kesämökki järven tai meren rannalla. Oman talon rakentamista voidaan pitää suomalaisena unelmana, jonka moni haluaa toteuttaa (Sauli 2000a, 97). Hyvinvoinnin tarinoissa tämä unelma on usein voitu toteuttaa.

Asumme nelikerroksisessa omakotitalossa. Kellarissa on autotalli, Milan (koira) ”huone” ja kylmäkaappeja (niin kuin kerrostalojenkin kellareissa) sekä tavallinen varasto. Toisessa kerroksessa on keittiö, ruokasali, olohuone, takahuone, kylpyhuone ja sauna. -- Kolmannessa kerroksessa on työhuone, äidin makuuhuone, kaksi vierashuonetta, toinen kylpyhuone ja minun huoneeni. Ja sitten on vielä vintti... Kaikki eivät aina usko, että asun äidin kanssa kahden, sillä talomme on valtava. [tk36]

Lasten tarinoista ei suoraan käy ilmi pahoinvoivien perheiden asumismuotoa, mutta tarinoista voi löytää vihjeitä siitä. Lapset kirjoittavat kämpästä, pienestä talosta, rappukäytävästä, jossa haisee tupakka ja vanha viina, talosta, josta perhe on saanut hädän isän meluamisen vuoksi, sekä naapureista, jotka ovat kuulleet yölliset huudot ja lyömiset. Lapset myös kertovat, että tarinoiden henkilöt käyvät

kaupungilla ja viettävät aikaa ”ostarilla”, ja yhdessä tarinassa ilmaistaan perheen asuvan kaupungissa, mutta ei kaupungin keskustassa. Näistä vihjeistä voi päätellä, että pahoinvoivien lasten perheet asuvat yleisimmin kerrostalossa ja kaupunkilähiössä.

Vaikka kirjoittajat eivät varsinaisesti väitäkään rahan takaavan onnellisuutta ja henkistä hyvinvointia, hyvinvoinnin ja pahoinvoinnin tarinoiden vertailu kuitenkin osoittaa, että ulkoisesti hyvässä ja hyvin toimeentulevassa perheessä ei voida pahoin. Lasten käsityksissä perheeseen liittyvä pahoinvointi yhdistyy poikkeuksetta sosiaalisesti moniongelmaiseen köyhään perheeseen. Yhdessäkin tarinassa ei kerrota varakkaista, korkea-arvoisissa viroissa toimivista ja yhteisössään arvostetussa asemassa olevista vanhemmista, joiden lapsi voi pahoin perhetilanteen vuoksi. Niin sanottujen hyvien perheiden lasten pahoinvointi ei siis lasten tarinoissa näy. On mielenkiintoista, että lapset käsittävät pahoinvoinnin ilmiön näin perinteisesti. Toisaalta tämä ilmentymä, jota kutsun tässä hyvinvoivien pahoinvoinniksi, on tullut pahoinvointikeskusteluun mukaan verrattain myöhään. Käsitykset näyttävät muuttuvan hitaammin kuin todellisuus. Järventie (1999, 39) ja Uusikylä (2003, 85–86) kuitenkin toteavat, että myös ulkoisesti hyvässä perheessä lapsi saattaa voida pahoin. Järventien (1999, 39) lasten perushoivaa käsittelevässä tutkimuksessa selvisi, että sosio-ekonominen asema tai kasvuympäristö ei ollut määräävä tekijä huolenpidon laiminlyönnin ilmenemisessä, vaan laiminlyöntiä tapahtui erilaisissa perheoloissa.

Perheiden ympärillä pidetään kulisseeja eikä ulkopuolisille aina näytetä, mitä perheen sisällä tapahtuu (Rönkä & Kinnunen 2002, 7). Etenkin ongelmat saatetaan peittää ulkoisilla hyvinvoinnin merkeillä. Mahdollisesti tämän vuoksi tutkimukseen osallistuneet lapset eivät ole huomanneet, että pahoinvointia voi olla myös niin sanotuissa hyvissä perheissä. Tämä piirre lasten tarinoissa voi myös kertoa siitä, että kirjoittajilla ei ole kokemusta pahoinvoinnista, ja siksi he kirjoittavat stereotyyppisesti. Henkistä pahoinvointia voi olla vaikea myöntää tai huomata, jos asiat ovat ainakin ulkoisesti kohdallaan: on kaunis omakotitalo, ehjä perhe, vanhemmat hyvissä työpaikoissa, mahdollisuus harrastaa, rahaa käytettävissä eikä mitään aineellista puutetta. Voisi ajatella, että on luvallisempaa voida pahoin, jos perheessä on suuria ja ulospäinkin näkyviä ongelmia, kuten työttömyyttä, köyhyyttä, alkoholin liikakäyttöä, perheväkivaltaa tai mielenterveysongelmia.

8.5 Päätelmiä pahoinvoinnin syistä

Pahoinvoinnin tarinoissa kerrotaan hoivan laiminlyönnistä, alkoholinkäytöstä, perheväkivallasta, työttömyydestä, köyhyydestä, avioeroista ja kuolemantapauksista. Lasten kertomat henkisen pahoinvoinnin syyt kuvastavat perheiden moniongelmaisuuksia sekä ongelmien kasautumista ja pitkäkestoisuutta. Nämä lapsuutta rasittavat tekijät ovat löydettävissä myös aiemmista tutkimuksista ja lastensuojelun tilastoista (ks. Dufva 2001; Forssén 1993; Järventie 1999). Lasten käsitykset pahoinvoinnin syistä ovat siis suhteellisen totuudenmukaisia tutkimusten ja tilastojen valossa. Toisaalta lasten käsitykset ovat myös stereotyyppisiä, sillä ne todentavat perinteistä ja yleistä käsitystä henkisestä pahoinvoinnista. Kuten edellä on kerrottu lapset eivät kirjoita esimerkiksi varakkaissa ja sosiaaliselta statukseltaan korkeissa perheissä ilmenevästä pahoinvoinnista.

Vaikka lasten tarinoissa kerrotaan keskenään paljolti samoista pahoinvoinnin tekijöistä, ongelmat ilmenevät ja yhdistyvät tarinoiden perheissä eri tavoin. Perheiden ongelmista on usein vaikea sanoa, mikä on ollut syy ja mikä seuraus (Saarto & Aaltonen 1995, 28–29). Tämän myös lapset ovat havainneet tarinoissaan. Olen tulossassa selkeyden vuoksi käsitellyt pahoinvoinnit tekijät erillisinä ja vain pakoin maininnut eri syiden limittymisestä. Lasten tarinoista käy kuitenkin ilmi, että pahoinvointi on harvoin yhden syyn aiheuttama. Sen sijaan tutkimushenkilöiden mukaan pahoinvoivan lapsen elämää rasittavat monet toisiinsa kietoutuvat riskitekijät.

Lasten määrittelemiä pahoinvoinnin ja hyvinvoinnin tekijöitä vertailtaessa merkittävimmäksi eroksi nousee se, että hyvinvoinnin tarinoissa on vähemmän tapahtumia kuin pahoinvoinnin tarinoissa. Toisaalta se voi todentaa hyvinvoinnin tarinoiden pinnallisuutta, toisaalta se saattaa kertoa lapsen käsityksistä, mitä on hyvä lapsuus. Kenties lapsen mielestä elämän ei tarvitse olla jatkuvasti täynnä tapahtumia, vaan hyvä lapsuus rakentuu tavallisesta elämästä ja arkisista asioista, joihin kuuluvat esimerkiksi ennakoitavissa olevat rutiinit. Tarinoissa hyvää oloa lapselle tuottaa äidin laittama aamupala, lemmikkieläimen hoitaminen, pyöräilylenkki ystävän kanssa, perheen yhteinen ateria tai puutarhatyöt äidin kanssa. Tapahtumien vähäisyys ja ennakoitavuus erottavatkin selkeimmin hyvinvoinnin tarinat pahoinvoinnin tarinoista, joissa pahoinvointia aiheuttavat arjen epäsäännöllisyys ja liian monet yllättävät tapahtumat, joihin lapsi ei ole voinut ennakolta varautua.

9 SELVIYTYMINEN HENKISESTÄ PAHOINVOINNISTA

9.1 Lapsen selviytyminen

Ratkaisevaa ihmisen hyvinvoinnille tai pahoinvoinnille eivät ole ongelmalliset elämäntapahtumat ja -kokemukset, vaan ensisijaisesti se, miten ihminen kykenee näitä ongelmia käsittelemään ja niistä selviytymään (Kirmanen 2000b, 120). Ackerman (1991) toteaaakin, että ihmisillä on voimakas selviytymisvietti. Siksi myös epävakaisissa ja hankalissa perheoloissa elävät lapset pyrkivät kehittämään selviytymiskeinoja. (Ackerman, 1991, 53.)

Lapsen hyvinvointia tarkasteltaessa esille nousevat toistuvasti lapsen toimijuus ja kyvykkyys. Yleensä lapseen aktiivisena toimijana ei luoteta, vaan lapsi nähdään riippuvaisena aikuisista. Silloin, kun lapsi ei voi turvautua aikuisten apuun, hänen kyvykkyytensä korostuu. Kuivakangas (2002) toteaaakin, että lasten yksinäisyys, huolenpidon puute tai kaltoinkohtelu voivat olla lasten arkipäivää, mutta juuri pahan olon tunteista selviytyminen nostaa lapsen kyvykkyuden esiin. Lapset keksivät luovia ratkaisuja, rikkovat normeja ja toimivat toisin kuin odotetaan. He järjestävät elämäänsä aktiivisesti, sopeutuvat vallitseviin olosuhteisiin omaehtoisesti, seikkailevat monimutkaisissa ihmissuhdeverkostoissa ja pohtivat myös eettisiä kysymyksiä. (Kuivakangas 2002, 39.)

9.1.1 Stressinhallinta

Kun tarkastellaan lapsen keinoja selviytyä pahoinvoinnista, keskeiseksi nousee stressinhallinnan käsite. Selviytyäkseen lapsi tarvitsee stressinhallintakykyä. Stressinhallintaa voidaan kuvailla kolmen keskeisen käsitteen – hallintatehtävän, hallintakeinon ja hallintatyylin – avulla. Hallintatehtäviksi (*coping tasks*) kutsutaan ongelmia eli stressiä aiheuttavia tekijöitä, joihin hallinta kohdistuu. Hallintatehtävät voivat olla sekä ulkoisia ärsykeitä että psyyken sisäisiä ilmiöitä, kuten pelottava tilanne ja pelon tunne. Hallintakeinot (*coping strategies*) puolestaan ovat niitä tapoja, joita ihmiset valitsevat selvitäkseen ongelmallisista tilanteista ja käsitelläkseen niiden aiheuttamia tunteita. Yksilön hallintatyyli (*coping style*) määritellään ihmisen suhteellisen kestäväksi taipumukseksi käsitellä vaikeita tilanteita ja stressiä

turvautumalla toistuvasti samantyyppisiin hallintakeinoihin. (Miller 1987, Kirmasen mukaan 2000b, 120.)

Stressinhallinta on prosessi, jossa yksilö sopeutuu niihin yksilö-ympäristö-suhteen asettamiin vaatimuksiin, jotka koetaan stressaaviksi sekä käsittelee niitä tunteita, joita nämä vaatimukset herättävät. Hallinta voidaan määrittellä kognitiiviseksi ja käyttäytymistasoisiksi yrityksiksi käsitellä ulkoisia ja sisäisiä vaatimuksia, jotka henkilö on arvioinut stressaaviksi tai omat voimavarat ylittäviksi. Hallintakeinot voidaan jakaa niiden tehtävän mukaan myös tunnekeskeisiin ja ongelmakeskeisiin hallintakeinoihin. Tunnekeskeisten keinojen tavoitteena on käsitellä ongelmatilanteen herättämää ahdistavaa tunnetta; ongelmakeskeisellä hallinnalla taas nimensä mukaisesti tavoitellaan itse tilanteen ratkaisukeinoja. (Folkman ja Lazarus 1988, 310; Lazarus & Folkman 1984, 141–142, 150–154.)

Perinteisesti stressinhallinnan tavoitteena on nähty yksilön parempi sopeutuminen eli adaptaatio vallitsevaan ympäristöön ja olosuhteisiin. Varsinkin silloin, kun ongelmallisia olosuhteita ei pysty muuttamaan, on parempi pyrkiä sopeutumaan. Toisaalta ihminen, joka pyrkii pelkän sopeutumisen sijaan muuttamaan ongelmallisia olosuhteita, toimii tehokkaasti. Tällöin hallinta ei ole vain sopeutumista vallitsevaan ympäristön todellisuuteen, vaan ihminen on aktiivinen toimija, joka osaltaan muokkaa niitä konteksteja, joissa hän stressiään hallitsee. (Kirmanen 2000b, 121–122.)

Lapsilla, kuten aikuisillakin, on sekä kognitiivistasoisia että käyttäytymistasoisia hallintakeinoja (Folkman & Lazarus 1988, 310). Kirmanen (2000a) on tutkinut lasten hallintakeinoja pelkoa aiheuttavissa tilanteissa. Tutkimuksen mukaan kognitiivistasoisia hallintakeinoja käyttäessään lapsi pyrkii saamaan myönteisellä ajattelulla pelon tunteen lievenemään tai sulkemaan tunteen kokonaan pois mielestä. Lapset saattavat myös kokonaan kieltää tuntevansa pelkoa jotakin asiaa kohtaan. Lapsi voi pyrkiä hallitsemaan pelon tunnetta mielikuvituksen avulla. Myös rukoileminen on lapsilla kognitiivistasoinen pelon hallintakeino. (Kirmanen 2000a, 111, 123–124.)

Lapsen käyttäytymistasoisiin hallintakeinoihin kuuluu kontrollointi: lapsi pyrkii pelkoa aiheuttavassa tilanteessa vaikuttamaan toisten ihmisten käyttäytymiseen verbaalisesti käskemällä, neuvottelemalla ja sovittelemalla tai aggressiivisella käyttäytymisellä, joka tarkoittaa esimerkiksi lyömistä, potkimista ja riitelemistä. Sosiaaliseen tukeen ja läheisiin aikuisiin turvautuminen on lapsella yleinen käyttäytymistasoinen hallintakeino. Erityisesti pienille lapsille on tyypillistä fyysisen läheisyyden hakeminen turvaa tuottavista aikuisista. Sosiaaliseen tukeen turvautuminen

tarkoittaa myös keskustelemista vanhempien tai muiden aikuisten kanssa vaikeista kokemuksista sekä avunpyytämistä hankalassa tilanteessa. (Kirmanen 2000a, 59, 107–116.) Käyttäytymistasoisia hallintakeinoja ovat lisäksi erilaiset pakenemis- ja välttämiskäyttäytymisen muodot. Lapsi saattaa paeta konkreettisesti pelottavasta tilanteesta. Pakeneminen voi olla myös symbolista, jolloin lapsi esimerkiksi peittää silmänsä, kun televisiossa näytetään jotakin pelottavaa. Toimintaan pakeneminen puolestaan tarkoittaa sitä, että lapsi alkaa tehdä jotakin muuta unohtaakseen pelon tunteen. (Kirmanen 2000a, 118–120.)

9.1.2 Puolustusmekanismeihin perustuvat roolit

Eräs lapsen selviytymiskeinoista on puolustusmekanismeihin perustuvat roolit. Ihmiset käyttäytyvät eri sosiaalisissa tilanteissa eri tavoin ottaen tilanteeseen sopivan roolin käyttöönsä. Roolit luovat reunaehdoja tai rajoja, joiden mukaan yksilön tulee toimia. Joskus ihminen voi kokea, että on pakko käyttäytyä tietyllä tavalla, joskus puolestaan hän voi tarkoituksellisesti ottaa jonkin roolin. Ihmisen käyttäytyminen ei yleensä vaihtelee merkittävästi, vaikka hänellä onkin erilaisia rooleja eri tilanteissa. Yleensä ihmiset suosivat rooleja, joilla saa sosiaalista hyväksyntää. Hyväksyntä on sekä arvo sinänsä että myös keino saavuttaa muita etuja. Toisinaan roolin valinta on tietoisista, mutta enimmäkseen se on tiedostamatonta tilanteiden vaatimuksiin mukautumista. Roolien käyttäminen on luonnollinen osa yksilön sosiaalista toimintaa, mutta se voi olla myös suojautumiskeino uhkaavalta vaikuttavassa tilanteessa tai pakottavasta syystä omaksuttu toimintatapa. (Ojanen 1994, 114–117, 188.)

Roolien käyttö liittyy ihmisen defenssi- eli puolustusmekanismeihin (Löytönen 2000, 54). Defenssin käsite on psykoanalyttisesta tutkimusperinteestä kulkeutunut myös stressiteorioiden piiriin, joissa usein tehdään jyrkkä ero hallinnan ja defenssimekanismien välille. (Kirmanen 2000a, 58.) Kuitenkin puolustuskeinot ovat stressinhallintakeinojen tapaan yksilön keinoja käsitellä psyykkistä tasapainoa uhkaavia jännitteitä (Vuorinen 1997, 344). Ackermanin (1991) mukaan erityisesti alkoholiperheiden lapset omaksuvat puolustusmekanismeihin perustuvia rooleja perheessä. Lasten käyttämiä puolustusmekanismeja ovat regressio, repressio, sublimaatio, projektio sekä reaktionmuodostus. Kaikki nämä stressiin suhtautumistavat näkyvät useimpien alkoholiperheiden lasten emotionaalisessa kehityksessä. (Ackerman 1991, 58–59.) Samoin niitä voi ilmetä myös muissa stressiä aiheuttavissa tilanteissa.

Tutkimusaineistoni tarinoista kuitenkin juuri alkoholiperheiden lapsilta löytyy merkkejä näistä puolustusmekanismeista.

Regressiolla tarkoitetaan lapsen taantumista aikaisemmalle tunne- tai käyttäytymistasolle. Näin lapsi yrittää kriisitilanteessa palata aikaisempaan turvallisuuden kokemukseen, jos tällainen olotila on joskus vallinnut lapsen elämässä. Kriisivaiheen päätyttyä lapsi palaa normaaliin kehitysvaiheeseensa. Repressio liittyy ahdistusta tuottaviin tilanteisiin, ja sen vaikutuksesta lapsi torjuu tunteita, joita hän muuten ilmaisisi vapaasti. Etenkin päihdeperheissä lapsi joutuu usein tukahduttamaan tunteitaan ja rajoittamaan käyttäytymistään, jotta ei aiheuttaisi lisää ongelmia. Sublimoimalla lapsi muuntaa epämiellyttäviä tunteitaan tai ahdistuneisuuttaan hyväksyttäväksi toiminnaksi. Lapsi saattaa esimerkiksi kohdistaa kaiken energiansa koulussa pärjäämiseen eikä salli itselleen epäonnistumista. Useimmiten aikuiset pitävät lapsen pyrkimyksiä positiivisena asiana, vaikka ne saattavatkin olla häiritsevien kotilojen sublimointia. Projektio tarkoittaa ei-hyväksyttävän käyttäytymisen tai tilanteen kieltämistä syyttämällä siitä muita; lapsi saattaa syyttää toisia samasta käyttäytymisestä, jonka sallii itselleen. Reaktionmuodostuksessa ihminen ilmaisee todellisten tunteidensa vastakohtaa. Lapsi saattaa esimerkiksi laskea leikkiä vaikeasta kotitilanteestaan, vaikka se todellisuudessa ahdistaa häntä. (Ackerman 1991, 58–59.)

Ackermanin (1991) ja Taipaleen (1998) mukaan esimerkkinä lasten roolikäyttäytymisestä ongelmallisessa tilanteessa on alkoholiperheiden lasten viisi perusröoliä: perheen sankari eli vastuunkantaja, syntipukki, sovittelija, kadotettu lapsi ja maskotti. Perheen sankari tai vastuunkantaja on tavallisimmin pätevänä pidetty ja aikuismaisesti käyttäytyvä perheen esikoinen, jolle on siirtynyt osa vanhemmuuden tehtävistä. Syntipukki on perheen turhaumien ja ristiriitojen kohde, joka usein itse hyväksyy roolinsa, mutta saattaa tuoda todelliset tunteensa julki häiriökäyttäytymisellä ja aktiivisella kapinoimisella. Sovittelija pyrkii joustamaan ja sovittelemaan perheen ristiriitatilanteissa. Hän ei itse aiheuta ongelmia, mutta tuntee usein yksinäisyyttä sekä vallan puutetta suhteessa omaan elämäänsä. Useimmiten sisarusparven keskimmäisiin kuuluva kadotettu lapsi kärsii rooliristiriidoista kaikkein eniten. Päinvastoin kuin muiden sisarusten roolit, kadotetun lapsen identiteetti on epävarma; hän kokee asemansa perheessä olevan hukassa. Perheen nuorin lapsi saa yleensä maskotin roolin. Maskotti on lepyttävä, hovin ja helpon tuoja. Häntä ylisuojellaan perheen ongelmilta niin pitkälle, että hänestä tulee täysin epäitsenäinen. Hän on usein sosiaalisesti hyväksytty vanhempien ylpeyden aihe. (Ackerman 1991, 50–51; Taipale

1998, 246.) Näiden roolien lisäksi alkoholiperheen lapsi voi olla haavoittumaton selviytyjä, joka ei vain selviydy ongelmien keskellä vaan myös kasvaa tasapainoiseksi aikuiseksi (Masten & Garmezy 1985, 12; Rutter 1993, 626).

9.2 Tyypiteltyt lasten selviytymisroolit

9.2.1 Selviytymisroolien muodostaminen

Tutkimustarinoiden lasten toiminnan ja reaktioiden mukaan olen koonnut viisi erilaista reagointiroolia. Nämä roolit ovat vastuunkantaja, kapinallinen, sopeutuja, vetäytyjä ja selviytyjä. Olen muodostanut roolit aineistoni tarinoiden pohjalta, mutta ne perustuvat myös väljästi alkoholiperheiden lasten perusrooleihin (ks. Ackerman 1991, 50–51; Taipale 1998, 246). Omassa tyypittelyssäni vastuunkantaja vastaa perheen sankaria, kapinallisessa on paljon samoja piirteitä kuin syntipukissa, ja vetäytyjässä on yhtäläisyyttä kadotetun lapsen kanssa. Sopeutujassa ja sovittelijassa on paljon yhteisiä piirteitä, joskaan oman aineistoni sopeutuja-tyypit eivät pyri esimerkiksi sovittelemaan perheen riitoja. Selviytyjä puolestaan vastaa nimensä mukaisesti selviytyjän roolia. Sen sijaan maskottityyppiä ei omassa tyypittelyssäni esiinny. Lasten tarinoissa ei tällaiseen rooliin ollut aineksia, sillä tarinat kertovat lapsista, jotka ovat hyvin tietoisia perheen ongelmista ja reagoivat niihin aktiivisesti.

Muodostamani roolit kertovat lasten eri tavoista reagoida pahoinvoinnin kokemukseen ja käsitellä sitä. Olen koonnut roolit tarinoiden lasten toiminnan kuvausten perusteella, sillä tutkimushenkilöt kirjoittavat lähinnä pahoinvoivien lasten toiminnasta ja käyttäytymisestä. Tarinoiden lapset ovat toimijoita, jotka käsittelevät pahoinvoinnin kokemusta erilaisin keinoin, esimerkiksi vetäytymällä yksinäisyyteen, kantamalla vastuuta tai hyökkäämällä. Pahoinvoinnin herättämistä tunteista lapset sen sijaan kirjoittavat vähän tai epäsuorasti. Kuitenkin toiminnan ja reaktioiden takaa on tulkittavissa pahoinvoivan lapsen tunteita. Ihmisen on helpompi kuvailla asioita ja tapahtumia kuin tunteita (esim. Määttä 1999, 51). Tunnepitoiset viestit tulevat mukaan itsestään. Ihmisten reagointia selvittäessä on järkevämpää kysyä, ”mitä teit” tai ”mitä tapahtui” kuin kysyä suoraan ”mitä tunsit”. Tunteiden nimeämisellä ei hallita itse tunteen muodostumista, sillä tunteet kumpuavat tiedostamattomasta. (Määttä 1999, 51.)

Ackermanin (1991, 51) mukaan alkoholiperheiden lasten roolit vaihtelevat jäykästi määritellystä täysin hajanaisiin. Näin on myös omassa roolimäärittelyssäni.

Lasten tarinoissa ei ole puhtaasti yhden roolin edustajia, vaan jokaiseen rooliin on kerätty aineksia monista tarinoista, ja päinvastoin samasta tarinasta on saatu aineksia useampaan rooliin. Esimerkiksi sopeutujan roolin piirteitä on lähes kaikilla tarinoiden pahoinvoivilla lapsilla, sillä lähes kaikki lapset ovat jossain määrin itsenäisiä ja pärjääviä. Samoin jotkut yksittäiset tunteet, kuten syyllisyys ja pelko, esiintyvät tarinoissa lapsilla, joiden reagoitavat ovat kuitenkin keskenään erilaiset.

9.2.2 Vastuunkantaja ottaa aikuisen roolin

Vaikeissa perheoloissa elävistä lapsista osa yrittää tasapainottaa ongelmiaan kasvamalla aikuisiksi liian nopeasti. Tällainen lapsi ottaa perheessä usein vastuunkantajan roolin. Vastuunkantaja on tavallisesti pätevänä pidetty ja aikuismainen perheen esikoinen tai ainoa lapsi, jonka vastuulle siirtyy osa vanhempien tehtävistä ja kotiaskareista. Vastuunkantaja pitää itseään ikäistään vanhempana ja käyttäytyy aikuismaisesti. Siksi myös ulkopuolisille lapsen käyttäytyminen näyttää usein kypsytenä ja sosiaalisuutena eikä sitä ymmärretä stressaavan kotitilanteen vaikutukseksi. Muut ihmiset saattavat tukea väärällä tavalla lapsen vastuunkantamista ja vahvuutta ihaillemalla lapsen kypsyttä. (Ackerman 1991, 48–49; Black 1981, 24–25; Emshoff & Anyan 1994, 10; Löytönen 2000, 56.)

Lasten tarinoista viidessä kerrotaan vastuunkantajalapsesta, pikkuaikuisesta, joka epävakaa ja turvattomassa perhetilanteessa on ottanut aikuisen roolin. Lisäksi muutamissa muissa tarinoissa on mainittu yksittäisiä vastuunkantajaan sopivia piirteitä. Tarinoissa vastuunkantajan rooli on kaikkein selkein ja määritellyin, vaikka se esiintyykin harvemmin kuin muut roolit. Lasten tarinoissa vastuunkantajan roolin ottaa useammin tyttö kuin poika; neljässä tarinassa vastuuta kantaa tyttö ja yhdessä tarinassa poika. Kaikkien vastuunkantajasta kertovien tarinoiden kirjoittaja on kuitenkin tyttö. Siksi voidaan tulkita, että vastuunkantamisesta kertovat tarinat ilmentävät ensisijaisesti tyttöjen reagoitua pahoinvoinnin kokemukseen. Taipaleen (1998) mukaan tytöt ja pojat reagoivat uhkaaviin tilanteisiin eri tavoin. On yleistä, että tytöt ilmentävät huolestuneisuutta voimakkaammin kuin pojat. (Taipale 1998, 45.) Juuri huolestuneisuus ja asioista huolehtiminen ovat vastuunkantajan keskeisimpiä ominaisuuksia.

Vastuunkantajan roolin lapsi ottaa usein alkoholiperheessä (Ackerman 1991, 50–51; Taipale 1998, 246). Samaa todentaa Löytösen (2000) alkoholiperheiden lasten selviytymistä käsittelevä tutkimus. Kaikki Löytösen haastattelemat alkoholiperheiden

lapset olivat kantaneet vastuuta lapsuuden perheessä. Tutkimuksessa selvisi, että alkoholiperheen lapset joutuivat luopumaan lapsuudestaan aikaisin joutuessaan ottamaan vanhemmille kuulunutta vastuuta liian paljon. Lapset huolehtivat itsestään, vanhemmistaan sekä kodinhoito- ja lastenhoitotehtävistä. Jotkut lapset joutuivat ottamaan osaa myös perheen taloudellisen vastuun kantamiseen tekemällä tilapäistöitä. (Löytönen 2000, 38–39, 56.) Samoin tutkimusaineistoni tarinoiden kaikki vastuunkantajat ovat päihdeongelmaisten lapsia.

Taipaleen (1998, 264) mukaan vastuuta kantava lapsi on väsymätön uurastaja ja päättäväinen oman elämänsä suhteen. Tällaisia ovat myös lasten tarinoiden vastuunkantajat. Vastuunkantaja huolehtii niin itsestään, sisaruksistaan kuin vanhemmistaankin. Hän tekee läksynsä, herää aamulla kouluun, laittaa ruuan ja tekee muita kotitöitä, hoitaa lemmikkieläimet, siivoaa vanhempien juhlimisen jälkeiset sotkut ja huolehtii omasta nukkumaanmenostaan. Vastuunkantaja kuvataan yleensä rauhalliseksi ja koulussa pärjääväksi lapseksi. Hän on osaava ja tietävä lapsi, joka selviytyy monenlaisista tilanteista. Useimmiten hän suhtautuu rauhallisesti yllättäviinkin tilanteisiin ja selviytyy niistä nokkeluutensa ansioista, kuten seuraavan esimerkin vastuunkantaja, joka löytää koiransa turkista huumeruiskun.

Toni ihmetteli, missä äiti ja isä olivat. Hän löysi keittiön lattialta viinapulloja, tupakka-askeja ja oksennusta. Kotona haisi aivan kaamealta. Toni meni makuuhuoneeseen, mutta siellä ei ollut ketään, paitsi koira Turre, joka ei ollut normaali. Koira vinkui ja ei päässyt ylös. Toni löysi turkista oudon piikin. Hän tiesi, että siihen ei saisi koskea. Toni haki siivouskaapista muovihanskat ja otti piikin pois. Hän vei sen roskiin. Toni katsoi kelloa. Se oli jo 07.59. Kello 8 Tonin täytyi lähteä kouluun. [tm09]

Vastuunkantajan päättäväisyys ja jaksaminen ovat usein vain ulkoista, sillä sisimmässään hän kokee yksinäisyyden ja riittämättömyyden tunteita pyrkiessään suoriutumaan tehtävistään. Koska vastuunkantaja on tottunut järjestämään itsenäisesti omaa ja toisten elämää, hänen on vaikea ottaa vastaan apua ja luottaa muihin ihmisiin. (Ackerman 1991, 48–49; Taipale 1998, 264.) Tarinoiden vastuunkantajia luonnehtii itsenäinen pärjääminen ja kyky huolehtia perheen asioista, mutta lapset myös luottavat ulkopuolisten apuun äärimmäisessä tilanteessa. Viidestä vastuunkantajasta neljä kertoo kodin ongelmista opettajalle, isoäidille, naapurin tädille tai ystävälle. Avunpyytäminen luonnehtii tarinoissa vahvasti lapsen järkevää ja vastuuntuntoista käyttäytymistä: lapsi ei pyri selviytymään kaikesta yksin.

Usein vastuunkantaja kieltää omat tunteensa ja tarpeensa. Hän suunnittelee oman käyttäytymisensä vanhempien tekojen mukaisesti ja pyrkii tasapainottamaan perheen epävakaa ilmapiiriä. Erityisesti päihdeperheessä lapsi oppii tulkitsemaan vanhempiensa vaihtelevia mielialoja ja täyttämään ennalta vanhempiensa toiveet, jotta välikohtauksia ei syntyisi. Arvaamattoman aikuisen seurassa lapsi joutuu seuraamaan tarkasti tapahtumien etenemistä ja käyttämään paljon energiaa ymmärtääkseen läheisiään ja sovittuakseen aikuisten tarpeisiin. Tällaisessa tilanteessa lapsi joutuu kuluttamaan paljon voimavaroja toisten ihmisten käsittämiseen hallitukseen tilannetta, eikä hän ehdi kehittää välineitä itsensä ymmärtämiseen ja siten omaan aitoon autonomiaan. Koska ristiriidat jäävät usein selvittämättä, lapselle ei jää mahdollisuutta purkaa omia tunteitaan ja kokemuksiaan. Hän kokee tunteensa vääriksi ja hävettäviksi, koska niistä ei puhuta eikä niihin vastata. (Ackerman 1991, 48–49; Bardy 1989, 9.)

Vastuunkantajalapsen itsenäisyys on näennäistä ja vahvuus keinotekoisista, koska lapsi on oppinut arvostamaan kykyä kieltää ongelmat. Tämä keinotekoinen vahvuus estää lasta ilmaisemasta tunteitaan. (Emshoff & Anyan 1994, 10.) Myönteiset tunnekokemukset puuttuvat vastuunkantajan elämästä. Pääsääntöisesti hän on joko huolestunut tai vakava ja tyyni. Vastuunkantaja ilmaisee tunteitaan hyvin rajallisesti, ja yleensä vain yksin ollessaan. Vastuunkantaja tuntee surua vaikean perhetilanteen vuoksi, mutta hän ei kuitenkaan koskaan vaivu syvään epätoivoon ja anna tunteilleen liikaa valtaa. Hän saattaa joskus itkeä hankalassa tilanteessa mutta hillitsee itsensä nopeasti. Lapsi ikään kuin päättää ryhdistäytyä ja alkaa jälleen hoitaa vastuutehtäviään, kuten siivota vanhempien juhlimisen jälkeisiä sotkuja tai lohduttaa vanhempiaan heidän ongelmissaan. Vanhemmat puolestaan eivät koskaan kysy, miltä lapsesta tuntuu hankalassa tilanteessa. Lapsen tehtäväksi jää kuunnella, tukea ja lohduttaa vanhempia.

Eräänä päivänä Kaisa tuli koulusta kotiin. Ketään ei ollut kotona. Kotona haisi pahalle. Oksennusta oli ympäri taloa ja olutpulloja oli särkynyt lattialle. Kaisa alkoi itkemään. Kaisa oli nähnyt tämän sotkun monta kertaa aiemmin. -- Kaisa lopetti itkemisen ja alkoi siivota. Kun Kaisa oli siivonnut, niin hän alkoi tehdä läksyjä.[tm15]

Äiti sanoi: ”Meidät häädetään tästä talosta, ellen maksa vuokraa.” Elina juoksi huoneeseensa ja lysähti sängylle. Hän heitti tennispallon ikkunasta ulos ja kiljui. Isä oli taas kapakassa juomassa meidän vuokrat. Elina painoi päänsä tyynyyn ja alkoi jälleen itkeä. Hän otti käteensä keittiöveitsen ja mietti hetken. Elina heitti veitsen lattialle. Hän lähti alakertaan lohduttamaan äitiä: ”Kyllä me tästä selviämme”, Elina sanoi. [tm05]

Vastuunkantaja rajoittaa ja kieltää itseltään lapsuuteen kuuluvia asioita, ja näin oma lapsuus jää elämättä. Hän on kyvykäs johtaja ja osoittaa ulospäin aikuismaista käyttäytymistä, vaikka olisikin sisältä epävarma. (Ackerman 1991, 48–49.) Tarinoiden vastuunkantajien elämää eivät luonnehdi normaalit lapsuuden piirteet: lapset eivät leiki, harrasta tai vietä juurikaan aikaa ystävien kanssa, sillä lapsen aika kuluu kodista ja perheestä huolehtimiseen. Toisaalta nämä piirteet eivät liity vain vastuunkantajaan, vaan ovat yleisiä kaikissa pahoinvoinnin tarinoissa. Neljässä tarinassa vastuunkantaja ei ilmaise surua tai kiukkua siitä, että hänen elämästään puuttuvat monet lapsuudelle tyypilliset asiat. Vain yksi vastuunkantaja kyseenalaistaa roolinsa: lapsi tiedostaa sen, että hänen toimintansa ja häneltä vaaditut asiat eivät kuulu lapsen velvollisuuksiin.

Minä, 14-vuotias, jouvun imuroimaan, tiskaamaan, siivoamaan, peseen pyykkiä, tehä ruokaa ja hoitaa mutsille kuuluvat velvollisuudet ku se vaan juo tuolla. [tk28]

Tarinoiden vastuunkantajien käyttäytymistä luonnehtii huolestuneisuus. He ovat huolissaan perheen taloudellisesta pärjäämisestä, kotitöistä, vanhempien terveydestä ja onnellisuudesta sekä vanhempien alkoholinkäytöstä ja riitelystä. Jos vanhemmat ovat pitkään poissa kotoa, lapsi alkaa miettiä, mitä on tapahtunut. Yhdessä tarinassa lapsi on huolissaan, koska isä on lähtenyt humalassa ajamaan autolla. Vastuunkantaja kokee olevansa vastuussa vanhemman pärjäämisestä ja jaksamisesta. Lapsi on epävakaa vanhemman tärkeä tukipilari, eikä hän voi muuttaa pois kotoa esimerkiksi toisen vanhemman luokse, vaikka niin tahtoisikin. Huoli siitä, että yksin jäänyt vanhempi tekisi itselleen jotakin, saa lapsen siirtämään omat toiveensa syrjään.

Kaisa olisi halunnut muuttaa isänsä ja pikkuveljensä luo, koska hänen äitinsä oli alkoholisti. Kaisa ei kuitenkaan halunnut jättää äitiään yksin, koska äiti olisi voinut vaikka tappaa itsensä. [tm15]

Taipaleen (1998) mukaan jokaisessa vanhemman ja lapsen suhteessa on rakkauden ja hyvän hoivan viesti. Vaikka vanhemmat osoittautuisivat ulkopuolisten arvostuksissa huonoiksi kasvattajiksi, lapsen kokemus välittää toisenlaista viestiä. Lapsi rakastaa myös niin sanottuja huonoja vanhempia. (Taipale 1998, 34.) Vastuunkantajan roolissa tämä piirre näkyy selvästi siinä, kuinka lapsi suhtautuu vanhempiinsa. Vaikka lapsi on kokenut laiminlyöntiä, hän silti ilmaisee rakkautta vanhempiensa kohtaan.

Kyllä mä tiän että mejän faija rakasti kaikkia meitä poikia ja Annia, mutta sillä oli vaan ongelmii alkoholin kaa. [pk26]

Hän rakasti vanhempiaan, mutta heidän ollessa humalassa, hän pelkäsi heitä. [tm18]

Myönteisiä tunteita vanhempiaan kohtaan vastuunkantaja ilmaisee suhtautumalla ymmärtäväisesti vanhempiansa alkoholin käyttöön, vaikka ei siitä pidäkään. Hän ymmärtää ja lohduttaa vanhempiaan ja puolustaa heitä tarpeen tullen. Toisaalta vastuunkantajalla on halua muuttaa perheessä olevia epäkohtia, ja tämän vuoksi hän myös uskaltaa huomauttaa vanhemmilleen esimerkiksi alkoholin käytöstä. Lapsi pyrkii konkreettisin keinoin vaikuttamaan vanhempien alkoholinkäyttöön: hän heittää äidin olutpullot roskikseen, käskee vanhempaansa lopettamaan juomisen ja rukoilee Jumalalta apua vaikeaan tilanteeseen.

Isä kertoi, että äidin maksassa oli jotain vikaa, joka saattaisi pahimmillaan olla syöpä. ”Eiiii!” kiljui Sanna. Hän hakkasi käsiään pöytään ja itki katkerasti. Isä itki myös ja huikkasi kulauksen koskenkorvaa. Sanna huomasi ja karjui itkunsekaisella äänellä ”Älä nyt enää ryypää!”. [tm18]

Kaisa oli jopa rukoillut Jumalalta, että äiti olisi edes yhden päivän juomatta. -- Läksyjen jälkeen Kaisa lähti etsimään jääkaapista jotain syömistä. Jääkaapissa ei ollut kuin muutama olutpullo. Kaisa päätti heittää pullot ulkoroskikseen. [tm15]

”Minulla on kauhea nälkä!” huudahti Toni mummilta itku kurkussa. Mummi meni jääkaapille, ja avasi sen. Se oli pullollaan viina- ja kaljapulloja.
 ”Voi minua! Minkälaiseksi minä oikein olen äitisi kasvattanut? kysyi mummi itkun partaalla.
 ”Älä sure mummi! Ei se ole sinun syysi!” Toni lohdutti.
 ”He ovat alkoholisteja, niin vain voi joskus käydä!” tuumasi mummi. [tm09]

Vaikka vastuunkantajan rooli ei tue lapsen normaalia kehitystä, lapsi itse saattaa tuntea roolistaan mielihyvää. Hän kokee olevansa tärkeä ja tarpeellinen muille ihmisille. Lapsi ei yleensä huomaa tai tiedosta, miksi hän on omaksunut tietynlaisen roolin. Olennaista vastuunkantajan roolissa on, että tarinoissa vanhemmat eivät useinkaan suoraan vaadi lapselta kotitöiden tekemistä tai vanhempien huolien jakamista, vaan

lapsi itse ottaa tämän roolin. Toisaalta vanhemmat ovat niin kyvyttömiä kantamaan itse vastuunsa, etteivät he myöskään huomaa lapselle kasaantuvaa taakkaa.

9.2.3 Nuori kapinallinen nousee vastarintaan

Osa tarinoiden lapsista reagoi pahoinvointiin aggressiivisesti ja vihaisesti ja pyrkii selviytymään hankalassa tilanteessa kapinoimalla olosuhteita tai aikuisia vastaan. Kodin ongelmat heijastuvat kapinallisen käytökseen myös koulussa ja vapaa-ajalla: hän on häirikkö koulussa, ajautuu usein tappeluihin, varastaa kaupasta ruokaa tai kaljaa ja purkaa pahaa oloaan käyttämällä päihteitä tai vahingoittamalla itseään. Tällainen lapsi on perheen turhaumien ja ristiriitojen kohde, ja usein huomio perheen todellisista ongelmista siirtyy lapsen häiriökäyttäytymiseen (Ackerman 1991, 50; Taipale 1998, 246). Uusikylän (2003, 87) mukaan väkivaltainen käyttäytyminen on näkyvintä pahan olon oireilua, mutta ei useinkaan yhtä vakavaa kuin lapsen sulkeutuminen omaan maailmaansa. Ackerman (1991, 50) ja Taipale (1998, 246) kutsuvat aggressiivisesti reagoivaa lasta syntipukiksi. Tässä tutkimuksessa käytän nimitystä kapinallinen.

Kaikkiaan 16 tarinassa on piirteitä kapinallisen reagoitavasta. Kuudessa tarinassa kapinointi on ainoa tai hyvin vahva selviytymiskeino. Muissa tarinoissa on yksittäisiä kapinallisen piirteitä tai lapsella on kapinoinnin ohella jokin muukin ilmeinen selviytymisrooli. Sekä tytöt että pojat reagoivat kapinallisesti; kuudessa tarinassa kapinoija on tyttö ja kymmenessä poika. Kolme kapinallisista pojista kertovista tarinoista on tytön kirjoittamaa, joten niissä on aineksia myös tytön reagoitavoista. Sekä kirjoittajan että päähenkilön sukupuolesta riippumatta kapinallisen tuntomerkkejä ovat vahva tunteiden ilmaiseminen, väkivaltaisuus, päihteiden käyttö, itsetuhoisuus ja kouluvaikeudet. Kapinalliset pojat ovat kuitenkin selvästi tyttöjä väkivaltaisempia ja heillä on enemmän kouluvaikeuksia, kuten tappeluja koulutovereiden ja yhteenottoja opettajan kanssa. Poikien aggressiivisuus ja pahan olon purkaukset kohdistuvat heidän itsensä lisäksi usein toisiin ihmisiin sekä verbaalisesti että fyysisesti. Kapinalliset tytöt kohdistavat aggressiivisuuden enemmän itseensä. Tyttöjen aggressiivisuus toisia ihmisiä kohtaan on ainoastaan sanallista tai vain ajatuksissa lausuttua. Kapinalliset tytöt ilmaisevat poikia enemmän olevansa ahdistuneita ja vihaisia perheen ongelmien vuoksi.

Kapinallisen rooli on tarinoissa esimerkiksi vastuunkantajaan verrattuna tietoisempi eikä kapinallinen useinkaan nauti roolistaan. Sen sijaan juuri vastuunkantaja saattaa kokea roolinsa erittäin tärkeäksi. Muutamat kapinalliset arvioivat rooliaan

miettimällä käyttäytymistään. Erästä lasta kaduttaa opettajalle sanotut ikävät sanat, ja toinen huomaa lopulta äidin todella välittäneen ja huolehtineen hänestä, vaikka lapsi oli kapinoinut äitiä vastaan monin tavoin. Eräs lapsi toivoisi voivansa olla jotakin muuta kuin kapinallinen. Omaksuttua ”kovan pojan” roolia on kuitenkin vaikea vaihtaa kavereiden arvostuksen menettämisen pelossa, sillä joillekin lapsille kapinallisuus on tärkeä status kaveripiirissä.

Kotimatalla jossain takaraivossani eli ajatus, et kuinka kiva ois olla normaali koulupoika, rakastavat vanhemmat ja hyvät ystävät. Mut eihän se ois mahdollista, osittain siksi, että täytyihän mun olla mun kavereiden silmissä tosi kovis, ja mulla ei ollu enää äitii. Kyyneleet pyörähti silmilleni. Varmistin, ettei kukaan nää. [tk27]

Uusikylän (2003) mukaan kapinalliset lapset vastustavat kaikkia ja kaikkea eivätkä alistu auktoriteettien vaatimuksiin. Kapinointi ei useinkaan ole merkki lapsen vahvuudesta ja itsenäisyydestä vaan epävarmuudesta ja riippuvuudesta. Kapinallinen testaa käyttäytymisellään muiden rakkauden määrää. Jos vanhemmat ja muut aikuiset hyväksyvät hänet, hän voi uskoa heidän myös välittävän hänestä aidosti. Useimmiten aikuisten kärsivällisyys loppuukin nopeasti, mikä johtaa yhteentörmäyksiin lapsen ja aikuisen välillä. (Uusikylä 2003, 104.)

Kapinallisista lapsista kertovissa tarinoissa aikuisten kärsivällisyys on yleensä loppunut, minkä vuoksi lapsi on jäänyt yksin tunteidensa kanssa. Kapinallinen on usein surullinen tai vihainen, ja hän itkee herkästi. Kapinallinen ilmaisee esimerkiksi vahvasti olevansa vihainen vanhempien alkoholinkäytöstä tai siitä, että kotona ei ole ruokaa. Hän ei kuitenkaan saa tunteilleen vastakaikua tai tukea hankalissa tilanteissa: vanhemmat sivuuttavat lapsen tunteet, opettaja tulkitsee lapsen käyttäytymisen ilkeytenä tai laiskuutena eikä kavereille voi näyttää todellisia tunteita, kuten edellinen sitaatti kertoi. Selviytyäkseen pahoinvointia aiheuttavista tilanteista lapsi oppii ilmaisemaan tunteensa voimakkaasti. Näin lapsi pyrkii joko saamaan aikuisten huomion, purkamaan ahdistustaan tai unohtamaan hetkeksi perheen ongelmat. Lapsen aggressiivisuus ja tunteiden voimakas ilmaiseminen saattavat näyttäytyä vahvuutena ulkopuolisille, mutta todellisuudessa vahvuus on ulkoista ja näennäistä.

Taipaleen (1998, 246) mukaan kapinallinen lapsi tuntee olevansa hylätty ja loukattu. Samoin lasten tarinoissa kapinallinen tuntee vahvasti epäoikeudenmukaisuutta, vihaa ja surua, ja hän kokee, ettei kukaan rakasta häntä. Hän myös ilmaisee tunteensa voimakkaasti joko sanallisesti tai toiminnan kautta, kuten käyttäytymällä väkivaltaisesti,

hajottamalla tavaroita tai käyttämällä päihteitä. Kapinallisen kielteiset tunteet kohdistuvat perheeseen, vaikka hän ei perheenjäsenille sitä suoraan sanoisikaan. Tarinan kerronnasta, ikään kuin lapsen ajatuksista, käy kuitenkin ilmi, että kapinallinen ei viihdy perheensä kanssa ja usein myös tuntee vihaa esimerkiksi vanhempiaan kohtaan.

Sit äiti oli ruvennu siivoo ja löys mun kouluvihon joka oli täynnä kaikkii mun perheest kuinka mä vihaan niit. -- Äiti ei jaks enää. No en mäköö kyl sitä. [tk25]

Heräsin ku veljeni tuli kotia kaheksalta aamulla ja oli ihan päissään. Sen nimi on Perttu ja se on 16. Mun perheeseen kuuluu myös umpijuoppo äiti ja väkivaltainen ukko (isä) joka hakkaa meitä, minkä töiltä ehtii. -- Mulla on myös isosisko. Se asuu jo omassa kodissa onnellisena ja oon onnelline et se pääs tästä helvetin perheestä eroon. [tk28]

Kapinallinen käsittelee pahaa oloaan käyttäytymällä itsetuhoisesti: lasten tarinoissa kerrotaan itsensä fyysisestä satuttamisesta, syömisen totaalista lopettamisesta, päihteiden käytöstä, omien tavaroiden hajottamisesta ja itsemurha-ajatuksista. Itsensä fyysisestä satuttamisesta puhuessaan lapset tarkoittavat lähinnä viiltelyä, joka on tarinoissa vahva ja konkreettinen pahoinvoinnin ilmaus. Toisaalta kirjoittajat kertovat tarinan lapsen viiltelevän itseään pahan olon helpottamiseksi, toisaalta viiltely on ilmaus siitä, että lapsi ei välitä enää mistään eikä mikään tunnu miltään, koska ongelmat ovat kasvaneet ylittämättömiksi. Vaikka viiltely mainitaan vain neljässä tarinassa, se on silti äärimmäisenä pahan olon ilmauksena merkittävä asia kirjoittajien käsityksissä.

Mulla on niin paska fiilis että mä viiltelen itteeni. Onneks se helpottaa mutta vaan hetkellisesti. [tk28]

Sini ei jaks tavallista arkea niimpä hän ei välitä enää mistään. Hän alkoi polttaa, juoda ja satuttaa itseään. -- Sini ottaa salaa veitsen mukaan ja menee vessaan ja pistää oven lukkoon. Hän istuu vessan lattialla kaikki eiliset meikit poskilla, kyyneleet valuu pitkin poskia, hän ottaa veitsen käteen, laittaa veitsen ihoa vasten ja vetäisee pitkän viillon. Haavasta alkaa tulla verta. Hän tekee viiltoja kolme lisää ja nousee seisomaan ja vie veitsen takaisin keittiöön pieneen hyllykköön, hän kävelee huoneeseen ja pukee päälle, lähtee ulos, polttaa tupakan ja tumpkaa sen käteensä. [tm19]

Kapinallinen käyttää alkoholia tai muita aineita jo hyvin nuorena (Ackerman 1991, 49). Vornasen (2000) tutkimuksen mukaan stressinhallinnassa päihteiden käyttö voi merkitä oman epäonnistumisen tai riittämättömyyden tunteen lievittämistä ja oman identiteetin tukemista. Päihteiden käyttö voi merkitä nuorille myös tapaa irrottautua vanhemmista ja merkkiä kuulumisesta toveriryhmään. Alkoholia tai muita päihteitä hallintakeinonaan käyttävät nuoret viihtyvät huonommin koulussa ja heillä on useammin ristiriitoja ja vaikeuksia opettajien kanssa. (Vornanen 2000, 213–215.) Lasten tarinoissa kapinallisen päihteidenkäyttö liittyy osittain asemaan kaveripiirissä ja nuorten tavanomaiseen kokeiluun, mutta ensisijaisesti kirjoittajat ilmaisevat sen olevan pako keino arjen huolista tai vanhemmilta opittu toimintamalli.

Nico oli ajautunut loputtomaan kierteseen, mistä ei ollut enää paluuta. Eikä hän enää edes halunnutkaan eikä yrittänytkaan lopettaa, koska kalja, tupakka ja huumeet olivat ainoa valopilkku, ainoa ilo hänen surkeassa elämässään. [tk23]

He istuvat penkille ja alkavat juoda kaupasta varastettuja pulloja. Vähän ajan kuluttua he ovat kännissä. Sini ottaa kännykän käteen, hän puhuu kaverinsa kanssa puhelimessa. Sinin puhe on epäselvää ja hän itkee ja kyselee että miten hänestä on tullut tällainen. Hän myös sanoo että hänellä ei olisi mitään väliä vaikka hän kuolis. [tm19]

Oltii oltu siellä noin tunnin verran ja kaikki oli ihan pilvessä. Ite en ollu ottanu mutta kyllä illan mittaan aijoin. Siinä samassa Jape tuli mun viereen istumaan ja tarjosi mulle savut. Olin ihan sekasin. En muista illasta juuri mitään. [tk28]

Lapsen tuntemukset siitä, ettei hän tahdo elää tai kukaan ei kaipaakaan häntä, ovat yleisiä kaikissa pahoinvoinnin tarinoissa. Kapinallisista kertovissa tarinoissa nämä tuntemukset saavat enemmän painoarvoa, sillä ne liittyvät selviin itsemurha-ajatuksiin ja itsetuhoisiin tekoihin, kuten itsensä satuttamiseen. Viidessä kapinallisesta kertovassa tarinassa puhutaan itsemurhasta: kolme kapinallista tyttöä pohtii itsemurhan tekemistä, mutta tarinoissa itsemurhan lopulta toteuttavat lapset ovat poikia.

Mun tekis mieli joskus tappaa itteni! Se olis kaikille hyvä ja ei ne varmaan edes huomais jos mä oisin kuollu. Sitten vasta ku kukaan ei laittais ruokaa tai siivois ne huomais. [tk28]

Eräänä iltana Heikki otti puukon käteensä ja viilsi ranteensa auki. Sairaalassa todettiin, että hän oli kuollut. [pm12]

Kirjoittajien mukaan lapsen kapinallisuus näkyy koulussa erilaisina sopeutumis- ja käyttäytymisongelmina. Koulunkäynti ei kiinnosta kapinallista. Hänen koulumenestyksensä on usein heikko, hän on väsynyt tunneilla ja hänellä on keskittymisvaikeuksia, hän häiritsee oppitunteja, myöhästelee, pinnaa ja karkaa koulusta kesken päivän. Kapinallinen kokee opettajan suhtautumisen häneen kielteiseksi, epäoikeudenmukaiseksi ja ymmärtämättömäksi: opettaja moittii, pilkkaa ja kertoo oppilaan huonon koenumeron koko luokan kuulleen. Kapinallinen ajautuu usein riitoihin opettajan tai rehtorin kanssa, ja tilanteet kärjistyvät opettajalle haistatteluun tai koulusta karkaamiseen. Lapsi saattaa tulla kouluun väsyneenä ja myöhässä mielessään vanhempien öiset juhlimiset tai nälkäisenä, koska kotona ei ollut mitään ruokaa aamupalaksi. Opettaja takertuu usein ymmärtämättömästi ainoastaan oppilaan myöhästymiseen tai heikkoon osaamiseen eikä huomaa lapsen todellisia ongelmia.

Oon seiskalla ja mun koulu menee ihan perseelleen. Mä oon lintsannu aina enkun tunneilta ja en jaksaa ees aina mennä kouluun. [tk25]

Kun Joni kavereineen astuu luokkaan, kuului opettajan vihainen ääni. ”Joni Kuusisto, missä sinä olet ollut?” Joni vastasi opettajalle: ”Ei kuulu sulle ämmä.” ”Minulle ei puhuta tuolla lailla,” opettaja sanoi järkyttyneenä. Mene rehtorin kansliaan. Osaat varmaan tien. -- Kun Joni avasi kanslian oven hän kuuli rehtorin äänen. ”Tämä ei ollut mikään yllätys, mitä sinä nyt olet tehnyt? Joni vastasi yksitoikkoisella äänellä: ”Sanoin ope ämmäksi.” Tuli hetken hiljaisuus, kunnes rehtori kysyi: ”Luuletko olevasi muiden yläpuolella? Luuletko voitasi sanoa muille ihan mitä vaan?” Joni ei vastannut mitään. Hän ei voinut. Häntä ahdisti. Hän halusi sieltä pois. Yhtäkkiä Joni ryntäsi ovelle riuhtaisi sen auki ja juoksi käytävään. [tm17]

Aggressiivisuudestaan huolimatta kapinalliset ovat tutkimushenkilöiden mukaan useammin itse koulukiusattuja kuin kiusaajia. Seitsemässä kapinallisesta kertovassa tarinassa lapsi on koulukiusattu, kahdessa tarinassa lapsi itse on kiusaaja. Kapinallisia kiusaajia luonnehtii kiusaamisen äärimmäinen raakuus ja väkivaltaisuus. Toisesta kiusaajasta sanotaan, että hänellä on mielenterveysongelmia, ja siksi hän käyttäytyy väkivaltaisesti koulussa. Toinen puolestaan lopulta kostaa kokemansa kiusaamisen. Lopulta käy kuitenkin niin, että kapinallinen saa syyt niskoilleen eikä ainakaan tarinan mukaan kiusaajalle tule teoistaan mitään seuraamuksia.

”Mitäs vammainen?” Eero kysyi ilkeästi koulun ainoalta kehitysvammaiselta.
 ”Mene pois.”

Mutta Eero kävi hänen kimppuunsa koulun lopussa, hakkasi hänet niin, että joutui sairaalaan. Kun asiasta otettiin selvää, Eero väitti ettei tiennyt mitään. [pk30]

Välitunnilla Heikin kimppuun kävi eräs oppilas ja löi Heikiltä ilmat pihalle. Tällä kertaa Heikki ei lähtenyt kouluun, vaan otti taskustaan puukon ja löi sen kiusaajansa jalkaan. Heikki erotettiin koulusta ja hän joutui koulukotiin. [pm12]

Kapinallisen käyttäytymistä kuvastaa nuorisojengiin kuuluminen. Vaikka jengin toimintaan liittyisikin eettisesti arveluttavia piirteitä, jengi tuo kapinalliselle turvallisuuden tunnetta. Yhdessä tarinassa kerrotaan kapinallisesta, joka kuuluu rasismia ja väkivaltaan korostavaan skinhead-jengiin. Tarinan lapsi hyväksyy tämän väkivallan, vaikka on joutunut sekä kokemaan itse että näkemään äitiinsä kohdistuvaa väkivaltaa kotona. Dufva (2001, 18–19) toteaaakin, että lapsilla ja nuorilla saattaa väkivallan näkemisen tai kokemisen seurauksena olla väkivallan hyväksyviä asenteita.

Kaikki skinit on yhtä perhettä ja jos jollekin joka on perheen sisälle päässy ja etenkin likoille tehään jotain esim. hakataan, niin sitten kannattaa olla muualla. Me kostetaan kolminkertaisesti. -- Minä ja Jape jäätii kaupungissa pois. Japen puhelin alko soida ja sen kaveri soitti sille, että yläkaupungilla ois rähinä joittekin mutujen kanssa. Lähettii äkkiä juoksee sovittuun paikkaan ja siellä oli jo sirkus pystyssä. Oman puolen pojilla oli pesäpallomailasta 2 m kettinkeihin asti aseita ja siellä ne mätki mutuja. [tk28]

Kaikkia kapinallisia leimaa jokin äärimmäinen teko: viiltely, kotoa karkaaminen, päihteiden runsas käyttö, jengiin kuuluminen, väkivallan teko, varastaminen tai itsemurha. Kirjoittajien mukaan lapsen äärimmäinen teko voi olla sekä syvän pahoinvoinnin ilmaus että eräänlainen hätähuuto aikuisille, jotta nämä huomaisivat lapsen pahoinvoinnin. Tähän hätähuutoon kapinallinen saa tarinoissa harvoin vastauksen. Vaikka useita pahoinvoinnin tarinoita luonnehtii onnellinen loppu ja jonkinlaiseen ratkaisuun pääseminen, kapinallisista kertovien tarinoiden loppu on yleensä lohduton: lapsen tilanne ei parane millään tavalla, tai hän ajautuu entistä vaikeampiin ongelmiin.

9.2.4 Sopeutuja oppii unohtamaan itsensä

Sopeutuminen muiden odotuksiin on tavallinen reagoititapa. Lapsi tottuu miellyttämään muita ja sopeutumaan, mikä tapahtuu usein tinkimällä omasta persoonallisesta tyydytyksestä. Sopeutajat oppivat omien etujensa nimissä miellyttämään muita. Ahkera ponnistelu ei johdu siitä, että se tuottaisi mielihyvää vaan pikemminkin epävarmuudesta, joka vaatii jatkuvasti hyväksyntää muiden taholta. (Uusikylä 2003, 103.) Blackin (1981) mukaan sopeutuja on perheen joustaja ja tasapainoisen ilmapiirin ylläpitäjä. Lapsi ei koskaan aiheuta ongelmia vaan noudattaa vanhempien ohjeita. Tällainen lapsi jää usein huomiotta. Hän ei osoita tunteitaan eikä häiriköi koulussa. Hän menestyy koulussa ja on yhteistyökykyinen, mutta ei halua johtotehtäviin. (Black 1981, 26–49.)

Pahoinvoinnin tarinoissa sopeutuja on vaatimaton ja huomaamaton lapsi, joka oppii sivuuttamaan omat tarpeensa ja toiveensa ja tyytymään vähään. Lapsi ei kapinallisen tavoin kyseenalaista elämäntilannettaan eikä vastuunkantajan tavoin pyri vaikuttamaan asioihin, vaan hän hyväksyy vaikeankin elämäntilanteen usein sellaisenaan. Hän ei kuitenkaan ole lamaantunut tai saamaton oman elämänsä suhteen, vaan osoittaa kyvykkyyttä ja päättäväisyyttä selviytyessään arjen tilanteista itsenäisesti. Vaikka hän tiedostaa ja tuntee elämäntilanteeseen liittyvät vaikeudet ja kärsimykset, hän uskoo selviävänsä niistä parhaiten sopeutumalla.

Sopeutuja on hyvin laaja tyyppi. 18:ssa pahoinvoinnin tarinassa kerrotaan näin reagoivasta lapsesta. Lisäksi liki kaikissa muissa tarinoissa on pieniä viitteitä sopeutujan rooliin, sillä lähes jokainen tarinoiden pahoinvoiva lapsi joutuu joiltakin osin sopeutumaan tilanteeseensa. Myös esimerkiksi useimpien kapinallisten vastarinta ei ole täydellistä, mikä johtuu paljolti siitä, että lapset ovat riippuvaisia aikuisista eikä heillä ole tarpeeksi keinoja, mahdollisuuksia eikä aina edes haluakaan irrottautua totaalaisesti hankalasta elämäntilanteesta tai vaikeista perhesuhteista. En kuitenkaan poimi sopeutujan rooliin aineksia kaikista tarinoista, sillä silloin roolista saattaisi tulla pirstaleinen. Sopeutujan roolin ottaa lasten tarinoista seitsemässä tyttö ja yhdessätoista poika. Neljä pojasta kertovaa tarinaa on tytön kirjoittamia.

Sopeutujaa voisi luonnehtia näkymättömäksi lapseksi. Hän on niin vaivaton, etteivät aikuiset huomaa häntä ja hänen ongelmiaan. Lasten henkisessä pahoinvoinnissa on paljolti kysymys juuri tästä: aikuiskeskeisessä yhteiskunnassa lapset ongelmineen muuttuvat näkymättömiksi. Usein myös lapsi itse peittää ongelmansa eikä puhu niistä

muille. Lapset huomataan vasta, kun jotain todella traagista tapahtuu, vaikka lapsen hätään olisi pitänyt puuttua jo paljon aikaisemmin. Rimpelä (2000) toteaaakin, että lasten pahoinvoinnin huomaamiseen liittyy vielä paljon esteitä, joista perustavanlaatuisin on se, etteivät aikuiset näe tai halua nähdä lapsen hätää, ennen kuin ongelmat ovat kasvaneet lähes ylittämättömiksi (Sunimento 2000b, 12). Eräessä aineiston tarinassa kerrotaan pojasta, joka ei ole uudessa koulussa saanut ystäviä. Aikuiset vähättelevät lapsen huolta ja vakuuttelevat hänelle, että hän saa vielä ystäviä. Lapselle tilanne on kuitenkin niin ahdistava, että hän päätyy ratkaisemaan tilanteen itsemurhalla.

Kim lintsasi pari päivää. Opettaja alkoi ihmetellä ja päätti soittaa Kimin vanhemmille. He eivät välittäneet kuulemastaan. Lopulta Kim joutui sairaalaan tiputukseen, koska hän oli lopettanut syömisen. 2 päivän kuluttua Kim kuoli, koska hänen sydämensä pysähtyi. Vasta silloin Kimin vanhemmat rupesivat ajattelemaan miltä Kimistä oli tuntunut: kurjalta, ei ystävää, ei ketään, jolle puhua. [pm07]

Sopeutuja ei reagoi voimakkaasti pahoinvointia aiheuttaviin tekijöihin. Välillä hän ilmentää toiveikkuutta paremmasta tulevaisuudesta: ”Tällaisen elämän kanssa täytyy oppia elämään. -- Kumpu huomina paistaisi minulle.” [pm10] ”Ehkä huomenna äiti saa jo työpaikan. Ehkä huomenna kaikki alkaa mennä paljon paremmin...” [tm08] Pääsääntöisesti sopeutujan reagointi pahoinvointiin on kuitenkin alistuvaa hyväksymistä. Tarinoiden lapset ovat niin tottuneita vastoinkäymisiin, etteivät he jaksa kapinoida niitä vastaan. Jos kodin jääkaapissa ei ole ruokaa, lapsi lähtee nälkäisenä kouluun ja hyväksyy tilanteen, koska ei voi sitä muuttaakaan. Eräs köyhän perheen sopeutuja-lapsi ei harmittele sitä, että perheellä ei ole varaa tietokoneeseen, vaan hän keksii pelaamisen sijaan muuta mukavaa tekemistä. Toinen sopeutuja puolestaan hyväksyy vanhempiensa alkoholinkäytön, koska hän uskoo, etteivät he alkoholisteina voi asialle mitään.

Sopeutuja ei kyseenalaista kohtaamaansa epäoikeudenmukaisuutta. Esimerkiksi eräs sopeutuja asuu alkoholisti-isän kanssa, joka laiminlyö lapsesta huolehtimisen. Lapsen äiti on muuttanut kotoa pois. Lapsi ei näe mitään ristiriitaista tai epäoikeudenmukaista siinä, että hänen on täytynyt jäädä epävakaan vanhemman luo asumaan, vaan sen sijaan hän sanoo ymmärtävänsä, miksi äiti halusi muuttaa pois: ”Isä juhli taas melkein koko yön lukuisien naisystävien kanssa. Äiti muutti pois jo monta vuotta sitten, ymmärrän häntä täysin.” [tk21] Samoin sopeutujan suhtautuminen koulukiusaamiseen todentaa hänen tapaansa hyväksyä asiat sellaisenaan. Sopeutuja ei

vastusta kiusaajiaan eikä useinkaan kerro opettajalle tai vanhemmille olevansa koulukiusattu. Sopeutujan voi olla vaikea luottaa muiden apuun, jos hän on kokenut paljon pettymyksiä. Hän ei usko kenenkään todella välittävän hänen huolistaan.

Kaisaa kiusattiin usein koulussa. Kukaan ei välittänyt, vaikka häntä kiusattiin. [tm15]

Jussi meni istumaan omalle paikalleen. Luokan pahin kiusaaja Tommi alkoi heitellä Jussia kuminpalasilla ja muilla tavaroilla. Jussi ei viitsinyt kannella, koska silloin häntä kiusattaisiin vielä enemmän. -- Jussin elämä on kurjaa, koska häntä kiusataan eikä hän saa mistään apua. Jussi on onneton. [pm11]

Sopeutujan elämää luonnehtii itsenäinen pärjääminen. Tarinoissa ei juuri kerrota, että sopeutuja edes kaipaisi muiden seuraa tai apua. Vastuunkantajasta sopeutuja eroaa siinä, että hän huolehtii yleensä vain itsestään eikä niinkään ota vastuuta kotitöistä tai vanhempien selviytymisestä. Hankalissakin tilanteissa sopeutuja osoittaa neuvokkuutta ja keksii keinoja selviytyä. Tarinoiden lapset ovat esimerkiksi oppineet huolehtimaan ruuan saamisesta, jos vanhemmat eivät siitä huolehdi. Lapset käyvät kaupassa ja laittavat itse ruuan, menevät naapuriin syömään tai kutsuvat mummon apuun. Toisinaan nälkäinen lapsi jopa näpistää ruokaa kaupasta.

Läksyjen jälkeen Kaisa lähti etsimään jääkaapista jotain syömistä. Jääkaapissa ei ollut kuin muutama olutpullo. Kaisa päätti heittää pullot ulkoroskikseen. Sitten Kaisa lähti käymään naapurin sydämellisen ja ystävällisen rouva Järvisen luona. Rouva Järvinen antoi Kaisalle leipää ja mehua. Jälkiruuaksi rouva Järvinen antoi Kaisalle kiisseliä. [tm15]

Löysin muuten mutsin pullot ja rahasäilön. Ja niillä mä kävin ostaa ruokaa ja pari maitotölkkiä. [tk28]

Hänen oli pakko saada ruokaa, vaikka rahaa ei ollutkaan. Hän mietti mielessään, että ei yksi lihapiirakka haittaa. Hän lähti kulkemaan kohti lihapiirakkaosastoa. Ohimennen hän sujautti lihapiirakan taskuunsa ja lähti kävelemään kohti kassaa. Hän käveli kassatäidin ohi ja sanoi: ”En osta mitään.” [tm17]

Sopeutujan rooli on melko tiedostamaton kantajalleen eikä sopeutuja juuri arvioi käyttäytymistään. Sopeutuja pyrkii kieltämään ongelmat hyväksymisellä ja pärjäämisellä. Sopeutujaa luonnehtiva itsenäisyys ja pärjääminen on kuitenkin keinotekoisia. Järventie (2001) toteaa, että jos lapsi joutuu selviämään yksin pitkiä

ajanjaksoja päivittäin, hänestä ei kehity pärjäävää ja itsenäistä, vaikka siltä ulkoisesti vaikuttaisikin. Vaikka lapsi selviytyisikin käytännön askareista, hän joutuu käyttämään suuren osan psyykkisestä energiastaan perustarpeitaan tyydyttävien korvikkeiden luomiseen, mikä ei tue lapsen normaalia kehitystä. Tällaisia korvikkeita voivat olla esimerkiksi syömishäiriöt ja huumeiden käyttö. (Järventie 2001, 112.) Lasten tarinoissa näistä korvikkeista kerrotaan vähän. Sellaisiksi voidaan kuitenkin määritellä muutaman kerran mainitut alkoholin ja huumeiden käyttö, tupakointi sekä viiltely. Myös television liiallista katselua voidaan pitää sopeutujalle tyypillisenä korvikkeena.

9.2.5 Vetäytyjä sulkeutuu omaan maailmaansa

Uusikylän (2003, 87) mukaan lapsen kääntyminen sisäänpäin, sulkeutuminen omaan maailmaansa, on usein vaarallisinta pahoinvoinnin oireilua. Osa pahoinvoivista lapsista pyrkii selviytymään pahoinvoinnista vetäytymällä yksinäisyyteen. Lapsen selviytymisstrategiat jaetaan usein kahteen ryhmään juuri sen mukaan, pystyykö lapsi solmimaan positiivisia ihmissuhteita perheen ulkopuolella. Lapset, jotka eivät onnistu ihmissuhteiden luomisessa, pyrkivät selviämään vaikeasta perhetilanteesta irrottautumalla perheestä ja välttämällä läheisiä suhteita myös muihin ihmisiin. (Ackerman, 1991, 47, 53.) Kutsun tällaista selviytymisroolia vetäytyjäksi. Lasten tarinoista 11:ssä kerrotaan vetäytyjästä. Heistä neljä on tyttöä ja seitsemän poikaa. Yhden työstä kertovan tarinan on kirjoittanut poika, ja samoin yhden pojasta kertovan on kirjoittanut tyttö.

Vetäytyjä on surullinen, epätoivoinen, ahdistunut ja itkeskelevä. Hän vetäytyy omaan maailmaansa eikä kerro huolistaan kenellekään. Hän ajattelee, ettei kukaan halua tai pysty häntä auttamaan. Hän ilmentää usein myös masennusoireita. Vetäytyjän rooli on tiedostetumpi kuin muut roolit. Vetäytyjä myöntää itselleen voivansa pahoin eikä pyri kieltämään pahan olon tunteita itseltään. Hän tuntee vahvasti surua, epätoivoa ja ahdistusta. Hän pitää kuitenkin tunteet sisällään, mikä saattaa aiheuttaa näiden kielteisten tunteiden syvenemistä. Vain yksittäisissä tapauksissa vetäytyjä lopulta ilmaisee tunteensa ulospäin esimerkiksi aggressiivisella käyttäytymisellä: koulukiusattu lyö kiusaajaansa tai masentunut alkaa viiillellä itseään.

Mikko tuntee itsensä hyvin yksinäiseksi ja onnettomaksi kuten kaikki muutkin samaan tilaan joutuneet. [pk24]

Joskus Heidi vain halusi itkeä ja huutaa, mutta hän ei pystynyt siihen enää. Kyynelvirratt olivat ehtyneet ja huutoa ei enää kuulunut. Heidi oli yksin, aivan yksin. Hänellä ei ollut enää ketään ystävää kenelle puhua ja hänen äitinsäkään ei jaksanut kuunnella. -- Heidi oli kärsivällinen. Hän odotti ja odotti. Tien päässä ei näkynyt kuitenkaan ketään. Ei isää, eikä äitiä. Hän käveli tien päähän ja istui maahan. Siihen hän jäi. Hän ei jaksanut enää. Ei yhtään enää. [tm04]

Lasten tarinoissa vetäytyminen ja koulukiusatuksi joutuminen korreloivat vahvasti keskenään. Vetäytyjistä yhtä lukuun ottamatta kaikki eli kymmenen vetäytyjää on koulukiusattuja. Voidaan siis todeta, että kirjoittajien mukaan koulukiusatuksi joutuminen on lapselle merkittävä masennusta ja vetäytymistä aiheuttava tekijä. Kaikkia koulukiusaamisesta kertovia tarinoita tarkasteltaessa huomataan, että kiusatuksi joutunut lapsi ottaa useammin vetäytyjän kuin minkään muun selviytymisroolin.

Salmivallin (1998) mukaan koulukiusaaminen ei ole aina selvästi aikuisten huomattavissa. Kiusattu lapsi ei välttämättä halua kertoa siitä, sillä kiusatuksi joutuminen saatetaan kokea häpeänä tai lapsi pelkää, että aikuiselle kertominen pahentaa tilannetta entisestään eikä tuokaan toivottua apua. Yksi syy, miksi lapset eivät kerro kiusaamisestaan, saattaa olla se, että he eivät usko kenenkään puuttuvan asiaan. (Salmivalli 1998, 163–164.) Siksi onkin loogista, että kiusattu lapsi valitsee selviytymiskeinokseen vaikenemisen ja vetäytymisen. Kiusatuksi joutuminen voi johtaa siihen, että vetäytyjä jää pois koulusta ja tuntee koulupelkoa. Hän kuitenkin salaa esimerkiksi vanhemmiltaan todellisen syyn koulusta poissaoloon. Vetäytyjä vetoaa usein esimerkiksi sairastumiseen välttyäkseen kouluun menolta.

Juuso ei aikonut mennä kouluun laisinkaan. Juusosta tuntui kurjalta kun hän oli menettänyt hänen kaverit. Hän ei enää uskaltanut mennä kouluun. -- Juuson perhe ei vielä tietänyt, että häntä oltiin kiusattu, eikä sitäkään että hänen numeroita oltiin sanottu huonoiksi. Eikä Juuso kerro, vaan pitää sen salaisuutena. Joten hän meni sänkyyn esittämään kipeetä. Kun Juuson äiti tuli herättämään häntä, hän esitti sairasta. Eikä hän lähtenyt kouluun. [pm06]

Äiti tuli kotiin. Hän kysyi: ”Miten koulupäivä oli mennyt?” Vastasin: Että ihan tavallisesti, koska en uskaltanut kertoa, että minua kiusataan ja minulla on paha olo. [tm16]

Salmivallin (1998, 38) mukaan kaikenlainen kiusaaminen koettelee sen kohteeksi joutuneen lapsen itsetuntoa. Kiusatun näkökulmasta kiusaaminen on sitä, että hänelle aiheutetaan tahallaan ja toistuvasti paha mieltä (Salmivalli 2003, 12).

Kiusaamisen välittömiä vaikutuksia ovat muun muassa kiusattujen kokema koulupelko ja erilaiset psykosomaattiset oireet. Uhrien on todettu olevan muita luokkatovereita useammin ahdistuneita, ja heillä on huonompi itsetunto. On kuitenkin vaikeaa tutkia, johtuuko esimerkiksi uhrien ahdistuneisuus itse kiusaamisesta vai valikoituvatko uhreiksi sellaiset lapset, jotka ovat jo ennestään ahdistuneita ja joilla on huono itsetunto. (Salmivalli 1998, 113.) Vetäytyjät pohdiskelevat tunteuksiaan ja ilmaisevat selvästi olevansa onnettomia tai ahdistuneita. He reagoivat kiusaamiseen usein ulkoisesti samalla tavalla kuin sopeutujat eli eivät vastusta kiusaamista avoimesti. Siinä missä sopeutujat kuitenkin hyväksyvät tilanteen, vetäytyjät tuntevat vahvasti mielipahaa.

Kerran elämässään Heidi oli puhunut murheestaan ystävälle. Sitä hän katui eniten. Se 'niin sanottu' ystävä oli kertonut asian eteenpäin, jolloin kiusaajille tuli taas yksi syy kiusata häntä. Heidi ei luottanut kehenkään, ei edes isäänsä. [tm04]

Nico tuntee itsensä yksinäiseksi ja syrjityksi. Hän ottaa kaiken kiusaamisen sydämeensä eikä hänestä sillä tunnu olevan loppua. [tk23]

Taas aamulla pää painuksissa kouluun. Aleksista ei taaskaan ollut kiva lähteä kouluun. Aleksin perhe oli juuri muuttanut uudelle paikkakunnalle. Aleksin elämä oli siksi kurjaa, koska hän ei ollut saanut uudesta koulusta kavereita. Tänäkin aamuna Aleksin murjotti ennen koulua yksin keinussa. -- Aleksin auttoi Peteä pyörän nostamisessa. Kun pyörä saatiin ylös, Pete lähti kiittämättä ajamaan. Aleksin heitti ison kivan veteen ja lähti. Hän ei saanut avullakaan kavereita. Hänen hiukset harmaantuivat ja mieli musteni. Hän lähti taas surullisena kotiin. [pm10]

Liitän vetäytyjän rooliin masennuksen, vaikka masennus ei ole omaksuttu selviytymisrooli vaan psyykkinen häiriö. Koska vetäytyvät lapset ilmentävät selkeitä masennusoireita, otan nämä oireet roolin kuvaukseen mukaan. Kirjoittajat eivät suoraan kerro, että tarinoiden lapset sairastaisivat masennusta, mutta lapsen reagointi ja käyttäytyminen viittaavat siihen. Kaikki vetäytyjä-tyyppin lapset eivät kuitenkaan ole masentuneita, vaikka samankaltaiset piirteet ja oirehdinta yhdistävätkin kaikkia vetäytyjiä. Vetäytyjän roolin omaksumiseen vaikuttaa, kuten muidenkin roolien, myös lapsen luontainen temperamentti ja luonteenpiirteet.

Masennus on yleisimpiä psyykkisiä häiriöitä. Masennuksen oireita ovat alakuloisuus, surullisuus, välinpitämättömyys, kiinnostuksen puute, unettomuus, väsymys ja uupumuksen tunne, ahdistus, ruokahalun puute, kielteiset arviot itsestä,

itsesyytökset, arvottomuuden tunne, keskittymisvaikeudet sekä kuolemaan ja itsetuhoon liittyvät ajatukset. Oireisiin liittyy usein voimakkaita mielialan vaihteluita. (Ojanen 1994, 297–298.) Taipaleen (1998) mukaan masentunut lapsi on olemukseltaan onneton ja surkea, vaikka ei ehkä ole itse tietoinen masennuksen tunteistaan. Hän on estynyt eikä jaksa tuntea mielenkiintoa pitkää aikaa mihinkään eikä kykene iloitsemaan aidosti. (Taipale 1998, 300–301.) Vetäytyjistä kertovista tarinoista on löydettävissä kaikki masennuksen perusoireet. Kuitenkin yhdellä vetäytyjällä on yleensä vain yhdestä kolmeen oiretta. Sekin todentaa sitä, että kaikki vetäytyjät eivät ole masentuneita.

Taipaleen (1998) mukaan masentunut lapsi tuntee olevansa hyljeksitty ja uskoo, ettei kukaan välitä hänestä, vaikka tämä ei näyttäisikään pitävän paikkaansa. Vaikka hän toivookin apua tilanteeseensa, hänen voi olla vaikea ottaa sitä vastaan. (Taipale 1998, 301.) Järventien (2001, 103) mukaan masentuneita lapsia itkettää joka päivä, sillä he kokevat, ettei kukaan välitä heistä todella. Samoin oman aineistoni tarinoiden vetäytyjillä on kielteinen kuva itsestään, ja useat vetäytyjät kokevat olevansa tarpeettomia. Lapset itkevät usein ja surkuttelevat itseään, mikä voi kertoa huonosta itsetunnosta.

Tuli välitunti. Elinalla ei ollut kavereita. Hän vain keinui ja itki hiljaa. Hän ei tahtonut elää. Kuka häntä muka olisi kaivannut? Kello soi, ja Elina pyyhki kyynelleet silmistään. Silti niitä valui poskille. Hän meni luokkaan ja pari tuimaa katsetta seurasi hänen jokaista liikettään. Elina istui ja painoi pään käsiensä päälle. [tm05]

Joka ilta Heidi itki hiljaista suruaan ja pahaa oloa pois. Joskus hän yritti laulaa ilosta, mutta se ei koskaan auttanut. [tm04]

Sanoin huomenta, mutta äiti luki lehteä keskittyneesti ihan kuin minua ei olisi olemassa. [tm16]

Vetäytyjän yleisintä reagoitua, yksinäisyyteen vetäytymistä ja sulkeutumista omaan maailmaansa, voisi kuvailla Kirmasen (2000a, 118–120) tapaan konkreettisena pakenemisena ja toimintaan pakenemisena. Vetäytyjä saattaa poistua ahdistavia tunteita herättävistä tilanteista esimerkiksi sulkeutumalla omaan huoneeseen. Toisaalta hän saattaa myös toiminnalla, esimerkiksi katsomalla televisiota, pyrkiä karkottamaan pahaa oloa aiheuttavat ajatukset mielestään. Yksinäisyyteen hakeutuminen on vetäytyjälle yleensä tietoinen valinta. Usein vetäytyjällä on lähipiirissään turvallisia aikuisia, joilta pyytää apua, mutta hän ei halua kertoa heille huolistaan. Samoin joillakin vetäytyjillä on apua tarjoavia ystäviä. Silti vetäytyjät valitsevat yleensä vaikenemisen.

Joka päivä, kun Heidi tuli kotiin koulusta, hän pisti television auki. Hän ei tehnyt läksyjä, vaan katsoi televisiota. Se auttoi häntä hetkeksi unohtamaan äidin ja isän riidat. -- Äiti tuli kotiin kuudelta Markun, poikaystävänsä, kanssa. Heidi sulki television ja sulkeutui omaan huoneeseensa. Hän ei halunnut kuunnella, kuinka onnellinen äiti oli Markun kanssa. [tm04]

Hennan äiti kuoli viikko sitten. -- Koulumatkalla Hennan kaveri Noora tuli vierelle juttelemaan. ”Moi mitä kuuluu?” Hennan kaveri Noora kysyi. ”Menkää pois.” Henna sanoi apealla äänellä. ”Mikä sulla on sä oot ollu niin surullinen viime aikoina?” Noora kysyi. ”Ei kuulu sulle!” Henna räyhäsi. -- Hennan äidin kuoleman jälkeen Henna on ollut todella yksinäinen. [pm03]

Vetäytyjän rooli on usein tiedostetumpi kuin esimerkiksi sopeutujan ja vastuunkantajan roolit. Vaikka lapsi vetäytyykin tietoisesti, ei rooli tuota lapselle mielihyvää. Sen sijaan vetäytyjän rooli voi johtaa hyvin tuhoisiin seurauksiin, sillä lapsi kasaa pahoinvoinnin tunteet sisäänsä eikä useinkaan suostu ottamaan edes tarjottua apua vastaan. Erityisesti masentunut lapsi on psyykkisesti sairas ja tarvitsee ulkopuolista apua. Vaikka olen tässä liittänyt masennuksen oireet vain vetäytyjän rooliin, masennusta voi olla myös muunkin selviytymisroolin omaksuneella lapsella.

9.2.6 Selviytyjä luottaa läheisten apuun

Jotkut lapset näyttävät selviytyvän hyvin elämässä monenlaisista riskitekijöistä huolimatta. Tällaisia lapsia voidaan nimittää selviytymiskykyisiksi (*resilient*). Käsitettä selviytymiskyky (*resilience*) on vastaavasti käytetty viittaamaan yksilön mahdollisuuksiin kehittyä tavanomaisesti hänen elämänsä sisältyvistä riskitekijöistä huolimatta. (Masten, Best & Garmezy 1990, 425–426; Rutter 1993, 626.) Kutsun tällaista lasta selviytymiskykyisen sijaan selviytyjäksi. Tarinoiden selviytyjä on toiveikas oman elämänsä suhteen, ja uskoo ongelmien ratkeavan. Selviytyjällä on sosiaalinen tukiverkosto tai ainakin yksi läheinen aikuinen, jonka puoleen hän saattaa kääntyä ongelmatilanteissa. Selviytyjä turvautuu helposti aikuisten tai ystävien apuun eikä pyri selviytymään kaikesta yksin.

Lasten tarinoissa on 14 selviytyjää. Kahdeksan heistä on poikia ja kuusi tyttöjä. Kuitenkin yhden tytön tarina on pojan kirjoittama, ja kaksi pojasta kertovaa tarinaa on tytön kirjoittamia. Selviytyjistä kertovia tarinoita luonnehtii se, että niissä

kerrotaan sekä pahoinvoinnista että hyvinvoinnista. Aluksi lapsi voi pahoin samoista syistä kuin muidenkin selviytymisroolien lapset. Tarinoissa kerrotaan perheväkivallasta, vanhempien alkoholin käytöstä, avioerosta, huolenpidon laiminlyönnistä, köyhyydestä sekä koulukiusaamisesta. Selviytyjän ongelmat eivät siis ole vähäisempiä kuin muidenkaan lasten. Selviytyjien tarinat päättyvät kuitenkin onnellisesti: he selviävät ongelmista ja alkavat lopulta voida hyvin.

Lasten selviytymistä edistävät niin kutsutut suojaavat tekijät (*protective factors*), jotka vähentävät riskitekijöiden aiheuttamien epätoivottujen seurausten esiintymisen todennäköisyyttä ja lisäävät myönteisen kehityksen mahdollisuuksia (Haapasalo 1999, 47; Kazdin ym. 1997, 377; Pulkkinen 2002a, 16). Suojaavien tekijöiden ohella voidaan puhua yleisistä voimavaratekijöistä, jotka vaikuttavat lapsen kehitykseen myönteisesti muista tekijöistä riippumatta. Tällainen voi olla vanhempien hyvä huolenpito lapsesta. Voimavaratekijä voi olla lapsessa itsessäänkin, esimerkiksi erityislahjakuus, joka auttaa lasta selviytymään elämässä, sisältyypä siihen riskitekijöitä tai ei. (Pulkkinen 2002a, 16.) Selviytyjän rooli perustuu näiden suojaavien tekijöiden ja voimavaratekijöiden vaikutukselle sekä niiden hyödyntämiselle.

Suojaavat tekijät vähentävät riskiolosuhteiden vaikutusta ja kielteisiä ketjureaktioita lapsen elämässä, tukevat lapsen itsetunnon ja myönteisen minäkuvan rakentumista sekä avaavat lapselle uusia mahdollisuuksia. Suojaavat tekijät myös muovaavat, parantavat tai muuntavat lapsen reaktioita ympäristöolosuhteisiin, jotka muuten altistaisivat ongelmille. Suojaavan tekijän vaikutuksesta lapsi voi vahvistua ja hänen reaktionsa muokkautua mahdollisia tulevia vastoinkäymisiä varten. (Taipale 1998, 40–42.) Suojaavan tekijän vaikutus on merkittävä riskin ollessa suuri, mutta ei vähäisen riskin yhteydessä. Esimerkiksi isovanhemman antama huolenpito voi suojata merkittäväällä tavalla lasta, jonka kotiolot ovat vaikeat. Sen sijaan hyvissä kotiololoissa elävälle lapselle sillä ei ole samanlaista merkitystä. (Masten & Garmezy 1985, 15; Pulkkinen 2002a, 16.)

Myönteiset luonteenpiirteet, kuten juostava reagointi, myönteisyys, herkkyys ihmissuhteissa, myönteinen minäkuva ja sisäinen kontrollintunne suojaavat lasta stressitekijöiltä (Mastens ja Garmezy 1985, 39). Selviytyjän luonnetta kuvastaa toiveikkuus: yksinäinen lapsi uskoo vielä löytävänsä ystävän ja köyhän perheen lapsi luottaa, että äiti saa työpaikan. Selviytyjän hyvästä itsetunnosta kertoo esimerkiksi se, että selviytyjät myöntävät avoimesti olevansa hyviä jossakin urheilulajissa tai kouluaineissa. Kuitenkin tarinoissa kerrotaan melko vähän selviytyjien

luonteenpiirteistä. Enemmänkin selviytyjien myönteisestä asenteesta voi tehdä tulkintoja sen perusteella, että selviytyjien tarinat ovat yleiseltä tunnelmaltaan toiveikkaampia ja valoisampia kuin muut pahoinvoinnin tarinat. Selviytyjät eivät juurikaan ilmaise olevansa surullisia tai masentuneita, he eivät itke paljoa, ja kaikilla selviytyjillä on jokin myönteinen ihmissuhde elämässään.

Mastensin ja Garmenzyn (1985, 39) mukaan lasta tukeva perheympäristö ja ainakin toisen vanhemman lämmin suhtautuminen lapseen auttavat stressitilanteissa. Samoin Taipale (1998, 41) toteaa, että läheisen aikuisen läsnäolo vähentää lapsen stressiä, ja läheisiltä saatu emotionaalinen tuki heikentää ahdistavien kokemusten vaikutusta. Tarinoiden selviytyjillä on muihin pahoinvoiviin lapsiin verrattuna paremmat kotiolot. Viiden selviytyjän molemmat vanhemmat ovat huolehtivia ja rakastavia, samoin viidellä lapsella on hyvä äiti ja yhdellä hyvä isä suojaavana tekijänä elämässään. Myös läheiset suhteet sisaruksiin on hyvinvointia edistävä tekijä selviytyjän elämässä.

No, äitini taas on ”parempi” ihminen. Hän ei ryyppää ei kiroile ei polta tupakkaa. Mutsini ostaa safkat ja pitää meistä huolta. Onneksi mutsini ei ole samanlainen kuin fajani. Meijän mutsi on uskossa. [pk26]

Minulla on kolme pikkuveljeä ja yksi pikkusisko. Pikkusisko asuu meillä. Niin myös kaksi pikkuveljeä. He on välillä kivoja ja välillä tulee mieleen niitä kohtaan, että ”kohta lätisee”. Hyvää mun elämässä on se, että minulla on äiti, joka huolehtii minusta, isäni asuu Kuopiossa. Tykkään käydä hänen luonaan. [pk31]

Eräs kirjoittaja korostaa selviytyjästä kertovassa tarinassa aikuisen tuen merkitystä. Tarinan päähenkilöpojan pahoinvointi ja ongelmat ovat alkaneet vanhempien avioerosta. Asuminen alkoholisti-isän kanssa ei ole onnistunut, ja poika on muuttanut äitinsä luo asumaan. Vaikka äiti on rakastava ja huolehtiva, poika kapinoi äitiään vastaan, sanoo vihaavansa perhettään, käyttää päihteitä, pinnaa koulusta ja karkaa lopulta kotoa. Ongelmista ja yhteenotoista huolimatta äiti jaksaa rakastaa ja tukea poikaa sekä pitää hänestä huolta. Tämän selviytyjän kohdalla äidin kärsivällisyys ja huolenpito ovat niitä suojaavia tekijöitä, joiden ansioista lapsen ongelmat lopulta ratkeavat ja pahoinvointi muuttuu hyvinvoinniksi. Lapsi huomaa lopulta äidin todella välittävän hänestä ja tarkoittaneen myös rajoja asettaessaan ainoastaan hyvää.

Ei meidän äiti oo mulle mitään pahaa tehny ikinä vaan minä ite. En polta enkä juo ja asun ihan kotona. Kaikki on hyvin. Mulla on todella hyvä perhe: sisko ja äiti. [tk25]

Sitoutuminen toisiin ihmisiin on tärkeä suojaava tekijä. Erityisesti lasten kohdalla on tärkeää sitoutuminen tasapainoiseen aikuiseen. Jos lapsi ei saa tukea vanhemmiltaan, suojaavana tekijänä voi olla esimerkiksi hyvä suhde johonkin perheen ulkopuoliseen aikuiseen, kuten opettajaan, valmentajaan tai harrastusryhmän vetäjään, joka vahvistaa lapsen itseluottamusta ja motivoi häntä kehittämään itseään. Samoin kouluympäristö sosiaalisena yhteisönä voi suojata lasta vaikeassa tilanteessa. (Masten, Best & Garnezy 1990, 438; Pulkkinen 2002b, 134.) Kolme selviytyjää turvautuu hankalassa tilanteessa ulkopuolisen aikuisen apuun. Tämä läheinen aikuinen on jokaisessa tarinassa nainen: isoäiti, naapurin täti tai naisopettaja.

Illalla isä ei tullut kotiin. Henna koitti soittaa hänelle, mutta hän ei vastannut. Henna soitti mummolle, ja kertoi koko päivän tapahtumat. Mummo tuli hakemaan Hennan. Henna söi mummolassa iltapalan ja sitten itki itsensä uneen. [pm03]

Toni kertoi opettajalle, mitä kotona oli tapahtunut. Opettaja järkyttyi ja sanoi, että hän lähtisi Tonin mukaan, kun saisi tuurattua sijaisen. -- Eräänä päivänä Toni soitti mummilta, ja pyysi häntä tulemaan tänne. Mummi tuli ja kysyi mikä hätänä. Juha kertoi mummilta asiasta, ja mummi lupasi olla Tonin kanssa niin kauan, kuin tämä kestäisi. Yhtäkkiä ovikello soi, ja oven takan seisoi rouva Manner. Opettaja kertoi, että hän oli löytänyt Tonin vanhemmat, ja vienyt heidät turvaan hoitolaan. [tm09]

Jatkuvaa stressiä kokeneen lapsen selviytymistä tukee se, jos lapsi on hyvä oppija ja ongelmanratkaisija. Menestyminen jollakin elämäalueella vahvistaa lapsen itsetuntoa ja antaa lapselle rohkeutta ja keinoja käsitellä haasteita ja ongelmia. Esimerkiksi myönteiset koulukokemukset suojaavat lasta riskitekijöiltä. Samoin pärjääminen itsensä tai muiden arvostamalla alueella, kuten taiteessa tai urheilussa, auttaa lasta selviytymään. (Mastens, Best & Garnezy 1990, 429–430, 438; Rutter 1993, 625.) Selviytyjien tarinoissa kerrotaan lapsen hyvästä koulumenestyksestä, joka on vastapainona kodin ongelmille. Myös menestyminen urheilussa on selviytyjille suojaava tekijä. Kaikkia pahoinvoinnin tarinoita tarkasteltaessa merkillepantavaa on se, että selviytyjien joukossa ovat ainoat pahoinvoivat lapset, joilla on vapaa-ajan harrastuksia.

Kaisa on koulussa neljännellä luokalla. Hän piti koulusta hyvin paljon ja oli todella hyvä koulussa. [tm15]

Minä olen hyvä koulussa, keskiarvoni oli viime kerralla 8,3. -- Harrastan salibandyä. Se on erittäin lähellä sydäntäni. Se on siistiä kun olen tosi hyvä siinä. Ollaan joukkueen kanssa voitettu suomenmestaruus. Tykkään myös futiksen pelaamisesta ja kitaran soitosta. Nykyisin mulla on kaikki hyvin. [pk26]

Selviytyjällä ei liity koulunkäyntiin ainoastaan myönteisiä kokemuksia, sillä yhdeksän selviytyjää on koulukiusattuja. Koulukiusatun selviytyjän erottaa kuitenkin pääsääntöisesti muista koulukiusatuista se, että kiusaaminen saadaan loppumaan aikuisten puututtua asiaan. Viiden kiusatun selviytyjän pahoinvointi liittyy lähinnä koulukiusatuksi joutumiseen eikä perheeseen. Näillä kiusatulla on vanhemmat, jotka auttavat ja tukevat heitä. Koulukiusattua selviytyjää luonnehtii nopea avunpyytäminen. Lapsi kertoo kiusaamisesta opettajalle tai vanhemmille, jotka alkavat selvittää asiaa. Aikuisten puututtua kiusaamiseen se saadaan loppumaan. Sen lisäksi selviytyjä saa usein myös joko uusia ystäviä tai vanhat ystävänsä takaisin.

Äiti ihmetteli miksi Laura tuli itkien kotiin, mutta ei sanonut mitään. Hetken päästä Laura tuli keittiöön ja alkoi kertoa. Keskustelussa ilmeni, että Lauran paras kaveri Tiina oli sanonut, ettei enää tahdo olla Lauran kaveri. -- Aamulla Laura oli kipeä. Hänellä ei ollut kuumetta eikä nuhaa, vaan Laura oli henkisesti kipeä. Äiti soitti kouluun ja ilmoitti, että Laura ei tule tänään kouluun. Äiti oli puhelimesta pitkään. Hän kertoi mitä eilen oli tapahtunut. -- Kun äiti tuli kotiin, Laura kertoi iloisena, että Tiina halusikin olla hänen kaverinsa ja että Tiina tulisi kohta hakemaan häntä uimaan. Sitten he lähtivät, kaksi parasta kaverusta jotka olivat sillä hetkellä maailman onnellisimpia tyttöjä. [tm01]

Tonilta valui kyynel poskea pitkin. ”Opettaja kiltti, minusta tuntuu todella pahalta, joten voisitko puhua kiusaajien kanssa?” Toni pyysi. ”Totta kai!” Opettaja tokaisi. [tm09]

Yksi selviytyjä kestää kiusaamisen ystävien tuen avulla, ja toisen kiusatun elämä muuttuu, kun hän ystäväystyy luokkaan tulleen uuden oppilaan kanssa. Myös kahdella muulla kiusatulla on ystäviä. Vaikka heidän tarinoissa ei kerrotakaan suoraan ystävien tukevan tai lohduttavan kiusattua, ystävien olemassaolo kertoo siitä, ettei kiusattu ole jäänyt täysin yksin. Salmivalli (1998, 113–116) toteaaakin, että jos kiusatulla lapsella on joitakin myönteisiä ystävyysuhteita, nämä ystävyysuhteet saattavat suojata

merkittävästi myös kiusaamisen pitkäaikaisseuraamuksilta kuten myöhemmiltä ihmissuhdevaikeuksilta.

Koulussa Markus istui aina takarivissä, koska hän oli niin rauhallinen. Takarivissä istui myös hänen kavereita, Pekka ja Jyri. Kaikki kolme tekivät aina läksyt huolella. Välitunnilla eturivin pojat kiusasivat häntä, mitä oli tapahtunut aika usein. Pekka ja Jyri tulevat aina puolustamaan häntä. He vain sanovat aina että: ”Elä välitä noista pojista.” [pm02]

Ystävyysuhteilla on niidenkin selviytyjien elämässä tärkeä merkitys, jotka eivät ole koulukiusattuja. Heillä kaikilla on vähintään yksi läheinen ystävä. Selviytyjän ystävyysuhteissa korostuu tavallisen yhdessäolon lisäksi myös huolien jakaminen. Taipaleen (1998) mukaan toverisuhteilla, varsinkin vertaisryhmällä, on lapselle ja erityisesti nuorelle suuri myönteinen kehityksellinen vaikutus. Hyvä toveripiiri voi kantaa eteenpäin vaikeissa oloissa elävää lasta. (Taipale 1998, 42.)

Heli tuli ja he istuutuivat keinuihin. Sanna alkoi nyyhkyttää ja alkoi kertomaan eilisestä. Heli kuunteli, nyökkäili ja lohdutti Sannaa. Sanna kertoi ongelmistaan koko välitunnin. [tm18]

Muihin lasten selviytymisrooleihin verrattuna selviytyjän rooli on myönteinen ja lapsen kehitystä tukeva. Vastuunkantajan, kapinallisen, sopeutujan ja vetäytyjän rooleihin liittyy paljon lapsen kehitystä haittaavia tekijöitä, sillä niiden roolien lapset saattavat kieltää ongelmat ja esittää näennäisen vahvaa ja pärjäävää, vaikka sisäisesti eivät sellaisia olisikaan. Vaikka olen poiminut selviytyjän piirteet 14 pahoinvoinnin tarinasta, löytyy muistakin tarinoista viitteitä selviytyjän rooliin. Lisäksi on mahdollista, että jonkin muun selviytymisroolin omaksunut lapsi kuitenkin selviää pahoinvoinnista ja kasvaa tasapainoiseksi aikuiseksi.

9.3 Päätelmiä lasten selviytymisrooleista

Blackin (1981) mukaan lapsen selviytymisroolit erityisesti alkoholiperheessä vaihtelevat lapsen iästä ja järjestyksestä sisarusparvessa sekä vanhempien alkoholisoitumisen vaiheista riippuen. Lapsella voi olla yksi tai useampia rooleja. (Black 1981, 26–47.) Myös tutkimusaineistoni tarinoissa pahoinvoiva lapsi omaksuu yleensä useita eri selviytymisrooleja, joita hän käyttää sekaisin tai tilanteeseen mukaan

sopivinta roolia. Tarinoiden lasten reagoinnissa on yleisimmin piirteitä kahdesta tai kolmesta selviytymisroolista. Eniten on kahden roolin edustajia, joita on 13. Yhdeksässä tarinassa puolestaan lapsen toiminnasta löytyy piirteitä kolmesta eri roolista. Yhdessä tarinassa on piirteitä neljästä selviytymisroolista, kaikista muista paitsi selviytyjästä. Yhden roolin tarinoita on seitsemän, joista viisi kertoo kapinallisesta ja kaksi selviytyjästä. Kahden ja kolmen roolin tarinoissa on hyvin vaihtelevia roolikombinaatioita.

Lasten tarinoissa ja siten heidän käsityksissään kaikkia selviytymisrooleja omaksuvat sekä tytöt että pojat. Pääsääntöisesti tytöt pyrkivät kuitenkin enemmän vaikuttamaan asioihin ja saamaan muutoksia aikaan; pojat sen sijaan sopeutuvat ja vetäytyvät, mutta myös kapinoivat. Vastuunkantajan roolin ottaa lähes yksinomaan tyttö. Vain yksi tarinoiden vastuunkantajista on poika, mutta tämänkin tarinan kirjoittaja on tyttö. Lapset mieltävät kapinallisen hiukan useammin pojaksi kuin tytöksi. Samoin lasten käsityksissä sekä sopeutujissa, vetäytyjissä että selviytyjissä on hieman enemmän poikia kuin tyttöjä. Lukumäärälliset erot eivät kuitenkaan ole suuret minkään roolin kohdalla. Kaiken kaikkiaan pahoinvoinnin tarinoiden päähenkilöistä 19 on poikia ja 11 tyttöjä, vaikka tarinoiden kirjoittajissa on enemmän tyttöjä kuin poikia. Kaikki kirjoittajat eivät siis kirjoittaneet tarinaa omaa sukupuoltaan edustavasta henkilöstä. Merkilläpöntävää on se, että lukumäärien mukaan lapset mieltävät pahoinvoivan lapsen useammin pojaksi kuin tytöksi. Tätä käsitystä tukee myös Taipale (1998, 40), jonka näkemyksen mukaan pojat ovat yleensä tyttöjä haavoittuvaisempia arkielämän vastoinkäymisissä. Toisaalta poikaa saatetaan pitää tyttöä helpommin ihmisen perustyyppinä, ja tämä ajatus on ohjannut kirjoittajia valitsemaan pojan päähenkilöksi.

Kaikissa tarinoissa on yksi kaikkien pahoinvoivien lasten reagointia ja selviytymistä ilmentävä piirre: rohkeus. Kirjoittajien mukaan pahoinvoiva lapsi ei siis juuri koskaan pelkää tai hän ei ainakaan ilmaise pelkoaan. On kuitenkin vaikea uskoa, ettei lapsi tuntisi pelkoa esimerkiksi joutuessaan näkemään äitiinsä kohdistuvaa väkivaltaa tai ollessaan iltaisin ja öisin yksin kotona. Vain yksittäisissä tarinoissa mainitaan hetkellisistä pelonaiheista: lapsi pelkää joskus humalaisia vanhempiaan tai lapsi pelkää vanhempien eroavan. Tarinoista tulee vaikutelma, että rohkeus on lapselle opittu rooli. Hän ei pelkää tai pelolle ei saa antaa valtaa tai pelkoa ei ainakaan saa näyttää. Hänen on oltava rohkea, koska muutakaan vaihtoehtoa ei ole, sillä kukaan ei tule auttamaan ja suojelemaan pelkäävää lasta.

Selviytyjää lukuun ottamatta kaikki muut neljä roolia ovat jollakin tapaa kielteisiä selviytymisrooleja, sillä ne eivät tue lapsen normaalia kehitystä. Merkittävänä piirteinä niissä ovat lapsen näennäinen vahvuus ja itsenäisyys, joiden takana oleva epävarmuus ja heikkous jäävät usein aikuisilta huomaamatta. Siksi onkin hieman ristiriitaista puhua selviytymisestä, jos selviytyminen käsitetään hyvänä asiana, onnistumisena. Lapsen reagointi pahoinvointiin vastuuta kantamalla, kapinoimalla, sopeutumalla ja vetäytymällä ovat keinoja, jotka lapsi ikään kuin pakotetusti joutuu omaksumaan selviytyäkseen edes jollakin tavoin pahoinvoinnin keskellä. Kaikkia näitä neljää roolia kuvastaa lapsen jääminen yksin selviytymään sekä pahan olon tuntemuksista että arkisista toimista. Vaikka lapsi ulkoisesti näyttäisikin pärjäävän hyvin tai jopa nauttivan omaksumastaan roolista (esim. vastuunkantaja), lapsi joutuu selviytymään liiaksi yksin ja käyttämään paljon energiaa sellaisten päätösten ja toimien suorittamiseen, joihin hän tarvitsisi aikuisen apua ja tukea.

10 POHDINTA JA JOHTOPÄÄTÖKSET

10.1 Lasten käsitykset henkisen pahoinvoinnin ilmiöstä

10.1.1 Perinteisiä näkemyksiä pahoinvoinnista

Tutkimukseni tarkoituksena oli selvittää lasten näkökulmaa henkisen pahoinvoinnin ilmiöön. Asetin tutkimukselleni väljät tutkimusongelmat: Kuinka lapsi käsittää henkisen pahoinvoinnin ilmiön ja sen suhteen hyvinvointiin? Mistä tekijöistä lasten mielestä rakentuvat hyvä ja huono lapsuus? Miten lasten mielestä hyvinvointia voisi lisätä ja pahoinvointia vähentää? Pahoinvoinnin syyt ja huonon lapsuuden rakennusaineokset löytyvät lasten tarinoista selvästi. Sen sijaan tulkinnanvaraisemmin tarinoista löytyy vastauksia koko ilmiön käsittämiseen. Se, kuinka pahoinvointia voisi vähentää, ilmenee lähinnä vertailemalla pahoinvoinnin ja hyvinvoinnin tarinoita keskenään. Koska tehtävänä oli kirjoittaa tarinan muodossa, kirjoittavat eivät määrittele teksteissään suoraan pahoinvointia käsitteenä ja ilmiönä. Siksi tulkinnat täytyy tehdä tarinan juonen ja asioiden kuvausten perusteella. Juuri se tekee tulkinnasta haasteellista: pystynkö minä, aikuinen tutkija, tavoittamaan lapsen ajatukset vai onko aikuisen tulkinta erilainen kuin mitä lapsi tarkoittaa? Toisaalta tulkintaa helpotti se, että lapset kirjoittavat useimmista asioista niiden oikeilla nimillä, suoraan ja kaunistelematta.

Lasten tarinat havainnollistavat pahoinvoinnin ilmiötä lapsen näkökulmasta ja konkreettisella tavalla. Lapset kirjoittavat todenmukaisesti ja yksityiskohtaisestikin niistä riskitekijöistä, jotka vaikuttavat juuri lapsen omaan elämään. Vaikka lasten tarinat ovat fiktiota, niistä on havaittavissa vahvaa yhtäpitävyyttä myös todellisuuden kanssa. Tutkimustulokseni ovat samansuuntaisia kuin aiemmat pahoinvointia ja sen lähi-ilmiötä sekä lastensuojelua käsittelevien tutkimusten tulokset. Lisäksi lasten käsitykset ovat paljolti yhtäpitäviä mediassa käytävän pahoinvointikeskustelun kanssa. Näin ollen pahoinvoinnin syiden ja ilmenemismuotojen tarkastelun suhteen tutkimukseni ei tuottanut merkittävästi uutta tietoa vaan vahvasti jo olemassa olevia käsityksiä.

Kirjoittajien käsityksissä lasten pahoinvointi liittyy lähinnä hoivan, suojelun ja turvallisuuden puutteisiin. Olen teoriaosassa (luku 4.1) esitellyt Vornasen (2001) hyvinvointikolmion, jonka mukaan lasten hyvinvointi tarkoittaa onnellisuutta, turvallisuutta ja tyytyväisyyttä. Näiden ulottuvuuksien toteutumisehtoina ovat lasten

oikeuksien pääkohdat. Sekä hyvinvoinnin että pahoinvoinnin tarinoista voi tehdä tulkinnan, että lapset pitävät perushoivaa, turvallisten aikuisten läsnäoloa sekä kohtuullista aineellista hyvinvointia hyvän lapsuuden rakennusaineina. Sen sijaan tarinoiden lapset eivät juuri kaipaa oikeutta osallistumiseen ja osallisuuteen tai osuutta yhteiskunnan voimavaroista.

Lasten käsitykset henkisen pahoinvoinnin ilmiöstä noudattavat perinteistä näkemystä. Lapset liittävät pahoinvoinnin poikkeuksetta köyhään, moniongelmaiseen perheeseen, jonka vaikeudet ovat samanlaisia kuin lastensuojelun asiakasperheiden ongelmat. Sen sijaan lapset eivät kirjoita lainkaan niin sanottujen hyvien perheiden lasten pahoinvoinnista tai liiallisen hyvinvoinnin aiheuttamasta pahasta olostä, vaikka nyky-yhteiskunnassa on havaittavissa tällaista pahoinvointia. Lasten käsitykset ovat siten stereotyyppisiä ja kertovat vain toisen puolen todellisuudesta. Tämä johtunee osittain siitä, että kaikilla kirjoittajilla ei ole omakohtaista kokemusta pahoinvoinnista. Myös mediassa lasten henkisestä pahoinvoinnista puhutaan vielä paljolti perinteisten lastensuojelutapausten synonyyminä. Stereotyyppioihin turvautuminen voi myös johtua siitä, että lapset saattavat pitää ulkoisesti hyvinvoivien, varakkaiden ihmisten pahoinvointia tabuna – yltäkylläisyyden keskellä ei ole luvallista voida pahoin.

Vaikka lapset eivät tarinoissa kerro liiallisen hyvinvoinnin aiheuttamasta pahoinvoinnista, he ovat kuitenkin tuoneet tarinoissaan esille yhden siihen liittyvän piirteen. Sekä pahoinvoinnin että hyvinvoinnin tarinoissa on kerrottu siitä, että hyvinvointiin voi kuulua tietty määrä pahoinvointia. Hyvinvoinnin tarinoissa tämä piirre edustaa poikkeuksellista realismia. Eräässä tarinassa perheen isä on kuollut, mutta lapsi on selvinnyt siitä huolimatta hyvin elämässään eteenpäin. Toisessa hyvinvoinnin tarinassa lasta ärsyttää se, että vanhemmat ovat huolissaan hänen tupakkakokeiluistaan ja liikkumisesta itseään vanhempien kavereiden seurassa. Näissä tarinoissa kirjoittaja on kenties piiloisesti oivaltanut, että hyvinvointi ei tarkoita ongelmattomuutta, vaan vastoinkäymiset kuuluvat myös hyvään elämään.

Eräässä pahoinvoinnin tarinassa puolestaan kerrotaan pojasta, jonka pahoinvoinnin pääsyy on perheen köyhyys. Vaikka tarina on nimetty pahoinvoinnin tarinaksi, se on hyvin valoisa ja toiveikas. Vanhemmat huolehtivat hyvin lapsestaan, lapsi pärjää koulussa ja hänellä on hyviä ystäviä. Lapsi vaikuttaa tyytyväiseltä elämäänsä köyhyyden aiheuttamista aineellisista puutteista huolimatta. Siksi tarinasta ei tule vaikutelmaa, että lapsi olisi pahoinvoiva. Tarina voi kertoa siitä, että kirjoittaja on ymmärtänyt, että hyvään elämään voi kuulua myös joitakin pahoinvoinnin elementtejä,

kuten surua, pettymyksiä tai vastoinkäymisiä. Kirjoittajan mukaan myös ongelmien kanssa voi oppia elämään, jos lapsen lähiympäristössä on pahoinvointia kompensoivia voimavara- tai suojaavia tekijöitä, kuten huolehtivat vanhemmat. Toisaalta tarinassa voi piillä myös peruskristillinen ajatus siitä, että kärsimys kuuluu elämään.

10.1.2 Ratkaisuja etsimässä

Kuten lasten selviytymisroolien yhteydessä olen kertonut, pahoinvoinnin syyt eivät vielä kerro paljoakaan itse ilmiöstä, vaan vasta lasten tavat käsitellä ja selviytyä ongelmallisissa tilanteissa kertovat todellisesta pahoinvoinnin kokemuksesta (ks. Kirmanen 2000b, 120). Lasten tarinoissa kerrotut pahoinvoinnista selviämisen keinot luovatkin kiinnostavaa kuvaa lapsesta ja lapsuudesta. Tarinoiden pahoinvoivat lapset ovat rohkeita, pärjääviä ja aikaansaavia omassa elämässään, vaikka eivät itse sitä tiedostakaan. He ovat usein kyvykkäämpiä ongelmatilanteiden ratkaisemisessa kuin aikuiset uskovat. Kuitenkaan tätä kyvykkyyttä ei voi pitää myönteisenä piirteenä, vaan lapselle epätyypillisenä toimintatapana.

Lapsuutta uhkaa kulttuuri, joka pakottaa lapset liian aikaisin itsenäisyyteen ja aikuismaiseen elämäntapaan. Erityisesti suomalaiselle kasvatukselle on luonteenomaista lasten itsenäistäminen mahdollisimman varhain omillaan pärjääviksi. (Ks. Keränen ym. 2001; Lönnqvist 2001; Corsaro 1997.) Tarinoiden kirjoittajien käsitykset heijastelevat yhteiskunnan todellisuutta myös tästä näkökulmasta. He ovat oivaltavasti huomanneet, että lapsuuden lyhentymisellä voi olla yhteys henkiseen pahoinvointiin. Nykyään yhteiskunnassa arvostetaan nuoruutta ja aikuisuutta; lapsilla on kiire nuoriksi ja nuorilla aikuisiksi. Mielenkiintoista on se, että asian arvostuksesta huolimatta kirjoittajat pitävät sitä pahoinvoinnin syynä. Tarinoiden lapset joutuvat kasvamaan aikuisiksi liian nopeasti: he kantavat perheissään vastuuta kotitöistä, rahahuolista ja vanhempien jaksamisesta. Kiirehtiminen aikuisuuteen näyttäytyy tarinoissa myös alkoholinkäyttönä ja aikuisia jäljittelevinä seurustelusuhteina.

Erityisesti selviytymisroolien näkökulmasta tarkasteluna lähes jokainen kirjoittaja tuo esille saman mielenkiintoisen ja merkittävän piirteen pahoinvoinnin määrittelyssä: lapset käsittävät pahoinvoinnin ilmiön ongelmana, joka voidaan ratkaista. Vaikka tarinoissa ilmenee toivottomuutta vaikean elämäntilanteen vuoksi, niistä ei voi tehdä päätelmää, että lasten käsityksissä pahoinvointi tarkoittaisi jotakin staattista toivottomuuden tilaa, josta ei ole ulospääsyä. Henkinen pahoinvointi on tarinoiden

mukaan dynaaminen, muuttuva ja hallittavissakin oleva ilmiö. Kuten lasten selviytymisrooleista ilmenee, lapset pyrkivät aktiivisesti selviytymään pahan olon tuntemuksista ja hallitsemaan ongelmallisia tilanteita. Kirjoittajat esittävät tarinoissa monenlaisia ratkaisuja perheen ongelmille. Kaikissa pahoinvoinnin tarinoissa lapsi on aktiivinen toimija, joka pyrkii käsittelemään pahoinvointiaan.

Kirjoittajien esille tuomat selviytymiskeinot kuvastavat nykyajalle ominaista yksilöllisyyden korostamista. Yhteiskunnassa arvostetaan ongelmanratkaisukykyä, menestymistä ja itsenäistä pärjäämistä. Tämä näkyy myös lasten tarinoissa: pääsääntöisesti tarinoiden henkilöt pyrkivät itse ratkaisemaan ongelmia. Kyse ei kuitenkaan tunnu olevan siitä, että kirjoittajat pitäisivät yksin selviytymistä hyvänä ratkaisutapana. Myöskään ei vaikuta siltä, että häpeän tunteet tai lapsen halu suojella vanhempiaan estäisivät häntä kertomasta kodin ongelmista ulkopuolisille. Sen sijaan käy ilmi, että lapsilla ei ole mahdollisuuksia hakea apua, sillä esimerkiksi yhteiskunnalliset muutokset ovat sulkeneet lapsilta avunsaannin kanavat. Tarinoiden perheillä ei ole ystäväpiiriä eikä sukulaisia lähellään, eivätkä perheet ole tekemisissä naapureiden kanssa. Näin myöskään lapsilla ei ole elämässään ketään perheen ulkopuolisia aikuisia, joihin he voisivat turvautua ongelmatilanteissa.

Lasten tarinoissa avun pyytäminen ulkopuolisilta on marginaalinen piirre. Kirjoittajat kertovat sen kuitenkin tuottavan parhaan tuloksen: viranomaisten puuttuminen perheen tilanteeseen ratkaisee ongelmat nopeasti ja helponkin tuntuisesti. Esimerkiksi kotoa pois muuttaminen sijaisperheeseen on tarinoissa aina myönteinen päätös lapsen hankalalle kotitilanteelle. Yhdessäkin tarinassa ei käsitellä sitä, että huostaanotto, omasta kodista ja vanhempien luota pois muuttaminen voivat olla lapselle surua ja pelkoa aiheuttavia asioita. Yleensä huostaanotto ja sijaishuolto ratkaisevat monia lapsen elämän ongelmia ja takaavat lapselle tasapainoisen ja turvallisen kodin. Kuitenkin samalla huostaanotto on suuri muutos ja kriisi lapsen elämässä, ja siten se voi olla myös osa lapsen pahoinvointia eikä ainoastaan lapsen parhaaksi tehty ratkaisu. Tämän asian sivuuttaminen tarinoissa kertonee kirjoittajien tietämättömydestä. Omakohtaisen kokemuksen puuttuminen saa lastensuojelun toimet kuulostamaan helpoilta ja yksinkertaisilta.

Ongelmien ratkeaminen tarinoissa voi kertoa myös kirjoittajien uskollisuudesta tarinagenren juonenkululle; lapset ovat oppineet, että tarinalla tulee olla alku, keskikohta ja päätös. Valtaosa lasten tarinoista päättyy onnellisesti tai johonkin selkeään loppuratkaisuun: alkoholistivanhemmat viedään hoitoon ja he raitistuvat,

lastensuojeluviranomaiset hankkivat lapselle uuden kodin tai köyhä perhe saa lottovoiton, joka turvaa heidän toimeentulonsa. Muutamassa tarinassa jopa viitataan saduista tuttuun loppulauseeseen: hän eli elämänsä onnellisena loppuun asti. Tarinan kaavan noudattamisen lisäksi voi olla myös kyse siitä, että lapsi ei uskalla kirjoittaa täydellisestä pahuudesta ja toivottomuudesta.

Todellisessa elämässä ei kuitenkaan aina ole onnellisia loppuratkaisuja. Tutkimukset ja lastensuojelun tilastot antavat vahvoja viitteitä siitä, että lasten henkinen pahoinvointi lisääntyy ja syvenee. Usein lapsuuden ongelmallisilla perhetilanteilla on pitkäaikainen vaikutus lapsen elämässä. Ongelmat ja traumat saattavat kulkea mukana aikuisuuteen asti ja vaikuttaa ihmissuhteissa, työssä ja suhtautumisessa omiin lapsiin. Toki myös tutkimushenkilöt ovat tämän havainneet: osa tarinoista on hyvin toivottomia loppuun asti; lapsen ongelmat syvenevät, eikä kukaan tule auttamaan.

Kuten tutkimukseni alussa olen kertonut, lasten henkisellä pahoinvoinnilla on vahva yhteiskunnallinen tausta. Yhteiskunnan nopeaa muuttumista voidaan pitää yhtenä syynä lasten pahoinvoinnin lisääntymiseen. Tutkimukseen osallistuneet lapset eivät kirjoita suoraan yhteiskunnan muutoksista. Lasten tarinoista voi kuitenkin tehdä hienoisia päätelmiä siitä, millaisessa yhteiskunnassa tarinoiden kirjoittajat itse elävät. Vaikka lapset eivät puhu asioista samoin termein kuin aikuiset, he puhuvat silti samoista ilmiöistä. Tarinoissa kerrotaan esimerkiksi työttömyydestä, syrjäytymisestä, yhteisöllisyyden katoamisesta, vanhemmuuden murtumisesta sekä lapsuuden lyhentymisestä ja lasten liian varhaisesta itsenäistymisen paineesta. Neljässä tarinassa kirjoittaja kertoo tarinan olevan totta ja tapahtuneen hänelle itselleen tai hänen lähipiirissään. Näin ollen voi päätellä, että lapset eivät kirjoita käsityksistään vain mielikuviansa pohjalta, vaan joukossa on myös todellisiin kokemuksiin perustuvia käsityksiä, todennäköisesti muissakin tarinoissa kuin mainituissa neljässä.

Erityisesti kirjoittajien kuvaukset työttömyydestä ja perheiden taloudellisista vaikeuksista liittyvät tarinat nykyiseen yhteiskunnalliseen tilanteeseen. Ajallisesti tarinat voitaneen siis sijoittaa laman jälkeiseen aikaan eli lapset kirjoittavat ajasta, jossa he itse elävät. Laman seuraukset ovat näkyneet 11–12-vuotiaiden tutkimushenkilöiden omassa elämässä, vaikka varsinaisena lama-aikana he eivät juuri ole eläneetkään. Tietämys laman seurauksista on mahdollisesti nähtävissä lasten tarinoissa juuri köyhyyden ja pitkäaikaistyöttömyyden kuvauksissa. Samalla myös syrjäytymisen käsite tulee esille piiloisesti. Pahoinvoinnin tarinoissa vanhemmat ovat yleisesti syrjäytyneet työelämästä, koulutuksesta, lähiyhteisöistä ja yhteiskunnan vaikuttamiskanavista. Vanhempien

elämää hallitsevat monet ongelmat, kuten parisuhdevaikeudet, alkoholi-ongelmat, köyhyys ja rikollisuus, eikä heillä tunnu olevan halua saati voimia muuttaa elämäänsä.

Pahoinvoinnin ilmiö vaikuttaa olevan kirjoittajille tuttu asia, ja heillä on monipuolista tietoa siitä. Lapsilla on tietämystä hyvin raskaista, osin vain aikuisuuteen liittyvistä aiheista: päihteiden käytöstä ja vaikutuksista kuten muistinmenetyksestä, sammumisesta ja krapulasta, huumeista ja niiden kaupittelusta kadulla, itsensä viiltelystä, seksistä, raiskauksesta, väkivaltarikoksista ja rasismista. Tarinoissa nämä ovat asioita, joita lapsi kokee itse eikä vain ole niistä tietoinen tai joudu näkemään niitä. Kirjoittajien tietämys heijastuu siihen, kuinka he laittavat tarinoidensa lapset toimimaan. Tarinoiden lapset joutuvat käyttäytymään kuin aikuiset: he kantavat vastuuta perheestä, joutuvat selviämään yksin arkisista rutiineista sekä kohtaavat ja käsittelevät pelottavia ja vaarallisia asioita, joiden ymmärtämiseen heillä ei vielä ole kypsyyttä.

Keräsen ym. (2001, 60) mukaan liian varhain lapsen elämään tuodut aikuisen maailmaan asiat ahdistavat ja pelottavat lasta. 11–12-vuotiaalla, saattaka nuoremmalla, lapsella ei ole eikä tarvitsekaan olla vielä keinoja käsitellä ja ymmärtää aikuisuuden ilmiöitä. Silti tarinoiden kirjoittajilla on paljon tietoa näistä asioista. Kirjoittajien tietämyksen perusteella ei ehkä voi tehdä tulkintaa heidän omasta pahoinvoinnistaan, eikä se ole tutkimukseni tarkoituskaan. Kuitenkin tarinoiden perusteella voi tehdä päätelmiä siitä, millaisessa maailmassa nykyajan lapset elävät. Lapset kohtaavat aikuiselämään kuuluvan tiedon aiempaa nopeammin ja aikaisemmin. Sen seurauksena lapsuuden ja aikuisuuden raja hämärtyy, ja pientenkin lasten elämään tulevat uudenlaiset uhkat. Näyttää vahvasti siltä, että lapsia ei enää pyritä tai pystytä suojelemaan aikuisuuden ilmiöiltä. Toisaalta on kyse vanhempien välinpitämättömyydestä, toisaalta nykyään lapset myös saavat esimerkiksi television ja Internetin välityksellä entistä enemmän tietoa eri asioista.

Tutkimukseni osoitti, että todellisen henkisen pahoinvoinnin määrittäminen ja siten myös sen havaitseminen on vaikeaa. Lastensuojelutilastot ja useat tutkimukset kertovat enemmän aikuisten reaktioista kuin lapsen kokemuksista. Lapsen pahoinvoinnin määrittäminen on hankalaa myös siksi, että lapsi ei itsekään välttämättä osaa selittää oloaan pahoinvoinniksi. Oman perheen todellisuus on lapselle usein ainoa ja paras todellisuus ongelmistakin huolimatta. Pahoinvointiin verrattuna esimerkiksi masennuksen, tunne-elämän häiriöiden tai muiden psyykkisten ongelmien määrittäminen on eksaktimpaa ja rajatumppaa, samoin kenties niiden hoitaminen. Sen sijaan pahoinvointi on yleiskäsite ja muotitermi, jolla voidaan selittää monenlaisia

ongelmia. Siksi pahoinvointia saatetaan myös helposti yli- tai aliarvioida. Kuitenkin erityisesti pitkään jatkuessaan henkinen pahoinvointi on vakava mielenterveyden ongelma, joka vaatii hoitoa.

10.2 Tutkimuksen luotettavuus

Laadullisen tutkimuksen lähtökohtana on tutkijan avoin subjektiviteetti ja sen myöntäminen, että tutkija on tutkimuksensa keskeinen tutkimusväline. Kvalitatiivisessa tutkimuksessa pääasiallinen luotettavuuden kriteeri onkin tutkija itse ja luotettavuuden arviointi koskee koko tutkimusprosessia. (Eskola & Suoranta 1998, 210.) Laadullisessa tutkimuksessa voidaankin puhua intersubjektivisuudesta, joka tarkoittaa sitä, että merkitysten tulkintaan vaikuttavat aina paitsi tutkittavien myös tutkijan mielessä olevat merkitykset. Intersubjektivisuus voi olla tutkimuksen luotettavuuden riskitekijä, mikäli tutkija ei tiedosta ja käytä hallitusti omia merkityksiään. (Ahonen 1994, 129–130.)

Kun tehdään tutkimusta, jossa vaikuttavat lapset tutkimushenkilöinä ja aikuinen tutkijana, luotettavuuden tarkastelussa nousee esille kysymys lapsi- ja aikuislähtöisyyden suhteesta. Vaikka lapsen näkökulma on tutkimukseni lähtökohta, on kuitenkin hyväksyttävä se tosiasia, että lasten vastaukset tulevat tutkimukseen aikuisen tutkijan ajattelun ja valintojen suodattamina. Tällöin osa lapsen näkökulmasta merkityksellisestä tiedosta saattaa jäädä huomaamatta. Tutkimuksessa lapsen näkökulma on aina aikuisen tekemä tulkinta. Olen tiedostanut tämän ristiriidan ja pyrkinyt ottamaan sen huomioon aineistoa analysoidessani. Pyrin tuomaan esille lasten ajatukset mahdollisimman autenttisina kuitenkin hyväksyen koko ajan sen, että minä, aikuinen tutkija, teen valinnat siitä, mitä asioita analysoin ja tulkitseen.

Lapsinäkökulmaa korostettaessa ei pidä unohtaa sitä, että myös aikuisten tulkintojen ja näkökulmien kautta saadaan todellista ja tarpeellista tietoa lapsista ja lapsuudesta. Koska lasten elämästä on saatavilla niukasti lasten itsensä tuottamaa tietoa, on mielestäni erityisen tärkeää tutkimuksessa edes jollakin tavoin tuoda lapsen näkökulma esille. Toinen vaihtoehto olisi alistua ristiriidalle, ja kerätä aineisto aikuisilta, joiden ajatusmaailma mahdollisesti avautuisi paremmin aikuiselle tutkijalle. En näe tämänkään vaihtoehdon olevan ongelmaton tapa hankkia luotettavaa tietoa moniulotteisesta pahoinvoinnin ilmiöstä.

Laadullisen tutkimuksen luotettavuutta tarkasteltaessa puhutaan perinteisesti sisäisestä ja ulkoisesta validiteetista sekä reliabiliteetista. Sisäisellä validiteetilla eli

pätevyydellä viitataan tutkimuksen teoreettisten ja käsitteellisten määrittelyjen sopusointuun; tutkimuksessa teoreettis-filosofisten lähtökohtien, käsitteellisten määritteiden ja menetelmällisten ratkaisujen pitää olla loogisessa suhteessa toisiinsa. Ulkoinen validiteetti puolestaan tarkoittaa tehtyjen tulkintojen ja johtopäätösten sekä aineiston välisen suhteen pätevyyttä. Reliabiliteetin käsitteellä arvioidaan ristiriidattomuutta: aineiston analyysi on reliaabeli silloin, kun se ei sisällä ristiriitaisuuksia. (Eskola & Suoranta 1998, 214.)

Laadullisen tiedon luotettavuudessa on ennen muuta kysymys tulkintojen ja johtopäätösten validiteetista. Tulkitut merkitykset ovat valideja silloin, kun ne ovat aitoja eli vastaavat sitä, mitä tutkittavat tarkoittivat eikä tutkija ei ole ylitulkinnut aineiston ilmaisuja. Fenomenografisen tutkimuksen johtopäätökset esitetään kategorioina, joiksi aineisto löydettyjen merkitysten perusteella luokitellaan. Näytteiden avulla osoitetaan se, onko tutkimusaineistossa riittävästi aineksia tutkijan rakentamiin merkityskategorioihin. Kategorioiden relevanssin eli teoreettisen merkityksellisyyden tutkija todistaa kytkemällä kategoriat teoreettiseen tutkimuskäsitteistöön ja tutkimusongelmiin. Fenomenografisten tutkimustulosten merkitys perustuu siihen, että johtopäätöksillä on teoreettista yleisyyttä: ne liittyvät yleisiin teoreettisiin ongelmiin ja sekä kuvaavat että selittävät tutkittavien käsityksiä. (Ahonen 1994, 129, 152, 154–155.) Tutkimukseni ja tutkimusmenetelmäni luotettavuuden yhtenä osoittimena voidaan pitää sitä, että tekemäni löydökset ovat samansuuntaisia kuin aiemmat henkistä pahoinvointia tai sen lähi-ilmiöitä kartoittavien tutkimusten tulokset. Näin ollen pystyn nojaamaan tulkintojeni perustelut aiempaan tutkimus- ja teorian tietoon.

Ollakseen luotettavaa, tutkimusaineiston tulee olla aitoa. Tutkimuksen aitous on sitä, että aineisto koskee sekä tutkijan että tutkittavan näkökulmasta samaa asiaa. Tutkijan on osoitettava, että tutkimushenkilöt ovat ilmaisseet käsityksenä juuri tutkittavana olevasta ilmiöstä ja että he ovat ilmaisseet todelliset ajatuksensa eivätkä esimerkiksi ole noudattaneet otaksumiaan siitä, mitä haastatteliija tai tehtävän antaja haluaa heidän sanovan. (Ahonen 1994, 153.) Ennen varsinaista aineistonkeruuta tarkistin aineistonkeruumittarin esitestauksella. Eräs luokanopettaja testasi tehtävänannon oppilaillaan, ja se osoittautui toimivaksi ja ymmärrettäväksi. Varsinaisessa aineistonkeruussa tutkimushenkilöt ymmärsivät tehtävänannon tutkimuksen tarkoituksen mukaisesti, samoin keskenään samansuuntaisesti. Ainoastaan yksi oppilas kirjoitti tarinansa aiheen vierestä. Jätin tämän kehityksessä elävästä

lapsesta kertovan tarinan aineistoni ulkopuolelle, sillä tarkoitukseni oli tutkia lasten käsityksiä pahoinvoinnista suomalaisessa yhteiskunnassa.

Eläytymismenetelmän käytön ongelmana voidaan pitää epäilyksiä tarinoiden aitoudesta ja kirjoitustilanteiden keinotekoisuudesta (Eskola & Suoranta 1998, 117). Aitouden arvioiminen on hankalaa, mutta kun on kysymys käsityksistä ja mielikuvista, on vaikea uskoa, että lapset kirjoittaisivat epäaidosti. Vähintäänkin vastaukset kertovat aidosti siitä, mitä lapset tietävät pahoinvoinnin ilmiöstä. Lisäksi kirjoitustilanteesta pyrittiin tekemään mahdollisimman luonnollinen. Myös ne lapset, jotka eivät osallistuneet tutkimukseen, kirjoittivat samasta aiheesta kirjoitelman opettajalle. Näin kirjoitustilanne ei ollut tutkimusta varten järjestetty erillinen tapahtuma vaan tavallinen ainekirjoitustunti. Tilanteen normaalius saattoi näin lisätä kirjoitelmien aitoutta ja siten myös luotettavuutta.

Aineistonhankintamenetelmänä eläytymismenetelmä on eettisyyden lisäksi myös tutkittavat hyvin huomioon ottava menetelmä. Väljä tehtävänanto antoi tutkittaville mahdollisuuden kirjoittaa melko vapaasti käsityksistään sen sijaan, että he olisivat joutuneet esimerkiksi vastamaan valmiiksi valittuja teemoja koskeviin haastattelukysymyksiin. Kuitenkin eläytymismenetelmän käyttöön liittyy muitakin ongelmia kuin epäilyt tarinoiden aitoudesta. Menetelmän toimivuutta ja luotettavuutta arvioidessa huomio kiinnittyy kehyskertomusten ja varioinnin onnistumiseen. Varioinnin tarkoituksena on vaihdella mekaanisesti jotain tiettyä seikkaa kehyskertomuksissa pitäen samalla muut tekijät näennäisesti vakioina. Kuitenkaan tarinan muut elementit välttämättä pysy kirjoittajan mielessä vakioina. Kun yhtä tekijää muutetaan, koko tilanteen logiikka saattaa muuttua. (Eskola & Suoranta 1998, 114.)

Koska omassa tutkimuksessani kehyskertomusten muuttujat olivat hyvin laajoja käsitteitä – pahoinvointi ja hyvinvointi –, ne saattoivat muuttaa eri tarinoiden logiikkaa suurestikin. Jälkeenpäin tarkasteluna tehtävänannot eroavat ehkä liikaakin toisistaan esimerkiksi Eskolan (1998; 2001a) esittelemiin kehyskertomusmalleihin verrattuna. Käyttämäni aineistonkeruumenetelmä ei ole siten aivan puhtaasti eläytymismenetelmä, vaan osittain tavallinen ainekirjoitustehtävä, joka sekin on mahdollinen keino kerätä laadullisen tutkimuksen aineisto. Peruslähtökohdiltaan metodini on kuitenkin eläytymismenetelmä.

Tutkimuksen relevanssilla tarkoitetaan sitä, että tutkimuksella olisi oltava yleistä ja käytännöllistä merkitystä. Aineiston merkittävyys on kuitenkin hyvin suhteellinen asia. Vaikka ei olekaan helppo sanoa ennakkokriteerejä aineiston

tärkeydelle, tutkijan on varauduttava puolustamaan aineistonsa merkittävyyttä. (Eskola & Suoranta 1998, 220; Mäkelä 1990, 48.) Koska lasten elämästä on vasta vähän saatavilla lasten itsensä tuottamaa tietoa, voidaan todeta, että lasten näkökulman tuominen pahoinvointitutkimukseen on tärkeää. Lisäksi henkisen pahoinvoinnin ilmiö on hyvin ajankohtainen ilmiö, mikä sekin on peruste tutkimuksen merkittävyydelle.

Mäkelän (1990) mukaan laadullisen tutkimuksen luotettavuutta voidaan arvioida aineiston riittävyyden ja analyysin kattavuuden sekä analyysin arvioitavuuden ja toistettavuuden näkökulmista. Laadullisen aineiston riittävyydelle ei ole tarjolla samankaltaisia mittalukuja kuin esimerkiksi tilastollisessa tutkimuksessa. Pääsääntönä voidaan pitää, että laadullisen aineiston on oltava riittävän monipuolinen, mutta ei liian suuri. Yleensä puhutaan aineiston kylläntymisestä: aineiston kerääminen voidaan lopettaa, kun uudet tapaukset eivät enää tuo esiin uusia piirteitä. (Mäkelä 1990, 47–48, 52.) Eskolan (1998, 45) mukaan eläytymismenetelmätutkimuksessa jo 10–20 vastausta yhtä kehyskertomuksen versiota kohti riittää tuomaan esiin sen teoreettisen peruskuvion, joka kyseisellä kehyskertomuksella on mahdollista tavoittaa. Omassa aineistossani on 29 pahoinvoinnin tarinaa, kahdeksan hyvinvoinnin tarinaa ja yksi molempiin ryhmiin otsikoitu tarina. Aineisto on määrällisesti riittävä. Pienempikin aineisto olisi varmasti tuonut ilmiön keskeiset piirteet esille, sillä aineistossa on useita hyvin samankaltaisia tarinoita. Lisäksi 38 tarinan käsittely oli välillä melko raskasta ja vaikeasti hallittavaa.

Aineiston analyysin kattavuus tarkoittaa Mäkelän (1990, 53) mukaan sitä, että tutkija ei perusta tulkintojaan satunnaisiin poimintoihin. Toisaalta aineisto kertoo ja on koottu aina rajatusta tapauksesta (Eskola & Suoranta 1998, 216). Aineiston analyysissä olen pyrkinyt kattavuuteen käsittelemällä sekä pahoinvoinnin syitä että lapsen reagoitua pahoinvointiin. Olen myös joutunut rajaamaan analyysiä ilmiön laajuuden vuoksi. Kuitenkin esimerkiksi kouluun liittyvän pahoinvoinnin rajaaminen pois analyysistä antoi mahdollisuuden käsitellä perheeseen liittyvää pahoinvointia kattavasti. Molempien pahoinvoinnin alueiden käsittely olisi voinut tehdä analyysistä liian laajan.

Analyysin arvioitavuus on kohdallaan, kun lukija pystyy seuraamaan tutkijan päättelyä, ja hänelle annetaan edellytykset hyväksyä tutkijan tulkinnat tai riitauttaa ne. Analyysin toistettavuudella puolestaan tarkoitetaan sitä, että luokittelu- ja tulkintasäännöt on esitetty niin yksiselitteisesti, että toinen tutkija niitä soveltamalla päätyy samoihin tuloksiin (Mäkelä 1990, 53). Ahonen (1994) kuitenkin korostaa, että

laadullisen tutkimuksen luotettavuutta ei voi tarkistaa tutkimusta toistamalla. Tämä johtuu siitä, että tutkija itse on eräänlainen tutkimusmittari teoreettisen perehtyneisyytensä ja tutkimusprosessin intersubjektiivisuuden perusteella. Toinen tutkija ei pysty saavuttamaan täysin samaa tietämisen tasoa, näkökulmaa ja suhdetta tutkimushenkilöihin. Joitakin tutkimuksen vaiheita voi toki tarkistaa uusimalla, mutta harvoin koko tutkimusta. (Ahonen 1994, 130–131.)

Aiemmat tutkimukset, joihin olen tutkimuksessani viitannut, käsittelevät lähinnä lasten ja perheiden todellisia kokemuksia tai lastensuojelun reagoitua. Oma tutkimusasetelmani poikkeaa tästä, sillä tutkin käsityksiä enkä todellisia, elettyjä kokemuksia. Tämä tuo hienoisia epävarmuuden elementtejä tulkintoihin. Lasten todellisuus rakentuu tarinoista heidän käsitystensä ja mielikuviansa kautta – osittain tämä todellisuus voi olla yhtäpitävä reaali maailman kanssa, osittain tarinoiden todellisuus on fiktiivinen. Tulkinnan vaarana olikin erehtyä tulkitsemaan lasten käsityksiä kokemuksina. Välillä faktan ja fiktion raja olikin lasten tarinoissa häilyvä, sillä osa kirjoitti tarinansa olevan totta. Toisaalta pidin tärkeänä päästä lasten käsitysten kautta tarkastelemaan mahdollisesti myös tämän ajan todellisuutta. Siten erityisesti johtopäätöksissä tarkastelen henkisen pahoinvoinnin ilmiötä kokonaisuutena ja todellisena yhteiskunnallisena ongelmana enkä vain lasten käsityksinä ja mielikuvina.

11 TULEVAISUUDEN HAASTEITA

Aloittaessani tutkimukseni tekoa koin tärkeäksi tutkia pahoinvoinnin ilmiötä kokonaisuudessaan. Välillä työ tuntui raskaalta, sillä pahoinvoinnin osa-alueet, kuten syrjäytyminen, yhteisöllisyyden katoaminen, huolenpidon laiminlyönti, vanhempien päihdeongelmat, perheväkivalta ja lasten masentuneisuus, olisivat jokainen yksinäänkin oman tutkimuksen arvoisia. Haasteena olikin onnistua hallitsemaan tätä ilmiön moniulotteisuutta tekemättä kuitenkaan vääryyttä sille ottamalla mukaan liian paljon aineksia tai päinvastaisesti rajaamalla liikaa. Tutkimustyötäni sekä jarrutti että inspiroi se, että henkistä pahoinvointia on tutkittu vasta vähän, eikä sitä ole määritelty tieteessä käsitteenä eksaktisti. Esimerkiksi hyvinvoinnin ilmiötä voidaan määritellä erilaisten hyvinvointiteorioiden avulla; pahoinvoinnin tarkasteluun ei vastaavia teorioita ole vielä kehitetty. Pahoinvoinnin käsitteen hämäryys ei tarkoita sitä, että ilmiöstä ei puhuttaisi tutkimuksissa vaan sitä, että eri tutkijat liittävät pahoinvointiin hieman erilaisia aineksia tai puhuvat pahoinvoinnista muilla käsitteillä, esimerkiksi syrjäytymiseen tai lastensuojeluun liittyvin termien. Erityisesti tutkimukseni teorian rakentamisessa jouduin tekemään paljon omia valintoja siitä, kuinka määrittelen ja rajaan ilmiötä, koska valmista teoriaa ei ollut käytettävissä. Vaikka olen tarkastellut ilmiötä monipuolisesti, paljon kiinnostavia asioita pahoinvoinnin kentästä jäi myös tutkimukseni ulkopuolelle.

Lasten henkinen pahoinvointi on ajankohtainen ilmiö. Sillä on käytännöllistä merkitystä ja paikkansa yhteiskunnallisissa rakenteissa. Tutkimuksessani pyrin kartoittamaan lasten käsityksiä ilmiön syistä ja sen näkymisestä lapsen käyttäytymisessä. Toivon, että lasten ajatukset ja käsitykset kertovat aikuisille jotakin tärkeää siitä, millaista on olla lapsi tämän päivän suomalaisessa yhteiskunnassa. Kiinnostava jatkotutkimus olisi tutkia lasten todellista pahoinvointia eli pahoinvoivien lasten omia elämäkokemuksia. Arkaluonteisuutensa vuoksi pahoinvoivien lasten tutkiminen asettaa kuitenkin sekä eettisiä että mahdollisesti tiedonsaannin ongelmia. Antavatko vanhemmat lupaa tutkia lastensa henkistä pahoinvointia? Tätä kysymystä pohdin tutkimusprosessini alkuvaiheessa, kun punnitsin vaihtoehtoja siitä, mitä ja miten tutkin. Käsitysten tutkimiseen sain ongelmitta vanhempien suostumuksen, mutta todellisten kokemusten tutkimisessa luvan saanti ei välttämättä ole itsestään selvää.

Tarkoitukseni oli tehdä tutkimus, josta olisi käytännöllistä hyötyä ja merkitystä myös omassa työssäni luokanopettajana. Jokainen opettaja kohtaa koulussa pahoinvoivia lapsia. Osalle lapsista huolet voivat olla hetkellisiä ja lyhytkestoisia, joista

selviää nopeasti. Jatkuvasti on kuitenkin nähtävissä, että pahoinvointi ei ole lieventymässä tai ohimenevä ilmiö: monet lapset kärsivät vaikeutuvista ja pitkäkestoisista ongelmista, joista he eivät voi eikä heidän tarvitse selvittää omin voimin. Lapsen pahoinvoinnin huomaamisessa ja myöntämisessä on olennaista lapsen oman kokemuksen kunnioittaminen. Olipa kysymys aikuisen näkökulmasta pienestä tai suuresta huolesta, olennaista on se, että lapsi kokee pahaa oloa. Aikuinen saattaa helposti mitätöidä lapsen kokemuksen. On hyvä muistaa, että pahoinvoinnin syy ei vielä kerro tunteen voimakkuudesta tai kokemuksen vaikutuksista (Kuivakangas 2002, 47).

Lapset viettävät suuren osan päivästä koulussa ammattikasvattajien seurassa. Koulun ja opettajien merkitystä lapsen hyvinvoinnille ja pahoinvoinnille ei voi kieltää. Myös tarinoissa lapset kirjoittavat suhteestaan opettajaan. Merkillepantavaa on se, että vain harvassa tarinassa opettaja saa kiitosta toiminnastaan. Yhdessä tarinassa lapsi saa opettajalta apua ongelmiinsa, ja kahdessa tarinassa lapsi kertoo koulun olevan hänelle myönteinen vastapaino kodin ahdistavalle ilmapiirille. Puolestaan kahdeksassa tarinassa kirjoittajat kritisoivat opettajan ymmärtämätöntä suhtautumista lapsen hätään. Opettaja kiinnittää huomiota koulusta myöhästymiseen, rumaan kielenkäyttöön ja huonoon koulumenestykseen, mutta lapsen todelliset ongelmat ja tunteet jäävät usein huomaamatta. Tarinoiden lapset kokevat, että opettaja ei puutu esimerkiksi koulukiusaamiseen vaan joko sallii sen tai osallistuu siihen itse nauramalla oppilaan väärille vastauksille ja pilkkaamalla lapsen huonoa koulumenestystä. Tarinoiden lapset kokevat jäävänsä koulussa vaille tukea ja ymmärtämystä.

Vaikka en kerännytkään tietoa siitä, kuinka opettaja voisi kohdata pahoinvoivia lapsia ja auttaa heitä, lasten tarinat antavat myös siihen vastauksia. Tutkimushenkilöiden käsitysten mukaan pahoinvointi on ratkaistavissa oleva asia. Vaikka harvassa tarinassa pahoinvoiva lapsi pyytää ulkopuolista apua hätäänsä, tarinoiden lapset ilmaisevat tarvitsevansa ja kaipaavansa huomatuksi tulemista, välittämistä ja konkreettista apua niin kotona kuin koulussakin. Tätä apua lapset toivovat saavansa aikuisilta. Kiinnostava jatkotutkimusaihe olisi tutkia opettajien ja muiden lasten kanssa toimivien aikuisten roolia lasten selviytymisessä. Tutkimusprosessini alkuvaiheessa yhtenä vaihtoehtonani olikin tutkia luokanopettajaopiskelijoiden lapsuuden hyvinvoinnin ja pahoinvoinnin kokemuksia ja niiden vaikutusta tulevassa opettajan työssä: mikä merkitys opettajan omilla lapsuudenkokemuksilla on kykyyn kohdata tämän päivän pahoinvoivia lapsia. Luokanopettajaopiskelijoiden oman pahoinvoinnin tutkiminen olisi sinälläänkin

mielenkiintoista, sillä opettajia saatetaan pitää hyväosaisina, hyvien perheiden lapsina ja ”kymppin tyttöinä”, jotka ovat aina menestyneet elämässään. Pidän tätä edelleen mielenkiintoisena näkökulmana pahoinvoinnin kysymykseen, vaikka en sitä omaksi tutkimusaiheekseni valinnutkaan.

Keskityin tässä tutkimuksessa tarkastelemaan tutkimusaineistoani yhtenä kokonaisuutena. Vertailua tyttöjen ja poikien kirjoitelmien sekä maaseudulla ja kaupungissa asuvien kirjoittajien välillä tein vain vähän. Mielenkiintoinen jatkotutkimusnäkökulma olisi keskittyä juuri vertailevaan tutkimukseen. Kuten aiemmin kerroin, valitessani tutkimuskoulut maaseudulta ja kaupungista lähtöajatukseni oli, että asuinympäristöllä voisi olla vaikutusta lasten vastauksiin. Niin ei kuitenkaan merkittävästi ollut. Jatkotutkimuksessa voisi pyrkiä etsimään kaksi vielä selkeämmin erilaisissa ympäristöissä elävää lapsiryhmää: esimerkiksi koululuokka pieneltä maaseutupaikkakunnalta ja toinen helsinkiläisestä lähiökoulusta. Toisena ryhmänä voisi myös olla joillakin mittareilla pahoinvoiviksi määritelty ryhmä, esimerkiksi huostaanotetut lapset. Samoin lasten käsitykset hyvinvoivien pahoinvoinnista olisi kiinnostava tutkimusaihe. Vaikka tämäkin pahoinvoinnin osailmiö on yhteiskunnassa havaittavissa, se ei vielä näkynyt lasten kirjoitelmissa ja käsityksissä.

Lasten henkinen pahoinvointi ei ole ilmiönä uusi, mutta vasta viimeisen kymmenen vuoden aikana siitä on alettu puhua juuri pahoinvoinnin termillä. Lasten hyvinvoinnin edistämiseksi tarvitaan tutkimusta, joka lisää ilmiön ymmärtämistä, tietoisuutta siitä ja antaa välineitä sen käsittelyyn. Pelkkä tutkimuksen tekeminen ei silti ratkaise itse pahoinvoinnin ongelmaa. Järventien (2001) mukaan lasten henkinen pahoinvointi on tämän ajan suuri lapsikysymys. Siihen ei ole yksinkertaisia selityksiä ja ratkaisuja – ei tutkimuksessa eikä todellisessa elämässä. Lasten ongelmat eivät katoa itsestään, vaan lapsen hätään on aina puututtava ja lapsia autettava. (Järventie 2001, 122, 105.) Vaikka tutkimus ja todelliset käytännön toimet lasten hyvinvoinnin edistämiseksi ovat kaksi erillistä asiaa, ne myös tukevat toisiaan. Kuten tutkimukseni alussa olen kertonut, pahoinvoinnin ilmiöön liittyy paljon epätieteellistä sosiaalipuhetta, kauhistelua, moralisointia ja vanhempien leimaamista huonoiksi kasvattajiksi. Tämän tiedon vastapainoksi tarvitaan asiatietoa lasten elämää määrittävistä tekijöistä. Tätä asiatietoa olen pyrkinyt tutkimuksessani kokoamaan.

Tutkimukseni teoriaosassa olen kertonut, että lasten pahoinvoinnin taustalla ovat paljolti yhteiskunnalliset muutokset, kuten hyvinvointiyhteiskunnan murtuminen, taloudellinen lama, yhteisöllisyyden katoaminen, kilpailun kiristyminen ja

tehokkuusvaatimusten kasvaminen. Nopeiden muutosten keskellä vaikuttaa siltä, että lasten edut ja tarpeet jäävät toissijaisiksi. Samoin näyttää olevan myös yhteiskunnan nykyisessä päätöksenteossa. Julkisten palvelujen leikkaukset kohdistuvat jatkuvasti erityisesti lasten hyvinvointiin vaikuttaviin alueisiin eli koulutukseen sekä sosiaali- ja terveydenhuoltoon. Esimerkiksi jonot lasten psykiatriseen hoitoon ovat jatkuvasti pitkät; hoitoon pääsyä voi joutua odottamaan niin kauan, että oireet ehtivät pahentua merkittävästi. Sanotaan, että kehittyneen yhteiskunnan sivistyksen mitta on se, kuinka se kohtelee heikoimpia jäseniään. Poliittisten päätösten näkökulmasta tämäkin sanonta saa aivan uudenlaisia merkityksiä.

Koko tutkimukseni perustana on näkemys siitä, että lasten henkinen pahoinvointi on sidoksissa yhteiskunnalliseen kehitykseen. Yhteiskunnassa on hämärtynyt käsitys lapsuudesta ja lapsen tarpeista. Aikuiskeskeisessä kulttuurissa lasten kykyjä aliarvioidaan, heidän omat toiveensa sivuutetaan eikä heitä pidetä yhteiskunnan täysivaltaisina jäseninä. Aikuiset päättävät ja määrittelevät niin yhteiskunnassa kuin tutkimuksessakin, mitä lapsille kuuluu, mikä on lapsen edun mukaista, ja miten yhteiskunnan muutokset vaikuttavat lapsiin ja lapsuuteen. Toisaalta lapsen kykyjä yliarvioidaan ja lapset jätetään selviytymään yksin liian varhain. Lahikainen ym. (1995, 62–63, 69–70) korostavat, että yhteiskunnallisista muutoksista huolimatta lapsilla on ensisijaisesti oikeus lapsuuteen, mikä tarkoittaa riippuvaisuutta aikuisista, huolenpidon saamista sekä oikeutta olla huolehtimatta aikuisten elämään kuuluvista asioista.

Lasten henkistä pahoinvointia tarkasteltaessa ja selityksiä ja ratkaisukeinoja haettaessa on kuitenkin hyväksyttävä se tosiasia, että yhteiskunta muuttuu ja uudenlaiset uhkat ja mahdollisuudet tulevat myös osaksi lasten elämää. On ymmärrettävää, että lapset tietävät enemmän ja aikaisemmin asioista, joista aiemmilla lapsipolvilla ei ollut tietämystä. Toisaalta lasten tietämyksen piiristä on myös kadonnut sellaisia asioita, jotka aiemmin kuuluivat lapsuuteen. Lasten kohtaaman tiedon määrän tai laadun muutokset eivät yksinään selitä pahoinvoinnin lisääntymistä. Merkittävä osa yhteiskunnallisista muutoksista, esimerkiksi juuri lapsia kohtaavan tiedon muuttumisesta, on myös myönteistä lasten kehitykselle.

Kaikelta pahalta ja yhteiskunnan muutosten kielteisiltä vaikutuksilta lapsia ei pystytä suojelemaan. Oinonen (1999) korostaakin, että lapset elävät samassa yhteiskunnassa kuin aikuiset ja ovat tietoisia yhteiskunnan ilmiöistä ja tapahtumista, myös ongelmista. Aikuisten tavoin lapset pohtivat asioita ja voivat olla niistä huolissaan. (Oinonen 1999, 179.) Lasten pahoinvoinnin ehkäisemisessä ei ole kyse vain

lapsen suojelemisesta, vaan olennaista on se, että lapsella on elämässään turvallisia aikuisia, joiden avulla ja tuella hän voi käsitellä ahdistusta ja huolta aiheuttavia asioita. Ongelmia ei voida ratkaista kaipaamalla johonkin menneeseen hyvinvoinnin tilaan tai ideaalimaailmaan hakien sieltä ratkaisuja. Lasten pahoinvointi on asia, joka pitää ratkaista tässä yhteiskunnallisessa tilanteessa.

LÄHTEET

- Ackerman, R. J. 1991. Lapsuus lasin varjossa. Lapsi alkoholiperheessä. Opas vanhemmille, ammattikasvattajille ja hoitotyöntekijöille. Suom. T. Peltoniemi. Helsinki: VAPK-kustannus.
- Ahonen, S. 1994. Fenomenografinen tutkimus. Teoksessa L. Syrjälä, S. Ahonen, E. Syrjäläinen & S. Saari. Laadullisen tutkimuksen työtapoja. Helsinki: Kirjayhtymä, 111–160.
- Alanen, L. 1990. Lapsuus ja yhteiskunta. Teoksessa L. Alanen & M. Bardy, M. Lapsuuden aika ja lasten paikka: tutkimus lapsuudesta yhteiskunnallisena ilmiönä. Sosiaalihuollituksen julkaisuja 12. Helsinki: Sosiaalihuollitus: Valtion painatuskeskus, 9–16.
- Alanen, L. 1998. Lapsena yhteiskunnassa – lapsuus ja sosiologia. Teoksessa E. Saksala (toim.) Muutoksen sosiologia. Helsinki: Yle-opetuspalvelut, 126–133.
- Alasuutari, M. 2003. Kuka lasta kasvattaa? Vanhemmuuden ja yhteiskunnallisen kasvatuksen suhde vanhempien puheessa. Helsinki: Gaudeamus.
- Allardt, E. 1976. Hyvinvoinnin ulottuvuuksia. Porvoo: WSOY.
- Allardt, E. 1998. Hyvinvointitutkimus ja elämänpolitiikka. Teoksessa J. P. Roos & T. Hoikkala (toim.) Elämänpolitiikka. Helsinki: Gaudeamus, 34–53.
- Apo, S. 1990. Kertomuksen sisällönanalyysi. Teoksessa K. Mäkelä (toim.) Kvalitatiivisen aineiston analyysi ja tulkinta. Helsinki: Gaudeamus, 62–80.
- Araneva, M. 2001. Lapsen oikeuksien yleissopimus. Teoksessa M. Törrönen (toim.) Lapsuuden hyvinvointi. Yhteiskuntapoliittinen puheenvuoro. Helsinki: Pelastakaa lapset, 100–107.
- Arendell, T. 1997. A social constructionist approach to parenting. Teoksessa T. Arendell (toim.) Contemporary parenting. Challenges and issues. Thousand Oaks: Sage, 1–44.
- Bardy, M. 1989. Lapsi juopon matkassa – ja juoppo lapsen matkassa. Mielenterveys 4, 8–13.
- Bardy, M. 1994. Jakaminen ja kokoaminen lapsuuden politiikassa. Teoksessa M. Bardy (toim.) Lapsen etu ja viidakon laki. Helsinki: Lastensuojelun keskusliitto, 126–137.
- Bardy, M. 1996. Lapsuus ja aikuisuus – kohtaustapaikkana Émile. Helsinki: Stakes.
- Bardy, M. 2001. Pikkulapsen sijoitus oman kodin ulkopuolelle – syrjäytymisen ja

- liittymisen risteyskohta. Teoksessa I. Järventie & H. Sauli (toim.)
Eriarvoinen lapsuus. Porvoo: WSOY, 47–81.
- Bardy, M. 2002. Mistä vanhemmuus tehdään? Teoksessa L. Kolbe & K. Järvinen
(toim.) Onks ketään kotona? Kasvatuksen suuntaa etsimässä. Helsinki:
Tammi, 35–52.
- Bardy, M., Salmi, M. & Heino, T. 2002. Mikä lapsiamme uhkaa? Suuntaviivoja 2000-
luvun lapsipoliittiseen keskusteluun. Raportteja 263. 3. painos. Helsinki:
Stakes.
- Baumrind, D. 1989. Rearing competent children. Teoksessa W. Damon (toim.) Child
development today and tomorrow. San Francisco: Jossey-Bass, 349–378.
- Bentovim, A. 1987. Breakdown of parenting function in abusing families: How can
professionals think about these issues and be helpful. Teoksessa P. Mahler
(toim.) Child abuse. The educational perspective. Oxford: Blackwell, 59–76.
- Black, C. 1991. Children of alcoholics. As youngsters, adolescents, adults. It will never
happen to me. New York: Ballantine.
- Blomstedt, J. 1998. Häpeän ja syyllisyyden muodonmuutoksia. Tiede & edistys.
Monitieteinen aikakauslehti 3, 221–227.
- Corsaro, W. A. 1997. The sociology of childhood. Thousand Oaks: Pine Forge Press.
- Dufva, V. 2001. Mikä lapsella hätänä? Perheväkivalta koulun henkilöstön
näkökulmasta. Helsinki: Ensi- ja turvakotien liitto.
- Emshoff, J. G. & Anyan, L. L. 1994. Päihdeperheen lasten tukeminen –
kirjallisuuskatsaus. Raporttisarja 14. Helsinki: A-klinikkasäätiö.
- Ervasti, H. 1996. Kenen vastuu? Tutkimuksia hyvinvointipluralismista legitimitietin
näkökulmasta. Tutkimuksia 62. Turun yliopisto. Helsinki: Stakes.
- Eräsaari, R. 2002. Kuinka turvaton on riittävän turvallinen? Polemia-sarjan julkaisu
46. Helsinki: Kunnallisan kehittämissäätiö.
- Eskelinen, J. & Kinnunen, P. 2001. Lapsuuden loppu vai uusi lapsuus. Teoksessa
M. Törrönen (toim.) Lapsuuden hyvinvointi. Yhteiskuntapoliittinen
puheenvuoro. Helsinki: Pelastakaa lapset, 10–19.
- Eskola, J. 1992. Kasvatustieteellisen tutkimuksen tiedonhankinnan eettisiä kysymyksiä.
Kasvatus 1, 6–13.
- Eskola, J. 1998. Eläytymismenetelmä sosiaalitutkimuksen
tiedonhankintamenetelmänä. Tampere: TAJU, Tampereen yliopiston
julkaisujen myynti.

- Eskola, J. 2001a. Eläytymismenetelmän autuus ja kurjuus. Teoksessa J. Aaltola & R. Valli (toim.) Ikkunoita tutkimusmetodeihin I. Metodien valinta ja aineistonkeruu: virikkeitä aloittelevalle tutkijalle. Jyväskylä: PS-Kustannus, 69–84.
- Eskola, J. 2001b. Laadullisen tutkimuksen juhannustaiat. Laadullisen aineiston analyysi vaihe vaiheelta. Teoksessa J. Aaltola & R. Valli (toim.) Ikkunoita tutkimusmetodeihin II. Näkökulmia aloittelevalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin. Jyväskylä: PS-Kustannus, 133–157.
- Eskola, J. & Suoranta, J. 1998. Johdatus laadulliseen tutkimukseen. 2. painos. Tampere: Vastapaino.
- Folkman, S. & Lazarus, R. S. 1988. The relationship between coping and emotion: implications for theory and research. *Social science and medicine* 3, 309–317.
- Forssén, K. 1993. Suojaverkon lapsiperheet. Tutkimus kasvuolopuutteiden takia lastensuojelun asiakkaana olevien perheiden elämänhallinnan ongelmista ja perheiden kanssa tehdystä sosiaalityöstä. Turun yliopisto. Sosiaalipolitiikan tutkimuksia sarja A:2.
- Foucault, M. 1995. Rajallinen järjestelmä kohtaa rajattoman vaatimuksen. Teoksessa R. Eräsaari & K. Rahkonen (toim.) Hyvinvointivaltion tragedia. Keskustelua eurooppalaisesta hyvinvointivaltiosta. Helsinki: Gaudeamus, 87–106.
- Greig, A. & Taylor, J. 1999. *Doing research with children*. London: Sage.
- Gylling, H. A. 2002. Millaisilla arvoilla tutkimusta voidaan perustella? Teoksessa S. Karjalainen, V. Launis, R. Pelkonen & J. Pietarinen (toim.) Tutkijan eettiset valinnat. Helsinki: Gaudeamus, 70–81.
- Haapasalo, J. 1999. Kaltoinkohtelun ylisukupolvisuus lastensuojelun asiakasperheissä. Teoksessa J. Haapasalo (toim.) Väkivallan kierre. Helsinki: Tietosanoma, 45–84.
- Hautamäki, J. 1997. Perheväkivalta käännekohtana miehen elämässä. Jyväskylä: Gummerus.
- Heikkilä, M. & Karjalainen, J. 2000. Esipuhe. Teoksessa M. Heikkilä & J. Karjalainen (toim.) Köyhyys ja hyvinvointivaltion murros. Helsinki: Gaudeamus, 7–16.
- Heikkilä, M. 1990. Köyhyys ja huono-osaisuus hyvinvointivaltiossa. Tutkimus köyhyydestä ja hyvinvoinnin puutteiden kasautumisesta Suomessa. Helsinki:

Sosiaalihalitus.

- Heikkilä, M. 2000. Syrjäytymisen tutkimus 1990-luvulla. Teoksessa M. Heikkilä & J. Karjalainen (toim.) Köyhyys ja hyvinvointivaltion murros. Helsinki: Gaudeamus, 167–181.
- Heikkilä, M. 2002. Eettisiä ongelmia yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa. Teoksessa S. Karjalainen, V. Launis, R. Pelkonen & J. Pietarinen (toim.) Tutkijan eettiset valinnat. Helsinki: Gaudeamus, 165–176.
- Heikkinen, H. L. T. 2001. Narratiivinen tutkimus – todellisuus kertomuksena. Teoksessa J. Aaltola & R. Valli (toim.) Ikkunoita tutkimusmetodeihin II. Näkökulmia aloittelevalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin. Jyväskylä: PS-Kustannus, 116–132.
- Heino, T. 1999. Lastensuojelun trendit. Teoksessa P. Virtanen (toim.) Verkostoituva asiakastyö. Helsinki: Kirjayhtymä, 9–32.
- Helne, T. & Karisto, A. 1992. Syrjäytymisen ongelma. Teoksessa O. Riihinen (toim.) Sosiaalipolitiikka 2017. Näkökulmia suomalaisen yhteiskunnan kehitykseen ja tulevaisuuteen. Porvoo: WSOY, 517–531.
- Hellsten, K. 1993. Vaivashoidosta hyvinvointivaltion kriisiin. Hyvinvointivaltiokehitys ja sosiaaliturvajärjestelmän muotoutuminen Suomessa. Helsingin yliopisto. Sosiaalipolitiikan laitos. Tutkimuksia 2.
- Hirsjärvi, S., Laurinen L. & tutkijaryhmä. 1998. Kasvustraditiot ja niiden muuttuminen. Teoksessa L. Laurinen (toim.) Koti kasvattajana, elämä opettajana. Kasvatus ja oppimiskulttuurit tutkimuskohteina. Jyväskylä: Atena, 12–35.
- Hoikkala, T. 1993. Katoaako kasvatus, himmeneekö aikuisuus? Aikuistumisen puhe ja kulttuurimallit. Jyväskylä: Gaudeamus.
- Husso, M. 2003. Parisuhdeväkivalta. Lyötyjen aika ja tila. Tampere: Vastapaino.
- Ihonen, M. 2003. Suomalainen lastenkirjallisuus 1800-luvulla. Teoksessa L. Huhtala, K. Grün, I. Loivamaa & M. Laukka (toim.) Pieni suuri maailma. Suomalaisen lasten- ja nuortenkirjallisuuden historia. Helsinki: Tammi, 11–19.
- Jallinoja, R. 1998. Perhe. Teoksessa E. Saksala. (toim.) Muutoksen sosiologia. Helsinki: Yle-opetuspalvelut, 63–67.
- Jallinoja, R. 2000. Perheen aika. Helsinki: Otava.
- Jokinen, A. & Juhila, K. 2002. Diskurssianalyttisen tutkimuksen kartta. Teoksessa A. Jokinen, K. Juhila & E. Suoninen. Diskurssianalyysi liikkeessä. 2. painos.

- Tampere: Vastapaino, 54–97.
- Jokinen, K. & Saaristo, K. 2002. Suomalainen yhteiskunta. Porvoo: WSOY.
- Julkunen, R. 1998. Hyvinvointivaltion käsite ja historia. Teoksessa Saksala, E. (toim.) Muutoksen sosiologia. Helsinki: Yle-opetuspalvelut, 6–17.
- Järventie, I. 1999. Syrjäytyvätkö lapset? Tutkimus 1990-luvun lasten perushoivasta, hyvinvoinnista ja lastensuojelupalvelujen käytöstä Helsingissä. Helsinki: Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus.
- Järventie, I. 2000. Lasten syrjäytyminen – laiminlyöty alue tutkimuksessa ja politiikassa. Teoksessa M. Heikkilä & J. Karjalainen (toim.) Köyhyys ja hyvinvointivaltion murros. Helsinki: Gaudeamus, 135–153.
- Järventie, I. 2001. Eriarvoisen lapsuuden muotokuvia. Teoksessa I. Järventie & H. Sauli (toim.) Eriarvoinen lapsuus. Porvoo: WSOY, 83–124.
- Järventie, I. & Sauli, H. 2001. Johdanto. Teoksessa I. Järventie & H. Sauli (toim.) Eriarvoinen lapsuus. Porvoo: WSOY, 7–17.
- Kajava, M. 1997. Lapsen etu huostaanotto-prosessissa. Tutkimus pakkohuostaanotoista. Acta Universitatis Ouluensis. E Scientiae Rerum Socialium 26. Oulun yliopisto.
- Karisto, A. 1985. Elinolojen muutossuunnat Suomessa – selvitys sosiaalihuollon suunnittelun taustaksi. Helsinki: Sosiaalihuollon tutkimuskeskus.
- Karjalainen, J. 2000. Perusturvan tuolla puolen. Teoksessa M. Heikkilä & J. Karjalainen (toim.) Köyhyys ja hyvinvointivaltion murros. Helsinki: Gaudeamus, 86–102.
- Karlsson, L. 2000. Lapsille puheenvuoro. Ammattikäytännön perinteet murroksessa. Helsinki: Edita.
- Kartovaara, L. 2000a. Lasten asuinpaikka, kieli, kansalaisuus ja syntymämaa. Teoksessa L. Kartovaara & H. Sauli (kirj.) Suomalainen lapsi. Helsinki: Tilastokeskus. 11–28.
- Kartovaara, L. 2000b. Lasten perheet. Teoksessa L. Kartovaara & H. Sauli. Suomalainen lapsi. Helsinki: Tilastokeskus. 29–45.
- Kazdin, A. E., Kraemer H. C., Kessler R. C., Kupfer D. J. & Offord D. R. 1997. Contributions of risk factor research to developmental psychology. *Clinical Psychology Review* 17, 375–406.
- Kennedy, S., Whiteford, P. & Bradshaw, J. 1996. The economic circumstances of

- children in ten countries. Teoksessa J. Brannen & M. O'Brien (toim.) Children in families. Research and policy. London: Falmer Press, 145–170.
- Keränen, T., Rönkä, A. & Stiller, I. 2001. Oikeus lapsuuteen ja vanhemmuuteen. Teoksessa S. Sulku & J. Aromaa (toim.) Kohtaamispaikkana lapsuus. Vuoropuhelua lapsen maailmasta. Helsinki: Edita, 58–63.
- Kiili, J. 1998. Lapset ja nuoret hyvinvointinsa asiantuntijoina. Raportti hyvinvointi-indikaattoreiden kehittämisestä. Jyväskylän yliopisto. JY:n yhteiskuntapolitiikan työpapereita 105.
- Kiili, J. 2000. Kortepohjalaisten lasten ja nuorten kokemuksia hyvinvoinnistaan. Jyväskylä: Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus.
- Kinnunen, U. & Mauno, S. 2002. Työ ja perhe-elämä vanhempien ja lasten näkökulmasta. Teoksessa A. Rönkä & U. Kinnunen (toim.) Perhe ja vanhemmuus. Suomalainen perhe-elämä ja sen tukeminen. Jyväskylä: PS-Kustannus, 99–118.
- Kirmanen, T. 1999. Haastattelu lapsen ja aikuisen kohtaamisena – kokemuksia lapsen pelkojen tutkimuksesta. Teoksessa I. Ruoppila, E. Hujala, K. Karila, J. Kinos, P. Niiranen ja M. Ojala (toim.) Varhaiskasvatuksen tutkimusmenetelmiä. Jyväskylä: Atena, 194–217.
- Kirmanen, T. 2000a. Lapset ja pelko. Sosiaalipsykologinen tutkimus 5–6-vuotiaiden lasten peloista ja pelon hallinnasta. Kuopion yliopisto.
- Kirmanen, T. 2000b. Pelon hallinta ja lapsen turvallisuus. Teoksessa P. Niemelä & A.R. Lahikainen (toim.) Inhimillinen turvallisuus. Tampere: Vastapaino. 119–146.
- Kivimäki, R. 2003. Perhe tuli työelämään. Teoksessa H. Forsberg & R. Nätkin (toim.) Perhe murroksessa. Kriittisen perhetutkimuksen jäljillä. Helsinki: Gaudeamus, 186–201.
- Kivinen, T. 1994. Valikoituminen lastensuojelun asiakkaaksi. Näkökulmia asiakkuuden määrittymiseen. Tutkimuksia 45. Helsinki: Stakes.
- Konu, A. 2002. Oppilaiden hyvinvointi koulussa. Tampere: Tampere University Press.
- Korhonen, P. 2004. Lasten haastattelu haasteena. Teoksessa J. Eskola, A. Koski-Jännes, E. Lamminluoto, A. Saaranen, M. Saastamoinen & K. Valtanen (toim.) Tutkimusmenetelmällisiä reflektioita. Kuopion yliopisto, 31–42.
- Kortteinen, M. & Tuomikoski, H. 1998. Työtön: tutkimus pitkäaikaistyöttömien selviytymisestä. Helsinki: Tammi.
- Koski, M.–L. 1982. Lapsiperhe ja päihdeongelma. Julkaisussa Lapsiperhe ja

- päihdeongelma. Sosiaalihuollituksen julkaisuja 2. Helsinki: Valtion Painatuskeskus, 6–13.
- Kosonen, P. 1998. Pohjoismaiset mallit murroksessa. Tampere: Vastapaino.
- Kouluterveyskysely. Saatavilla www-muodossa: >URL:
<http://www.stakes.fi/kouluterveys/index.html>>.20.4.2005.
- Kraav, I. & Lahikainen, A. R. 2000. Perheen turva ja turvattomuus. Teoksessa P. Niemelä & A. R. Lahikainen (toim.) *Inhimillinen turvallisuus*, 91–117.
- Kuivakangas, J. 2002. Kuuluuko ääni, löytyykö keinot? Lähtökohtia lasten pahoinvoinnin tarkasteluun. Teoksessa A. Rönkä & U. Kinnunen (toim.) *Perhe ja vanhemmuus. Suomalainen perhe-elämä ja sen tukeminen*. Jyväskylä: PS-Kustannus, 30–50.
- Kähkönen, P. 1994. ”Vanhemmuuden murtuminen”. Lapsen huostaanotto sosiaalitoimen asiakirja-aineiston valossa. Jyväskylän yliopisto. Jyväskylän opetussosiaalikeskuksen julkaisusarja 2.
- Lahikainen, A. R., Kraav, I., Kirmanen, T. & Maijala, L. 1995. Lasten turvattomuus Suomessa ja Virossa. 5–12-vuotiaiden lasten huolten ja pelkojen vertaileva tutkimus. Kuopion yliopisto.
- Landsdown, G. 1994. Children’s rights. Teoksessa B. Mayall (toim.) *Children’s childhoods: Observed and experienced*. London: Falmer Press, 33–44.
- Lapsen oikeuksien sopimus. 1993. Ulkoasianministeriön julkaisuja 1. Helsinki.
- Lazarus, R. S. & Folkman, S. 1984. *Stress, appraisal and coping*. New York: Springer.
- Lee, R. M. 1993. *Doing research on sensitive topics*. London: Sage.
- Leskinen, R. 1982. ”Kuka kuulisi minua” – perheväkivalta lapsen silmin. Helsinki: Ensi kotien liitto.
- Lewis, S. & Lewis, J. 1996. *The working-family challenge. Rethinking employment*. London: Sage.
- Lindgren, J. & Ritamies, M. 1994. Parisuhteet ja perhe. Teoksessa S. Koskinen, T. Martelin, I.-L. Notkola, V. Notkola & K. Pitkänen (toim.) *Suomen väestö*. Helsinki: Gaudeamus.
- Lönnqvist, J. 2001. Missä on lapsi ja lapsuus? Teoksessa S. Sulku & J. Aromaa (toim.) *Kohtaamispaikkana lapsuus. Vuoropuhelua lapsen maailmasta*. Helsinki: Edita, 7–10.
- Löytönen, A. 2000. Elämää pullon varjossa: alkoholiperheen selviytyjälapset, identiteetin kehitys ja ongelmien kohtaaminen. Jyväskylä: Tuope.

- Mastens, A. S., Best, K. M. & Garmezy, N. 1990. Resilience and development: Contributions from the study of children who overcome adversity. *Development and Psychopathology* 2, 425–444.
- Mastens, A. S. & Garmezy, N. 1985. Risk, vulnerability, and protective factors in developmental psychopathology. *Advances in clinical child psychology* 8, 1–52.
- Mayall, B. 2002. *Towards a sociology of childhood. Thinking from children's lives.* Buckingham: Open University Press.
- Miller, J. F. 1987. Coping with chronic illness. Teoksessa J. F. Miller (toim.) *Overcoming powerlessness.* Philadelphia, 5–36.
- Mäkelä, K. 1990. Kvalitatiivisen analyysin arviointiperusteet. Teoksessa K. Mäkelä (toim.) *Kvalitatiivisen aineiston analyysi ja tulkinta.* 42–61, Helsinki: Gaudeamus.
- Määttä, P. 1999. *Perhe asiantuntijana. Erityiskasvatuksen ja kuntoutuksen käytännöt.* Jyväskylä: Atena.
- Nätkin, R. 2003. Moninaiset perhemuodot ja lapsen hyvä. Teoksessa H. Forsberg & R. Nätkin (toim.) *Perhe murroksessa. Kriittisen perhetutkimuksen jäljillä.* Helsinki: Gaudeamus, 16–38.
- Oinonen, E. 1999. Perheet ja pärjääminen. Teoksessa R. Blom (toim.) *Mikä Suomessa muuttui? Sosiologinen kuva 1990-luvusta.* Helsinki: Gaudeamus, 163–191.
- Ojanen, M. 1994. *Mikä minä on? Minän rakenne, kehitys, häiriöt ja eheytyminen.* Tampere: Kirjatoimi.
- Paavilainen, E. 1998. Lasten kaltoinkohtelu perheessä: perheen toiminta ja yhteistyö perhettä hoitavan terveydenhoitajan kanssa. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Pelkonen, M. 1998. Uuteen huomiseen! Teoksessa O. Luukkainen (toim.) *Tulevaisuuden tekijät. Uuden opettajuuden mahdollisuudet.* Jyväskylä: Atena, 12–40.
- Peltoniemi, T. 1995. Lapsi ja alkoholiperhe. *Lasinen lapsuus. Asiaa lapsista, perheistä ja päihteistä [teemajulkaisu],* 6–7.
- Perttula, J. 1996. Ihmistieteiden tiedonmuodostus ja tutkimusetiikka. Teoksessa A. Palmroth & I. Nurmi (toim.) *Alttiiksi asettumisen etiikka. Laadullisen tutkimuksen eettisiä kysymyksiä.* JYY julkaisusarja 38. Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston ylioppilaskunta, 83–108.
- Pohjola, I. 1999. Valtiontalous. Teoksessa K. Andreasson & V. Helin (toim.) *Suomen*

- vuosisata. *Trendit*. Helsinki: Tilastokeskus, 163–167.
- Postman, N. 1985. *Lyhenevä lapsuus*. Suom. I. Rekiarvo. Porvoo: WSOY.
- Pulkkinen, L. 1994. Millaista lastenkasvatusta nykytutkimus suosittelee? Teoksessa J. Virkki (toim.) *Ydinperheestä yksilöllistyviin perheisiin*. Porvoo: WSOY, 26–45.
- Pulkkinen, L. 2002a. Koti, koulu ja yksityinen elämänpiiri hyvän elämän ankkureina. Teoksessa A. Rönkä & U. Kinnunen (toim.) *Perhe ja vanhemmuus. Suomalainen perhe-elämä ja sen tukeminen*. Jyväskylä: PS-kustannus, 14–29.
- Pulkkinen, L. 2002b. *Mukavaa yhdessä. Sosiaalinen alkupääoma ja lapsen sosiaalinen kehitys*. Jyväskylä: PS-Kustannus.
- Puusniekka, A., Eskola, J., Itäpuisto, M., Launonen, M. & Rautsiala, T. 2004. Arka aihe = arka paikka? Teoksessa J. Eskola, A. Koski-Jännes, E. Lamminluoto, A. Saaranen, M. Saastamoinen & K. Valtanen (toim.) *Tutkimusmenetelmällisiä reflektioita*. Kuopio: Kuopion yliopisto, 43–72.
- Puustinen-Korhonen, A. 1994. Lapsen kuuleminen lastensuojelussa. Teoksessa M. Törrönen (toim.) *Lapsen etu ja viidakon laki*. Helsinki: Lastensuojelun keskusliitto, 4–20.
- Pölkki, P., Forssén, K. & Kähkönen, P. 1994. Lasten toimintakykyisyys ja kasvuverkostot pohjoismaissa. Projektin teoreettinen tausta ja osatutkimusten eteneminen. Kuopion yliopisto.
- Pölkki, P. 2001. Oppilaiden syrjäytymisuhkien tunnistaminen ja ehkäisy peruskoulun haasteena. Teoksessa I. Järventie & H. Sauli (toim.) *Eriarvoinen lapsuus*. Porvoo: WSOY, 125–146.
- Radke-Yarrow, M., Sherman, T., Mayfield, A. & Stilwell, J. 1990. *Hard growing: children who survive*. Teoksessa J. Rolf, A.S. Masten, D. Cicchetti, K.H. Nuechterlein & S. Weintraub (toim.) *Risk and protective factors in the development of psychopathology*. Cambridge: Cambridge University Press, 97–119.
- Rahkonen, K. 1995. *Hyvinvointivaltion tragedia: Rajallinen järjestelmä ja rajattomat tarpeet*. Teoksessa R. Eräsaari & K. Rahkonen (toim.) *Hyvinvointivaltion tragedia. Keskustelua eurooppalaisesta hyvinvointivaltiosta*. Helsinki: Gaudeamus, 7–15
- Reuna, V. 1997. *Perhebarometri 1997. Selvitys suomalaisten perheeseen liittyvistä*

- käsityksistä. Katsauksia E 3. Helsinki: Väestöliitto.
- Ritakallio, V.-M. 2000. Tuloerot ja köyhyys kansainvälisessä vertailussa 1980–1995. Teoksessa M. Heikkilä & J. Karjalainen (toim.) Köyhyys ja hyvinvointivaltion murros. Helsinki: Gaudeamus, 17–42.
- Ruoppila, I. 1999. Lasten tutkimuksen eettisiä kysymyksiä. Teoksessa I. Ruoppila, E. Hujala, K. Karila, J. Kinon, P. Niiranen ja M. Ojala (toim.) Varhaiskasvatuksen tutkimusmenetelmiä. Jyväskylä: Atena, 26–51.
- Rutter, M. 1993. Resilience: Some conceptual considerations. *Journal of Adolescent Health* 14, 626–631.
- Rönkä, A. & Kinnunen, U. 2002. Johdanto. Teoksessa A. Rönkä & U. Kinnunen (toim.) Perhe ja vanhemmuus. Suomalainen perhe-elämä ja sen tukeminen. PS-Kustannus, 4–11.
- Saarto, A. & Aaltonen, E. 1995. Lapsi A-klinikan asiakkaana. *Lasinen lapsuus. Asiaa lapsista, perheistä ja päihteistä [teemajulkaisu]*, 28–31.
- Salakari, J. 2004. Nuorten pahoinvointi on lisääntynyt, mitä tehdä? *Aseman lapset* 3, 16–18.
- Salmivalli, C. 1998. Koulukiusaaminen ryhmäilmiönä. Helsinki: Gaudeamus.
- Salmivalli, C. 2003. Koulukiusaamiseen puuttuminen: kohti tehokkaita toimintamalleja. Jyväskylä: PS-Kustannus.
- Sauli, H. 2000a. Lasten asuminen. Teoksessa L. Kartovaara & H. Sauli. *Suomalainen lapsi*. Helsinki: Tilastokeskus, 97–118.
- Sauli, H. 2000b. Vanhempien työssäkäynti. Teoksessa L. Kartovaara & H. Sauli. *Suomalainen lapsi*. Helsinki: Tilastokeskus, 119–132.
- Sauli, H. 2001. Lasten köyhyys Suomessa. Teoksessa S. Sulku & J. Aromaa. (toim.) *Kohtaamispaikkana lapsuus. Vuoropuhelua lapsen maailmasta*. Helsinki: Edita, 125–131.
- Siljander, P. 1996. Syrjäytyminen – aatteiden murroksen kriisi. Teoksessa P. Siljander & V.-M. Ulvinen (toim.) *Syrjäytymisestä selviytymiseen. Vaikeuksien kautta elämänhallintaan*. Oulu: Oulun yliopisto, 7–14.
- Sipilä, J. 1984. Sosiaalipolitiikan tulevaisuus. Helsinki: Tammi.
- Strandell, H. 1995. Mikä on lasten hyvinvointia? Tiedon tarpeen kartoitus. Helsinki: Stakes.
- Sunimento, M. 2000a. Koululaisten pahoinvointi on lisääntynyt. *Socius. Sosiaali- ja terveystieteellinen aikauslehti* 5, 10–11.

- Sunimento, M. 2000b. Lasten ongelmiin on puututtava ajoissa. *Socius. Sosiaali- ja terveystieteellinen aikauslehti* 5, 12–14.
- Suoninen, E. 2002. Näkökulmia sosiaalisen todellisuuden rakentumiseen. Teoksessa A. Jokinen, K. Juhila & E. Suoninen. *Diskurssianalyysi liikkeessä*. 2. painos. Tampere: Vastapaino, 17–36.
- Säkkinen, S. & Kuoppala, T. 2003. Lastensuojelu 2002. Tilastotiedote 16. Stakes. Saatavilla www-muodossa: >URL: http://www.stakes.info/files/pdf/Tilastitiedotteet/Tt16_03.pdf>.24.2.2005.
- Taipale, V. 1998. Lasten mielenterveystyö. Helsinki: WSOY.
- Tamminen, T. 2001. Lapsi-foorumin haaste. Teoksessa S. Sulku & J. Aromaa (toim.) *Kohtaamispaikkana lapsuus. Vuoropuhelua lapsen maailmasta*. Helsinki: Edita, 13–14.
- Taskinen, S. 1997. Suomalainen esipuhe. Teoksessa O. Ayalon & A. Flasher. *Ketjureaktio. Lapset ja avioero*. Suom. J. Penttinen. Tampere: Vastapaino, 7–12.
- Taskinen, S. 2001. Miten yhteiskunta voisi vähentää syrjäytymisen uhkia? Teoksessa S. Taskinen (toim.) ”Huono ennuste” Mitä on lasten ja nuorten syrjäytyminen? Aiheita 10. Helsinki: Stakes, 52–56.
- Thorne, B. 1993. *Gender play. Girls and boys in school*. Buckingham: Open University Press.
- Tolstoi, L. 1962. *Anna Karenina I*. 8. painos. Suom. E. Kalima. Porvoo: WSOY.
- Tuomi, J. & Sarajärvi, A. 2002. *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Helsinki: Tammi.
- Törrönen, M. 1994. Tulkittu lapsi. Teoksessa M. Törrönen (toim.) *Lapsen etu ja viidakon laki*. Helsinki: Lastensuojelun keskusliitto, 54–71.
- Törrönen, M. 2001. Eri-ikäiset ja -arvoiset lapset. Teoksessa M. Törrönen (toim.) *Lapsuuden hyvinvointi. Yhteiskuntapoliittinen puheenvuoro*. Helsinki: Pelastakaa Lapset, 58–84.
- Uljens, M. 1989. *Fenomenografi – forskning om uppfattningar*. Lund: Studentlitteratur.
- Uusikylä, K. 2003. *Vastatulia inhimillisen kasvatuksen ja koulutuksen puolesta*. Jyväskylä: PS-Kustannus.
- Valtioneuvoston selonteko eduskunnalle lasten ja nuorten hyvinvoinnista. 2002.

- Julkaisuja 12. Sosiaali- ja terveysministeriö. Saatavilla www-muodossa >URL: <http://pre20031103.stm.fi/suomi/pao/julkaisut/paosisallys147.htm>>. 2.3.2004.
- Veenhoven, R. 1991. Questions on happiness: classical topics, modern answers, blind spots. Teoksessa F. Strack, M. Argyle & N. Schwarz (toim.) Subjective well-being. An interdisciplinary perspective. Oxford: Pergamon Press, 7–26.
- Vornanen, R. 2000. Turvallisuus elämäkysymyksenä. 13–17-vuotiaiden nuorten turvallisuus ja turvattomuuden aiheet. Kuopio: Kuopion yliopisto.
- Vornanen, R. 2001. Lasten hyvinvointi. Teoksessa M. Törrönen (toim.) Lapsuuden hyvinvointi. Yhteiskuntapoliittinen puheenvuoro. Helsinki: Pelastakaa lapset, 20–39.
- Vuori, J. 2002. Äidit, isät ja ammattilaiset. Sukupuoli, toisto ja muunnelmat asiantuntijoiden kirjoituksissa. Tampere: Tampere University Press.
- Vuorinen, R. 1997. Minä synty ja kehitys. Ihmisen psyykinen kehitys yli elämänsäkaaren. Helsinki: WSOY.
- Väestötilastot 2002. Suomi lukuina. Tilastokeskus. Saatavilla www-muodossa >URL: <http://tilastokeskus.fi/tup./suoluk/index.html>>.25.1.2005.
- Väliverroenen, E. 1998. Mediatekstistä tulkintaan. Teoksessa A. Kantola, I. Moring & E. Väliverroenen (toim.) Media-analyysi. Tekstistä tulkintaan. Helsinki: Helsingin yliopiston Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus, 13–39.
- Väärälä, R. 2000. Tarvitseeko Suomi syrjäytymisen vastaista ohjelmaa? Teoksessa M. Heikkilä & J. Karjalainen (toim.) Köyhyys ja hyvinvointivaltion murros. Helsinki: Gaudeamus, 74–85.
- Williams, F. & Popay, J. 1999. Balancing polarities: developing a new framework for welfare research. Teoksessa F. Williams, J. Popay & A. Oakley (toim.) Welfare research. A critical review. London: UCL Press, 156–183.
- Yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen tietosuojat. 1987. Suomen akatemian julkaisuja 1. Helsinki.

LIITE 1: Tutkimuslupa.

Hyvät oppilaan vanhemmat!

Pyydän lupaa saada käyttää lapsenne kirjoitelmaa aineistona luokanopettajakoulutuksen opinnäytetyössäni. Olen sopinut luokanopettajan kanssa, että luokan oppilaat kirjoittavat kirjoitelmat tutkimustani varten. Kirjoitelma kirjoitetaan koulussa äidinkielen tunnilla. Jos joku oppilaista ei osallistu tutkimukseen, hän kirjoittaa vastaavan äidinkielen kirjoitelman oman opettajan antamasta aiheesta.

Tutkimuksen aiheena on lasten ja nuorten henkinen pahoinvointi. Aiheesta on puhuttu julkisuudessa paljon ja tehty tutkimuksia jo useiden vuosien ajan. Miten lapsi itse kokee asian, joka koskee hänen omaa ikäryhmäänsä? Vai ovatko lapset ollenkaan tietoisia pahoinvointikeskustelusta? Tarkoituksena on selvittää, mitä henkinen pahoinvointi on lasten mielestä. Tutkin siis lasten käsityksiä ja mielikuvia aiheesta enkä niinkään heidän henkilökohtaisia kokemuksiaan. Tutkimukseni onnistumisen kannalta on tärkeää, että saan lasten kirjoitelmat aineistokseni. Kirjoitelmat käsitellään tutkimuksessa nimettöminä ja luottamuksellisesti.

Täyttäkää alla oleva lupalappu sen mukaan, voiko lapsenne osallistua tutkimukseen.

Ystävällisin terveisin,
Maria Kokkonen,
kasvatustieteiden ylioppilas

Halutessasi voit kysyä lisätietoja tutkimuksesta sähköpostitse: makokkon@cc.jyu.fi

--- leikkaa ---

Palautetaan opettajalle.

_____ voi osallistua tutkimukseen.
(oppilaan nimi)

ei voi osallistua tutkimukseen.

_____ (huoltajan allekirjoitus)

LIITE 2: Tehtävänannot.

Tehtävänanto 1.:

Kuvittele, millaista on sellaisen suomalaisen lapsen elämä, jolla ei mene hyvin ja jonka asiat siis ovat huonosti. Kirjoita tarina tällaisen lapsen yhdestä päivästä tai elämästä yleensä. Käytä mielikuvitustasi ja mahdollista tietoa, jota olet kuullut lapsista, jotka eivät voi hyvin. Apuna voit käyttää alla olevia kysymyksiä, mutta voit myös valita ja keksiä itse, mistä asioista kirjoitat.

Kerro tarinassasi esimerkiksi

- millaista lapsen elämä on?
- mitä lapselle tapahtuu ja mitä hän tekee?
- miltä lapsesta tuntuu?
- millainen perhe ja koti lapsella on?
- mistä lapsen henkinen pahoinvointi voisi johtua? Miksi lapsella on asiat huonosti?

Otsikoi itse tai laita otsikoksi: **Tarina lapsesta, jonka elämä on kurjaa**

Kirjoitelmaan oma nimi ja luokka-aste mukaan.

Tehtävänanto 2.:

Pohdi, millaista on sellaisen suomalaisen lapsen elämä, jolla asiat ovat kunnossa ja joka voi hyvin. Millaisista tekijöistä tavallinen, hyvä lapsuus sinun mielestäsi voisi rakentua. Voit kertoa lapsen elämästä yleensä tai yhdestä hänen päivästänsä. Apuna voit käyttää alla olevia kysymyksiä, mutta voit myös valita ja keksiä itse, mistä asioista kirjoitat.

Kerro tarinassasi esimerkiksi

- millaista lapsen elämä on?
- mitä lapselle tapahtuu ja mitä hän tekee?
- miltä lapsesta tuntuu?
- millainen perhe ja koti lapsella on?
- mitkä asiat saavat aikaan hyvinvointia hänen elämässään, mistä hyvinvointi voisi johtua?
- meneekö lapsella kaikki asiat hyvin?

Otsikoi itse tai laita otsikoksi: **Tarina hyvinvoivasta lapsesta**

Kirjoitelmaan oma nimi ja luokka-aste mukaan.